

ANATOLE FRANCE

VIRÁGZÓ ÉLET

**FORDITOTTA
KUNCZ ALADÁR**

GENIUS KIADÁS

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2017
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-207-9 (online)
MEK-17427

TARTALOM

A VISSZAEMLEKEZŐ ANATOLE FRANCE.
ELŐHANG.

I. AZ EMBEREK NEM ADNAK ELEGET.

II. A TROGLODITÁK LÁNYÁNAK KESERVEI.

III. ISKOLA-KERÜLÉS.

IV. LAROQUE NÉNI.

V. DUBOIS UR.

VI. VÁLASZUTON.

VII. MOURON, A KIS PIPEHÚR.

VIII. KISÉRTŐ ROMANTIKA.

IX. HIRNEVESEK.

X. HIU BARÁTSÁG.

XI. AEGLEA.

XII. ÉRETTSÉGI.

XIII. HOGY LETTEM AKADÉMIKUS.

XIV. UTOLSÓ ISKOLANAP.

XV. PÁLYAVÁLASZTÁS.

XVI. INGRES UR.

XVII. DUBOIS UR LAKÁSA.

XVIII. NINCSEN OLYAN SZÉP RÓZSA...

XIX. DUBOIS UR KÖTŐDÉSEI.

XX. A HÁBORU DICSÉRETE.

XXI. ELMÉLKEDÉSEK A BOLDOGSÁGRÓL.

XXII. KERESZTAPÁM.

XXIII. ELKALANDOZÁSOK.

XXIV. FILIPPINE GOBELIN.

XXV. BAGDADI UT.

XXVI. FILIPPINE GOBELIN BÁNATA.

XXVII. BAGRATION MÁRIA.

XXVIII. „NE IRJ”.

XXIX. MUZSÁK SZINHÁZA.

XXX. SZEGÉNYNEK SZÜLETNI BOLDOGSÁG.
UTÓHANG.

A VISSZAEMLEKEZŐ ANATOLE FRANCE.

Uj Anatole France-regényeket bizonyos huzódozással veszünk kezünkbe. A háboru utáni érzésünk valahogy úgy sugalmazza, hogy most más álmok kellenek, mint amilyeneket ez a halkmelódiájú, fényűző bölcselő velünk egykor végigálmodtatott. Keserű csalódásoktól félünk nemcsak vele, hanem általában minden franciával szemben. A háboru előtti ragyogó Páris-hitet, a francia emberségesség csalfa tanát szívünkbe ők lopták be. Az Anatole France-oknak, a Claude Farrèreknek, a Marcel Prévost-oknak, a Pierre Louys-oknak a földkerekségen szétszórt sárga könyvei a francia műveltségnek kiküldött előőrsei voltak, amelyek egész Európával, sőt az egész világgal elhitették, hogy az a francia nemzet az igazi, amely bennük tükröződik. A francia imperiálizmus nyomukon indulva el aratta le a gazdag termést: az angol, az amerikai, a fekete és a sárga katonát... A háboru, de különösen a francia győzelem ábrándképeinket alaposan megtépázta.

Ilyen tanulságok után mi kedveset és sötét aggodalmainktól elszórakoztatót mondhat uj visszaemlékezéseiben az aggastyán Anatole France, aki gyermekkorát különben is már három könyvben megírta? E fáradhatatlan álmodozónk nagy íróművészetét s emberi kiválóságát épen az igazolja, hogy fanyar és előzetes elfogultságainkat uj könyvével mind el tudja oszlatni. Hangját most is, mint mindig, meg tudta találni. Ma, mikor a legtöbb író elfásult közönségét szemfényvesztő handabandázással és a tömegszenvédelek hizelgő legyezgetésével akarja fölrázni, Anatole France az irodalmi piacról a természet és a visszaemlékezés meghitt magányába vonul félre. Ajkához, mint minden életiskolát megjárt öreg faun, egyszerű pásztorsipot emel s oly csodálatos hangokat csal elő, hogy a tülekedők és a csalódottak lassanként mind köréje gyűlnek. Serdülő korának apró eseményeit, a régi kertes Páris alkonyulatát, családi környezetének s az akkori közéletnek egy-egy kimagasló alakját hívja képzeletünk elé. Csodáljuk művészetének meglevenítő erejét. De ez több, mint öt évtized óta forgatott tollának régi képességei közé tartozik. A *Virágzó élet* azonban az ősz írónak nemcsak csorbitatlan alkotó képzeletéről tanuskodik, hanem valami újat is ad. Uj benne, hogy minden során érzik a mai időknek komoly és bensőséges átélése. Mekkora emberi erő rejlik ebben az aggastyánban, hogy abban a korban, amelyben más ember az uj élmények harapós fogaitól zárkózott idegrendszerrel védekezik, ő szembe néz az eseményekkel s lelkét tárva-nyitva tartja előttük. És mekkora művészi leleményességet őriz még mindig magában, hogy nemcsak bensőségesen megélni tud, hanem tárgyát uj életszemléletével át is tudja hatni. A visszaemlékező Anatole Francenak legbensőbb és legértékesebb vonása, hogy virágzó életének a klasszikus művészetről alkotott tiszta eszményképét öreg korának súlyos tanulságaival, keserű bölcséletével festi alá. Sötét világnézete az európai összeomlásból tépázatlanul csak egyet ment ki: a görögök művészetébe vetett hitét. Az ősz álmodozó ifjúságába ezen az aranyhidon megy át s magához öleli a csillogó szemű fiatalembert, aki egykor volt.

Kuncz Aladár.

ELŐHANG.

Ez a könyv a két évvel ezelőtt megjelent *Kis Péternek* folytatása. A *Virágzó élet* kis barátomat a nagyvilág szinpadára való lépéséig vezeti. Ez a két könyv s velük együtt még a *Barátom* könyve és a *Nozière Péter*, kölcsönzött nevek alatt s némileg költött körülmények között, ifju éveim emlékeit tartalmazza. Könyvem végén majd megmondom, mi vitt arra a gondolatra, hogy valóságos emlékeimet kitalált köntösbe öltöztessem. Életemnek abban a korszakában támadt kedvem papírra vetni őket, amikor már hajdani magam egészen idegenné vált s a vele való foglalkozás jelenlegi életembe derüs fényt csenhetett. Rend és folyamatosság nélkül emlékszem. Emlékező tehetségem szeszélyes. Madame de Caylus gondokkal terhelten és megöregedve egy nap amiatt panaszkodott, hogy nem tudja elméjét *Emlékiratai* tollba mondására eléggé fegyelmezní. „Nem olyan nagy baj - mondta fia, aki a tollat mindig készen tartotta visszaemlékező anyja számára - nevezzük művét egyszerűen *Emlékek*-nek s akkor sem évszámok, sem összefüggések nyüge nem fogja kötni”. Sajnos, a kis Péter emlékeiben az olvasó nem találja meg sem Racine-t, Saint-Cyrt és XIV. Lajos fényes udvarát, sem pedig Madame de Maintenon unokahugának tiszta nyelvezetét. Az ő idejében nyelvünk teljes szépségében ragyogott; azóta bizony nagyon megromlott. De hát, jobb úgy beszélni, mint ahogy mindenki beszél. Ezek a lapok kis dolgokkal foglalkoznak, de nagy pontossággal elevenítik meg őket. És az emberek azt tartják, hogy ez igaz szívből jövő apróságokkal is lehet tetszést aratni.

A. F.

I. AZ EMBEREK NEM ADNAK ELEGET.

Ezen a napon is, mint rendesen, félőtkor hagytuk el Fontanet barátommal a kollégiumot, amikor a csengő az előadások befejezését jelezte. Mindketten a harmadik osztályba jártunk és osztályfőnökünk Brard tanár ur volt. Szokásos utunkon, a Cherche-Midi-utcán mentünk végig kísérőink társaságában, akik közül Tourtourné a Fontanet családot képviselte, míg szüleim részéről Jusztin volt a bizalmi személy. Jusztint apám Balvégzetnek nevezte el, mert cselekedetei fejünkre rendszerint tüzek, vizek és légáramok veszedelmeit zuditották, s mert minden törhető és törhetetlen tárgy, ami kezébe került, korai és erőszakos elmulásnak lett az áldozata. Haza felé igyekeztünk és az ut jócska részét Fontanet-val együtt tettük meg. Barátom ugyanis a Szent Atyák-utcájának végén lakott. Téli este volt. A sötétség már teljesen leszállt, a gyalogjáró nedvesen csillogott s a gázlámpák lángnyelve rózsaszínű ködben pislákkolt. Az utcát megtöltötte a városi élet vidám zaja, amelyet minduntalan ketté vágott Jusztinnak éles sikolya, vagy harsogó kacagása, amint kötött kendőjének elmaradozó végével vagy kötényének nagy zsebeivel a járókelőkbe bele akadt. Váratlanul e szavakkal fordultam Fontanet barátomhoz:

- Az emberek nem adnak eleget.

E gondolatot őszinte meggyőződés és érett megfontolás hangsúlyával fejeztem ki. Azt hittem, elmémnek mély kutjából ritka igazságot meritettem föl s ezt barátommal méltó komolysággal közöltem. A dolog pedig úgy áll, hogy valószínűleg csak hangzatos szólamot ismételtem, amelyet olvastam, vagy hallottam valahol. Ebben az időben hajlamom volt arra, hogy mások gondolatát a magaménak tartsam. Azóta megjavultam s belátom, hogy sokkal vagyok adósa felebarátaimnak: régieknek, maiaknak, honfitársaknak és idegen nemzetségeknek egyformán s ezek között elsősorban a görögöknek. Nekik köszönhetek talán mindent, amit tudok és bizony szeretnék még sokkal többel adósuk lenni; mert ami józan, észszerű dolgot a világról és emberekről csak tudunk, az mind a görögöktől származik. De most nem erről akarok beszélni.

Mikor a korához képest igen alacsony termetű Fontanet hallotta az adások elégtelenségéről kifejtett bölcselmi eszmémet, finom róka-fejét felém fordította és szeme csupa kérdéssé vált. Barátom szeretett minden gondolatba elmerülni, hogy azoknak gyakorlati eredményét kihalássza. E pillanatban kinyilatkoztatott eszmémnek előnyeit azonban első hallásra nem volt képes felfogni; ezért fölvilágosítást várt.

Én, ha lehet, még súlyosabb komolysággal ismételtem:

- Az emberek nem adnak eleget!

Majd gondolatomat kifejtettem:

- Az emberek a jótékonytságot nem gyakorolják eléggé. Pedig ez nincs rendjén. A felesleget a szegényeknek kellene adni.

- Lehetséges, - válaszolt Fontanet, pár pillanatnyi tünődés után.

Barátom válaszára felbátorodtam s azzal a tervvel álltam elő, hogy alapítsunk ketten jótékony egyesületet. Tudtam, Fontanet vállalkozó, találékony szellem s ezért kettőnk szövetkezésétől nagy dolgokat vártam.

Rövid vita után megegyeztünk.

- Mit tudsz adni a szegényeknek? - kérdezte Fontanet.

Azt válaszoltam, hogy a vállalkozás céljaira 49 sou-t fordíthatok s ha ő is ugyanannyit fektet a dologba, jótékonykodásunkat tüstént megkezdhetjük.

A helyzet az volt, hogy Fontanet, noha nagyon gazdag özvegyasszony egyetlen gyermeke volt s többek közt karácsonyra teljesen fölszerelt ponny-lovat kapott, pillanatnyilag csupán nyolc sou-val rendelkezett. De - igen helyesen - kifejtette, hogy nem feltétlenül szükséges már a kezdet-kezdetén mindkettőnknek egyforma összeggel résztvennünk. Tőkénket majd később ő szaporítja nagyobb összeggel.

Jobban meggondolva a dolgot, rájöttem arra, hogy vállalkozásunknak vannak bizonyos nehézségei, amelyek épen látszólagos könnyűségéből származnak. Mi sem lett volna egyszerűbb, mint közös tőkénket átadni az első vak koldusnak, aki utunkba akad. Én azonban nagylelkűségemért nem elégedtem volna meg a hátsó lábain fölakuporgó kolduskutyának hálás tekintetével, amelyet vetni szokott bárkire, aki a szájában tartott facsészébe pénzt dob. Jótékonykodásomért más bért vártam: a magam tizenkét évével kissé a farizeusok osztályába tartoztam. Remélem, megbocsátják hibámat. Azóta eléggé meglakoltam érte.

Fontanet-től házuk kapujában elbucsuztam s Jusztinnak, akit nagyon szerettem, a karjába kapaszkodtam. Nagyarányu irgalmassági terveimmel egészen eltelve nem tudtam megállni, hogy kérdést ne intézzek hozzá:

- Mondd, a te véleményed szerint az emberek eleget adnak?

Abból, hogy nem felelt, megértettem, hogy kérdésem értelmét nem fogta föl, de ez legkevesebbé sem lepett meg; sohasem hallgatott meg s nagyon ritkán tudtak szavaim elméjébe férkőzni. Mindazonáltal igen jól kijöttünk egymással. Elhatároztam, hogy világosabb leszek. Hogy csapongó figyelmét lekössem, üde, kemény karjába teljes erőmből belecsimpaszkodtam s a fülébe ordítottam:

- Jusztin, azt hiszed, hogy az emberek elég alamizsnát adnak a szegényeknek? Én úgy gondolom, hogy nem.

- Bizony a koldusok eleget kapnak, - válaszolt Jusztin. - Ezek mind semmirekellő naplopók. De vannak ám szemérmetes szegények. Ezeket lehet sajnálni. Sokan vannak és mind elrejtőzködnek. Inkább éhen halnak, de koldulni nem tudnak.

Megértettem Jusztint és rögtön eltökéltem magam. Felkutatjuk Fontanet barátommal a szemérmetes szegényeket.

Még aznap este váratlan szerencse ért. Nagyapám, szegény, de nemeslelkű nagyapám ajándék-képen öt frankos ezüstöt nyomott markomba. Másnap reggel Brard tanár urnak első óráján titkos jelekkel értesítettem Fontanet barátomat, hogy a szemérmetes szegények istápolására szánt tőkénk immár hét frankra és nyolcvanöt centimera rugott. Brard tanár ur észrevette kézmozdulatomat s büntetésül osztályfőnöki intelmet szózott rám. Ó, milyen keserű mosoly játszadozott ajkamon! Milyen megvető pillantással mértem végig a pipogya tanárembert, amint az osztálykönyvben megróvási kalandjaim számát ez újabb bejegyzéssel gyarapította! Mert minek titkolnám: Brard tanár urral szemben nem ez volt az első fegyelmi esetem.

Déli szünetkor Fontanet örömeiben az ujjával csettintett és titokzatosan tudtomra adta, hogy roppant gazdag nagynénje a közel jövőben ez összegnek kétszeresét, sőt háromszorosát bocsátja majd rendelkezésünkre; addig is azonban jónak látta, ha a hét frank nyolcvanötöt rendelkezésére bocsátom. Ez összegre ugyanis, mint mondta, vállalatunk előkészítése miatt föltétlenül szüksége van.

Elhatároztuk, hogy még azon a délután az iskolából kijövet felkutatunk egy szemérmetes szegényt. A körülmények mindenben segítségünkre voltak. Tourtour néni ugyanis földagadt

arca miatt otthon maradt s így csak az én szeretetreméltó Jusztinom volt egyetlen kísérőnk. Jusztin pedig, akinek jóságos arca majd kicsattant a kövérségtől s aki különben is a minduntalan rászakadó balesetek következtében úgy is eléggé el volt foglalva, szemünkben felügyeletre és parancsolgatásra teljesen képtelen lénynek látszott. Bizony nem volt könnyű feladat, hogy a rengeteg járó-kelő közül kiválasszuk azt a bizonyos szemérmetes szegényt, akinek éppen az a fő sajátsága, hogy elrejtőzködik és titokban szenved. Mégis azt hittük, hogy sikerült egyre közülök rátalálnunk. Pizskos vászonköntös volt rajta és sántítva vonszolta magát előre.

Kitágult szemmel bámultunk rá.

- Ez az, - sugtam Fontanet fülébe.

- Egész biztosan, - válaszolt ő.

Emberünk azonban a Varin-utca sarkán belépett egy zöld kerítéssel körülvett kocsmába, amelynek ajtaja fölött vasból kalapácsolt szőlőfürt csüngött. Láttuk, hogy a lámpafényben megcsillogó cink-tetejű kiszolgáló asztalról poharat vesz el és inni kezdi belőle a bort.

- Ah, valami részeg csavargó, - mondtam csalódottan.

- Na, barátom, - válaszolt az éleslátására büszke Fontanet, - ezt én neked mindjárt megmondhattam volna.

Egy kudarc kedvünket azonban nem vette el. Földéritő utunkat tovább folytattuk Jusztin társaságában, aki érdekes barangolásunk szeszélyes kanyargóin lélekzetét vesztítve loholt utánunk. A Vörös-kereszt épülete előtt parasztlányt vettünk észre, aki karján kosárral a felirásokat betűzgette és igen nagyon kétségbe lehetett esve. Azt hívéen, hogy a mi esetünkről van szó, feléje mentem s kalapomat udvariasan megemelve, megkérdeztem:

- Lehetek valamiben szolgálatára?

Dühös pillantást vetett rám. Én a kérdést megismételtem. Ugy látszik azonban, falujában nagyon kitanitották arról, hogy az ártatlan falusi lányt Párisban mennyi veszély környékezi s a bűnözők életkorát is tulzottan előretolták. Igaz, hogy koromhoz képest elég nagy voltam, mégis ábrázatom aligha lehetett veszedelemmel fenyegető. Bizonyára az ijedtség zavarta meg a lány látását, aki orrom alatt talán bajuszt is sejtett; elég az hozzá, hogy szemtelennek nevezett s arcomra jókora pofont mért. Nagy ártatlanságomban még azzal sem tudtam magam vigasztalni, hogy e nyakleves némileg hizelgő is volt rám nézve. Fontanet, aki a jelenetnek hallgatag tanuja volt, a csattanós végre hangosan fölnevetett. Jusztin viszont harciasan közbelépett. A falusi kislányt pimasz személynek, sőt nőtény szemétnak is szidalmazta s azzal fenyegette, hogy elveri, ha nem kotródik el tüstént. Azután magát kifujva, így szólt hozzám:

- Péter ifju urnak pedig nem árt a lecke. Remélem, ezentul nem kötődik majd a lányokkal. Szégyelje magát, megátalkodott, buja teremtes!

- A dolog egészen másként folyik le, - szólalt meg oktató hangon Fontanet barátunk - ha hagyod, hogy a lánnyal én beszéljek. De te mindent a magad feje után csinálsz és mások üdvös tanácsát megveted.

Ezt a szemrehányást igazán nem érdemeltem meg. Életemnek valamennyi ismerőjét bizvást felhivhatom tanúságtételre.

Beláttuk, hogy szemérmetes szegényt találni nehéz, kétséges és roppant kényes feladat. Annál nagyobb buzgalommal fogtunk tehát hozzá. Befordultunk a Szt. Atyák utcájába. Nem volt sok vesztegetni való időnk. Egyszerre csak egy embert pillantottunk meg, akiről a boldogtalanság valósággal rám kiáltott: vállát gondok terhe görbitette, nadrágja kitérgyesedett, nyütt kalapja

piszkos volt, bús orra a szájaig lógott. Iskolai példánya volt a szemérmes szegénynek. Már épen meg akartam szólítani, amikor Fontanet hirtelen megrántotta a karomat.

- Vigyázz! Rendjel van rajta.

Valóban viseltes redingotejének gomblyukában kis szalagocska piroslott. Ebből megértettük, hogy korántsem támogatásra szoruló szegénnyel van dolgunk, hanem társadalmunknak egyik kimagasló oszlopát kell tisztelnünk benne. Lehet, hogy abban az időben egy kissé túloztunk, de a kitüntések előtt föltétlen elismeréssel hajoltunk meg.

Pár lépéssel tovább Fontanet, aki éber figyelemmel nézte a járókelőket, örömmel kiáltott fel:

- Ott van! Nézd, ott van! - s e szavakkal hanyagul öltözködött aggastyánra mutatott, aki zsebeiben kotorászott s úgy látszik, nem találta meg, amit keresett, mert egyik zsebét a másik után fordította ki. Vajjon mit kutat? Pénzt, dohányt? Nem lehetett megállapítani, de Fontanet szerint ez a kétségbeesett turkálás a szemérmes szegénynek legbiztosabb ismertető jele volt. Koldulni képtelen s ezért üres zsebeiben makacsul nyomozza a pénzdarabokat, amelyek jobb időben ott voltak.

- Szólítsd meg, - biztatott Fontanet.

- Beszélj te hozzá, - válaszoltam. - Előbb mondtad, hogy nem tudom magam megértetni. Különben is nálad van a pénz. Neked kell felajánlanod.

Ez utóbbi érv cselekvésre bírta barátomat, aki a szűk gyalogjárón a zsebében kutató öreg ur elé állt és sapkáját megemelve szólt:

- Uram...

E bevezetés után Fontanet, aki vakmerő, sőt szemtelen is tudott lenni, zavartan elhallgatott, mert az öreg ur közléről jó módúnak látszott: arany melltűt és arany óraláncot hordott. Segítségére siettem barátomnak. Sapkámat én is megemeltem s igen udvarias, halk hangon megszólaltam:

- Uram...

A bátorság azonban nekem is inamba szállt és többet én sem tudtam mondani.

Az öreg ur látva zavarunkat, kis barátainak hívott s megkérdezte, hogy miben lehet segítségünkre.

Fontanet visszanyerte szokásos leleményességét.

- Legyen szíves megmondani, uram, hol van a Tournon-utca?

- A Tournon-utca?... Forduljanak meg, kis barátaim, aztán térjenek be balra az első utcába, ott megint balra a második utcába s a harmadik... Lássuk csak...

Akadozva beszélt s az utmutatás egyes helyeinél mellényzsebében lázasan kotorászott, mintha csak az utvonal nehézségeit onnan akarná előkeresni. Fontanet róka-arcának ravasz komolyságával kémlelte az öreget; én az ajkamat harapdáltam; de végre nem tudtam megállni és kacagásban törtem ki. Barátom követte példámat, amire gyorsan kereket oldottunk. Annyit azonban még hallottunk, hogy az öreg ur mérgében nevetlen gyerkőcöknek és éretlen csirkefogóknak szidott bennünket.

Jusztin hirtelen meglépésünknek indokaival nem volt tisztában. Attól félve, hogy szeme elől gyorsan eltűnünk s neki majd egyedül kell anyám elé kerülnie, a forgalmas és sötét utcában kétségbeesett irammal utánunk futott. Az útjába akadó embereken és dolgokon hősiesen áttörte magát; egy taliga alól, melynek kerekei alá került, fürgén feltápászkodott és közben a szemét nem vette le rólunk.

Az Université-utca sarkán a gesztenyésnél végre utólért. Fontanet a szemérmes szegények kasszájából két *sou*-ért sültgesztenyét vásárolt. Jusztin keserű szemrehányásokkal támadt rá. Megkínáltuk gesztenyével. Éva lányai a kísértésekkel szemben nem erősek; dűnnyögve harapott be a gesztenye forró husába.

Későn és meglehetősen dult állapotban érkeztünk haza. Jusztin egészen sáros volt.

- Már megint milyen állapotban van, lányom? - szólt édesanyám szelid szemrehányással.

Jusztin rohant a konyhába s hogy az elvesztett időt helyre pótolja, véka szemet tömött a kemencébe. Sirt. A parázs visszfénye biborral vonta be arcát és bearanyozta könnyeit, mint egykor azokat, amelyeket a fölgyújtott Trójában az Apollótól szeretett Priamus lánya hullatott:

Ad coelum tendens ardentia lumina, frustra.

Hasztalan volt minden kétségbeesett fáradozásunk, szemérmes szegényre csak nem tudtunk akadni. De néhány nap múlva egyik délelőtti tízperces szünetben Fontanet elbeszélte terveinket és csalódásainkat La Chesnais barátunknak - természetesen annak minden nevetségességét rám háritva - és megkérdezte előkelő iskolatársunkat, hogy nem ismer-e egy szemérmes szegényt, azaz egy olyan szegényt, aki nem koldul.

La Chesnais igen nagy tekintélynek örvendett közöttünk. Tudatta velünk, hogy anyja egy időben segített egy ilyen fajtájú nélkülözőt.

- Azóta meghalt és szegény özvegyet és két árvát hagyott hátra. Anyám neki adja használt ruháimat. Bargouiller asszony, akiről beszélek - fűzte hozzá La Chesnais - a Sárkányudvarban lakik.

És megmondta a számot, amelyet már elfelejtettem. Fontanet-val elhatároztuk, hogy a titkos boldogtalanok segélyezésére szánt összegünket, vagy legalább is azt, ami belőle megmaradt, - mert Fontanet biztatására minden nap elvontam belőle valamit sütemények és csokoládé-táblák vásárlására - a számalomra méltó Bargouiller asszonynak adjuk. Fontanet annál is inkább ösztökélt erre a jelentős kiadásra, mert amint mondta, közös kasszáunkat nemsokára óriási összegekkel fogja gyarapítani.

Szerdán, a rendes hétközi szünnapon, édesanyám megengedte, hogy Fontanet-val egyedül menjek el hazulról, mert barátommal szemben teljes bizalommal viseltetett. Anyámnak bizonyos tekintetben igaza volt: Fontanet sohasem csinált ostobaságokat, de viszont másokat szívesen ugratott ebbe bele. Szelid anyám soha sem hatolt Fontanet jellemének mélyére, aki előtte mindig előnyösen mutatkozott s a kétszínűségnek mindama kártyáit kijátszotta, melyek szükségesek ahhoz, hogy az emberek becsülését megnyerjük. Anyám vak bizalmát arra használtuk fel, hogy meglátogassuk a szegény özvegyet. A Rennes-utca akkor még nem volt meg és a Sárkányudvarra szűk közön át régi boltív alatt lehetett jutni, amelyen szörnyű sárkány vonaglott. Ez a dombormű még a mai nap is megvan. Szép, barokk-stilű alkotás. Ujabban zöldre festették. A kő szürke színe sokkal jobban illett hozzá.¹ Abban az időben, amelyről most írok, vérpirosra volt festve, ami borzalmas kinézését csak növelte, és úgy tetszett, mintha lángot okádó torkából szörnyű zsvaj törne elő; mert hozzá közeledvén oly rettenetes zakatolást hallott az ember, amelyhez képest azok a bizonyos Kalló-malmok, amelyek Sancho-Pansát úgy megrémítették, szelid csermelyzugást műveltek. Ez a szédítő láрма valójában sok száz kalapáccstól eredt, amelyek egyszerre csaptak le a vasra. A Sárkány-közt ugyanis

¹ Egyik barátom, aki Páris régiségeinek alapos ismerője, figyelmeztetett, hogy nem tanácsos legendákat szőni e sárkány eredetéről, amely csak gipszből van és egyáltalában nem olyan régi, mint amilyennek látszik.

csupa füstös cyclops lakta, akiknek műhelyei ép oly piros színre festett rácsok mögött voltak, mint amilyen a boltív sárkányának a vére volt. A kalapácsoknak e visszhangzó hangversenye között kellett végig vonulnunk. Kalandunk sok csodás elemmel csábított. Végre a köz végén, a barátunktól megjelölt szám alatt, benyitottunk egy kapun és nedvesen fénylő sötétségben, orrunkban ragadós penészszaggal, mindenféle létra, korhadt dorong és rothadt deszka között tapogatóztunk előre. A kalapácsok fülsiketítő zaja, amelybe az imént majdnem beleszédültünk, ide hangfogózza jutott el és ez megnyugtató. Szemünk néhány pillanat alatt megszokta a sötétséget és így sikerült veszedelmesen kanyargó, meredek lépcsőt felfedeznünk, amely felett a felmászás támasztékaul vastag, zsíros kötél lógott le. Körülbelül husz lépcsőfokon botorkáltunk fel, amikor kezünk ajtóba ütközött. Nem találván csengőt, bátortalanul kaparászni kezdtem rajta. Fontanet erőlyesen kopogtatott.

- Ki kopog? - kérdezte egy nyers hang.

- Mi.

- Kit keresnek?

- Bargouiller asszonyt.

Lépések közeledtek; a zár nyikorgott; az ajtó megnyílt. Bargouiller asszony kigyulladt arccal, kuszan kigyózó hajtincsekkel jelent meg. Virágos pongyola volt rajta, mely keblét alig fedte.

A kőkockás kis helyiség konyhának és hálósobának szolgált; egy nagyobb s egy kisebb ágy, szegényes pohárszék, néhány szalmazsák alkották butorzatát. Az egyik székek csak három lába volt. A falon konyhaedények és szentképek lógtak. A hideg tüzhelyen piszkos palackok és poharak sorakoztak.

Az özvegy hangja már sokkal szelidebbé vált, mikor azt kérdezte, hogy mit óhajtunk tőle.

- Ugy-e bár, asszonyom, ön szegény? - kérdezte Fontanet.

- Sajnos, igen, - sóhajtotta az özvegy.

Hellyel kínált. Fontanet bár kisebb volt, mint én, úgy látszik, az özvegy előtt tekintélyesebbnek tűnt fel, mert lyukas párnákkal megrakott székre ültette, míg számomra csak a háromlábú széket jelölte ki. Nyögve beszélt siralmas helyzetéről: a nyomor özvegységgel szakadt rá. Férfiének igen jó állása volt Bercy-ben. De hosszas betegség után halt meg, amely miatt mindenüket el kellett adniok. Ő maga matrác-készítéssel foglalkozott; egy idő óta már senki sem rendel nála munkát. Áradozva beszélt gyermekeiről, Alice-ről és Firmin-ről, akik roppant kedvesek, de neveltetésük nagy áldozatba kerül. Most éppen abban fáradoznak, hogy valami munkát találjanak. Fontanet annyi könnyedséggel és oly természetes előzékenységgel nyújtotta át kis adományunkat, hogy legnagyobb csodálkozásomat vivta ki. Azt természetesen nem emelte ki, hogy abban mennyi rész illet meg engem, mert ismerte szerénységemet. Az özvegy gróf urnak szölitotta és könnyes szemmel áldotta az Istent, hogy ilyen anyalt küldött támogatására.

Megkérdezte, hogy nincs-e véletlenül használt fehérnemünk és ócska cipőnk, mert nagy szüksége volna rá. Általában kért, hogy hozzunk el hozzá minden olyan dolgot, amire nincs szükség a háznál: fel tudja azokat használni.

Érdeklödött, hogy ki küldött minket ide; és mikor megtudta, hogy címét La Chesnais anyjától kaptuk, hirtelen elhallgatott, amiből arra következtettem, hogy régi jótevőjével feszült viszonyban van.

Aprólékosan kikérdezett szöleinkről s azok helyzetéről és lakásunk címét többször elismételte, mintha fejből meg akarta volna tanulni. Fölkeltünk és elbucsztunk.

Az ajtóban még egyszer eszünkbe juttatta, hogy mily nagy szüksége van ruhára és fehérneműre saját magának ép úgy, mint Alice-nak és Firmin-nek; nyomatékosan kért, hogy okvetlen jöjjünk vissza; és megígérvén, hogy nevünket imába foglalja, figyelmeztetett, hogy vigyázzunk a lépcsőn, mert egy kicsit sötét van ott.

Én minden felindulás és szájalom nélkül hagytam el Bargouiller asszony nyomorult lakását. Fontanet-nak az arca ezzel ellentétben oly sok kenetes buzgalmat, a jótekonyságnak oly fenkölt örömét és az adakozó léleknek annyi nemes hevületét fejezte ki, hogy pirulnom kellett, ha magamat hozzá hasonlítottam.

- Az emberek nem adnak eleget! - sóhajtott barátom. - Mennyi örömtől fosztják meg magukat!

És hegyes kis arcocskája szent derűben fürdött.

Magaviselete, öntelt arckifejezése és iménti szép gondolata mély benyomással voltak rám s minden áron azon voltam, hogy én is oly magasztos érzésekkel teljek el, mint ő.

- Milyen szagod van, Péter? - fogadott anyám.

Finom szaglásával rendszerint megérezte, hogy hozzátartozói távollétében milyen társaságban voltak. Minthogy azonban bizott Fontanet-ban, nyugtalansága hamar elmúlt. Tovább nem is kérdezett.

Noha Bargouiller asszony nyomorúsága különösképen nem indított meg, mégis elhatároztam, hogy jótekonyságomat folytatni fogom. Ez nem volt könnyű. Egész héten át csak huszonöt fillért tudtam megtakarítani, ami bizony egy kétgyerekes anyának édeskevéis volt. Fontanet nagynénjétől még semmit sem kapott. Az adakozás önző vágyától gyötörve visszaemlékeztem arra, hogy a gyászos özvegy állandóan ócska fehérneműt emlegetett és szemet vetettem a szekrényre, ahová édesanyám szép sorjában alsónadrágjaimat és ingeimet helyezte el. Ellenállhatatlan vágy kísértett, hogy azokból egy párat elvegyek. Mikor az idő törvényes változása elhozta újra a szerdát, jótekonysági éhségemnek nem tudtam többé ellenállni. Vakmerő tettemnek törvénytelenége felől egy pillanatig sem ringattam magam csalóka álmokban. Abban az időben a tulajdonjogról sokkal kérlelhetetlenebb felfogásom volt, mint most. A hagyományos gondolatok akkor még éltek bennem. Az volt a véleményem, hogy saját fehérneműm nem az én tulajdonom, minthogy nem én vásároltam. Most e kérdést sokkal bonyolultabbnak találom. A tulajdonjog eredetét és természetét másképp ítélem meg, mint a nagy tömeg és mint kortársaim. Azokban a messzi időkben, ahová elbeszélésem fonala vezet, nem voltam egy cseppet sem proudhon-ista s a magam javát a más javától hajszálnyi pontossággal tudtam elkülöníteni. Egyszerűen akkori érzésem, elveim és legsajátabb erkölcsi felfogásom szerint fehérneműimmel szabadon nem rendelkezhettem. Lelkiismeretem kereken tiltotta: mégsem hallgattam rá. Besompolyogtam a szobába, gyorsan kinyitottam a szekrényt (kis egyszerű, angol butordarab volt mahagoni fából, amelyet én szörnyűnek találtam, noha bizonyára nagyon csinos volt: de akkor még senki sem oktatott ki, hogy mit tartsak szépnek). Minden válogatás nélkül csak úgy vaktában összeszedtem egy csomó fehérneműt s felöltöm alá csusztatva, Fontanet társaságában kisurrantam a házból. Ha valaki kíváncsi rá, megmondhatom, hogy, amennyire visszaemlékezni tudok, magammal vittem két vagy három inget, egy gyapju-, vagy talán pamutmellényt s egy fél tucat hálósipkát, mégpedig azokból a valóban visszataszító és jellegzetes nyárspolgári fejrevalókból, melyeket gunyosan „bojtos sipká”-nak neveztek. Kétségtelen, hogy sietve szedtem össze ezt a választékot, de mikor azt mondom, hogy vaktában is, akkor az igazságot némileg elferdítem. Ezeket a pamut hálósipkákat ugyanis rettenetesen utáltam; így hát kettős örömet okozott nekem őket jótekonyság gyakorlására felhasználni és nyilvánvaló szándékosság volt benne, hogy zsákmányom legnagyobb részét éppen ezek tették ki.

Még ma is borzadoznom e hálósipkáktól, ha nem gondolnék arra, hogy Jeanneton, a legendák szépséges parasztlánya, a hagyomány szerint azzal koronázta meg Yvetot királyát. De ez nem tartozik tárgyamhoz. Fontanet, aki nyolc nappal azelőtt oly kiválóan ecsetelte a jótékonyság gyönyöreit, özvegyasszonyunk iránt többé semmi érdeklődést sem mutatott. Határozottan kijelentette, hogy nem jön velem. Terve az volt, hogy a boulevard de l'Observatoire-ra megy és ott egy ujonnan megnyílt bódében célba lő. Figyelmeztettem, hogy kabátom alatt ócska fehérneműt rejtegetek, melyet a szegény özvegy két gyermekének szántam. Azt ajánlta, hogy vigyem haza a csomagot, vagy pedig egyszerűen dobjam be egy csatornába. Végre is nagy nehezen annyira rá tudtam venni, hogy a Sárkány-udvarban megvárjon, amíg én felöltöztetvén a mezteleneket, az irgalmasság hét testi cselekedeteinek egyikét véghez viszem. Bargouiller asszony még pirosabb és még lángolóbb arccal s hajkigyóinak még szertelenebb rángatózásával fogadott, mint első ízben. Melegen érdeklődött barátom, a kis „gróf” után (így hívta Fontanet-t) és mikor meghallotta, hogy egyáltalában nem jön, nem tudta kellemetlen meglepetését titkolni.

- Olyan kedves fiu, - mondotta; - látszik, hogy magas körökből származik.

Alice és Firmin ezuttal is távol voltak munkát keresni. Anyjuk mérsékelt hálaérzéssel fogadta a ruhadarabokat, melyeket számukra hoztam. Kérve, sőt fenyegetve igyekezett rábírni, hogy szüleim előtt el ne áruljam, kinek hoztam a fehérneműt; figyelmeztetett, hogy borzasztó szerencsétlenség szakad rám, ha a titkot felfedem. Minthogy határozottan semmit sem ígértem meg, hirtelen modort cserélt és fájdalmas nyögéssel, keserves könnyeket hullatva az Istenre hivatkozott, mint aki tudja, hogy erényeit a rá mért rettenetes csapások ellenére is mily szeplőtlenül őrizte meg. Azután a kis pohárba ujjnyi piros likört töltött és megkinált vele.

- Dió-likör, kicsikém, - mondotta. - Izlelje meg, nem fog ártani.

Visszautasítottam, ő makrancoskodott. Fején a hajviperák dühösen rángatózni kezdtek. Annyira megijedtem, hogy kiittam a poharat. Megkérdezte, nem bocsáthatnék-e rendelkezésére kisebb összeget, amellyel a péket kifizetheti. Zavartan válaszoltam, hogy pénzem nincsen. Amint a tragédiairó mondja: „gyors visszavonulást áhitottam.”

A Sárkány köz végén rátaláltam Fontanet-ra, aki a piros sárkány alatt a kalapácsok éktelen zajában nyugodtan szilvaizes lepényt majszolt, amelyet az utcasarki cukrásznál vásárolt. Alig hallgatta meg Barbouiller asszonnyal folytatott társalgásom történetét; nyomatékosan kijelentette, hogy eljárásomat helyteleníti s az egész ostoba dologról semmit sem akar tudni. Elmentünk a céllövő bódéba. Meggyőződtem, hogy kitűnően tud célba lőni. De ezt csak szavainak erejével érte el, mert maga a valóság épen ellenkezőjét bizonyította.

Gondokkal terhelten mentem haza; a lépcsőn felmenet nyugtalanságom fokról-fokra nőtt. Könyörtelenül elítéltem magam és nem minden ok nélkül el voltam készülve rá, hogy bűnömet fölfedezik. Jusztin nyitott ajtót. Két szeme könyben uszott; arca az izgalomtól tűzben égett. Némán, iszonyattal nézett rám.

Anyám nyugodtan fogadott:

- Pálinka szagod van, - mondotta. - Honnan jössz? kinek adtad a fehérneműt, amelyet magaddal vittél?

- Egy szegény özvegynek, aki a Sárkány-közben lakik. Barbouiller asszonynak hívják.

- Ismerem, - jegyezte meg anyám.

És apámhoz fordult:

- Ez az a matrac-készítő nő, aki matracaimból kilopta a gyapjút és akit részegessége miatt mindenünnen kidobtak.

Dühömben, hogy így becsaptak, élesen tiltakoztam ez ellen és kijelentettem, hogy az özvegy tisztességes és istenfélő asszony.

Hozzáfüztem még, hogy Barbouiller asszonynak nehezen megy élete sora, mert két gyermeket kell nevelnie.

- Kétségtelenül, - mondotta apám; - s ezek a gyerekek nagyon sajnálatraméltóak. De mondd meg, Péter, miért nem kérdezed meg előbb szüleidet, ha alamizsnát akarsz osztogatni? Nincs nehezebb dolog a világon, mint adni. Be kell vallanom, hogy a magánuton gyakorolt jótékonyság még nekem is sok fejtörést okoz. Nagy vakmerőség tőled, Péter, hogy azt hitted, a te korodban magadtól, szüleid támogatása nélkül meg tudod csinálni azt, ami igen nagy megfontolást és sok tapasztalatot igényel. Barátom, Hennequin Amédée, elítéli úgy a magán-, mint a közjótékonyságot, pedig nemeskeblűségét senki sem vonhatja kétségbe. Kommunista elveket vall és azt állítja, hogy a nyomor sebeit csak társadalmi forradalom gyógyítja be. Én a magam részéről szinte azt kell higgyem, hogy a társadalmi forradalom nem elegendő; erkölcsi forradalom kellene...

Anyám félbeszakította apám előadását, mert láthatólag helyén kívül valónak és tárgyaltalannak találta.

- Mondd, Péter, mért nem kértél tőlem engedélyt, hogy a fehéreneműt elvihesd?... Valószínűleg azért nem fordultál hozzám, mert tudtad, hogy kéréseid úgy is megtagadom. A fehérenemű nem volt a tied. Hennequin Amédée urnak és Proudhon urnak eszméi még nincsenek megvalósítva. Te olyan tulajdonnal rendelkezél, amely nem a tied. Józszándékod miatt megbocsátok, - bár hangsúlyozom, hogy nagyon könnyelműen cselekedtél és inkább hiúságból, mint szánalomból jótékonykodtál. Fontanet hasonló ostobaságot nem követett volna el. Meg vagyok győződve róla, hogy nem kísért el ehhez az asszonyhoz, mikor ingeidet és hálósipkaidat elvitted hozzá.

Nem tudtam megállni, hogy ne morogjak valamit e meg nem érdemelt dicséretre. Meg voltam abban az időben győződve arról, hogy Fontanet nem ér többet, mint én. S ha ma már nem vagyok ebben biztos, az onnan ered, hogy azóta megtanultam mindenben kételkedni.

- Hallgass rám, fiam, - folytatta anyám most már sokkal erélyesebb hangon, mint ahogy az imént leszidott. - Megismertetem veled balgaságodnak egyik következményét. Mindjárt távozásod után Jusztin felfedezte szekrényedben a hiányt. Jusztin nagyon tisztességes lány; de helyzeténél fogva állandóan attól fél, hogy gyanuba vesszük. Most is attól tartva, hogy a fehérenemű eltűnésének gyanuja rá esik, szörnyű idegrohamot kapott. Valósággal esztét vesztette. Hiába igyekeztem őt megnyugtatni, hiába erősítettem, hogy egyáltalában nem gyanakszom rá. Folyton azt kiáltotta, hogy csendőrök jönnek érte és börtönbe vetik olyan bűnért, amelyet nem is követett el.

Anyámnak e szavai erős hatással voltak rám. A Comte-színházból ismertem a *Tolvaj Szarka avagy Palaisseau Szolgálója* című darabot. Föl tudtam hát fogni, hogy mily nagy gyötrelmek hasogatták az én kedves Jusztinomnak szívét.

A konyhába szaladtam, ahol még a legsötétebb kétségbeesésbe merülve találtam. Őszinte felindulással öleltem át és bocsánatot kértem aggodalmai miatt, amit hebehurgyaságommal neki akaratom ellenére okoztam.

- Ó, Péter urfi! - kiáltott fel zokogásán keresztül, - ha kicsit több esze van, nem csinál ilyen dolgot.

Jusztinnak igaza volt. Nem csináltam volna ilyen dolgot, ha kicsit több eszem lett volna.

II. A TROGLODITÁK LÁNYÁNAK KESERVEI.

Többé már nem találtam Jusztinban azt a pusztító örületet, amellyel szolgálatának kezdetén a reá bizott konyhaedényeket és Nozière doktornak meggyógyult betegeitől kapott bronz disztárgyait dirib-darabokra törte. A konyha immár nem visszhangzott a lehullt tányércserepektől és a fiatal szolgálóleánynak harsány jajkiáltásai is megszűntek, mert a marhahus szeletelésnél a késsel nem vágott többé ujjaiba. A tűzhely vészes kilobbanásai, a konyhát elárasztó vizár mind ritkábbá lettek: a csillárok nem zuhantak többé maguktól és váratlanul a padlóra; s ha édes apám Jusztint még mindig Balvégzetnek is nevezte; ha szinte értekezéseket is tartott az együgyű teremtes Siva istenre emlékeztető romboló geniuszáról; ha vádat is emelt ellene, hogy szüntelenül megzavarja a tanulmányaiba mélyedt ember nyugalma: ez már csak onnan eredt, hogy ő, mint a férfiak legnagyobb része, ragaszkodott kialakult véleményéhez és megrögzött gondolataihoz és képtelen volt ítéleteit az új tapasztalatok alapján megváltoztatni. Anyám ellenben, aki igazságosabb természetű és hajlékonyabb elméjű volt, beismerte, hogy a szolgai agyvelőben az első napok zűrzavara után kezdenek a rendnek bizonyos vonalai kialakulni és az összhangnak első akkordjai megcsendülni.

Jusztin az inga-órának *Spartacus* szobrával is békét kötött. Elnyűtt tollseprőjének kikukkanó végével többé már nem bökdöste és viszont a hős sem fenyegetőzött azzal, hogy egyensúlyában meginogva eltiporja a lányt. Amellett azonban még mindig a régi makacssággal tartott ki, hogy a szobrot nem hívhatják *Spartacusnak*. Én egy tizenhárom éves humanista hű és kötődő vaskalaposságával, történelmi könyvvel és szótárral a kezemben hiába iparkodtam őt az ellenkezőről meggyőzni. Tudományos bizonyítékaimra nyugodt mosoly jelent meg ajkán és válaszként mindig csak ezt hajtotta:

- Nem, nem, kicsi gazdám, nem úgy hívták, ahogy maga mondja; biztos, hogy nem úgy hívták.
- Hát ugyan miért nem?
- Nagyon elbizná magát, ha megmondanám.
- De hát Jusztin, az Isten megáldja, hogyan hívják, ha nem *Spartacusnak*?
- Sehogy sem: az urfi adta ezt a csunya nevet ennek a paprikajancsinak.
- Jusztin, jegyezze jól meg, hogy *Spartacus* rabszolgahad élén fittyet hányt négy praetori és három consuli hadseregnek és végül is mikor a senatus Crassus és Pompeius légioit küldötte ellene, minthogy kénytelen volt a csatát elfogadni, megölte lovát...

Jusztin félbeszakított:

- Meg kell kavernom a lencsét, mert nem lehet sokáig magára hagyni és odaég.

Kötényénél fogva igyekeztem visszatartani.

- Ez a *Spartacus*, Jusztin, Foyatier urnak, papa barátjának a műve, aki már nagyon öreg ember. Gyerekkorában pásztor volt s míg a nyáját őrizte, bicskájával fából kis állatokat faragott...
- Nézd csak, akár az öcsém, Phorien! - kiáltott fel Jusztin. - Ez a fickó alig volt akkora, mint a hüvelykem s már is ügyes madárfogókat és egyéb ravasz eszközöket fabrikált, míg a csordát a mezőn legeltette. De jaj! szaladnom kell, mert még odaég a lencse.

És már rohant a konyhába, ahonnan a megkőzmásodott lencse fanyar illata szállott ki.

A szelid lelkű Foyatier bácsinak ezt a *Spartacus* szobrát, amelynek eredetije hajdan a Tuileriák kertjében dühös pillantásokat vetett és fenyegető öklöt emelt a királyi kastély felé, nagyon megutáltam, mert gyerekkoromban sokat láttam s mert amugy is nagyon bárgyu figurának találtam. Ménage ur annyit jegyzett meg róla: „Ez a fickó megrikatóan ostoba.”

Apám azonban szerette. Magunk között legyen mondván, azt hiszem, soha sem látta a szó szoros értelmében. Mert semmit sem nézett meg, ami nem tartozott hivatásához, kivéve a mosolygó vagy fenséges természeti képeket. Kedves barátjának, Foyatiernak *Spartacus*-ában a gondolatot, a jelképet bámulta. Az elnyomottak szabadítóját látta ebben az alakban s ez kedves volt szemének, mert szerette az igazságot és gyűlölte a zsarnokságot.

- Ha republikánus lennék, - mondta egyszer, - egy alapelv vagy felsőbb érdek kedvéért belemennék még az elnyomatásba is; de királypárti vagyok s a király létezésének első, sőt egyetlen értelme az, hogy népeinek biztosítja a szabadságot. Egy zsarnoki királyság magában véve képtelenség.

Keresztapám erre következőképen válaszolt:

- Sajnos, az uralkodók népeiket rendszerint megfosztják a szükséges szabadságuktól, hogy a szükségteleneket biztosítsák.

- Ez inkább akkor szokott bekövetkezni, ha az uralom a nép kezében van.

- Vajjon kell-e valakinek javainkat kezében tartania, hogy megőrizze; nem tudjuk-e mi magunk megőrizni?

- A király, aki végeredményében csak egy ember, azzal, hogy mindent birtokában tart, tulajdonképpen elméletben birtokol s valójában minden a népe. Ezzel szemben a demokratikus államformáknál az uralkodópártok számos tagból állanak, a közvagyon valósággal az ő kezükben van s a népet, amelynek semmije sincs, csupán átitják.

- A szabadság az emberi javak legbecsesebbike.

- De csak azon feltétellel, ha elveszítjük. Szabadságunkat ugyanis mindig másra ruházzuk, valahányszor élünk vele.

- Egy republikánus az elvet soha sem adja el. Ez a fő különbség!

Igy vitatkozott a két kitűnő ember, akik mindjárt a társadalmat gyökeresen felforgató vihar után születtek; vitatkoztak anélkül, hogy egymást meggyőzték volna, vagy valaha is belátták volna szóváltásaik nyilvánvaló haszontalanságát. Franciák voltak: szerették az ékesszólást.

Ez időtájt akadt Jusztinnak egy udvarlója s ő abba alaposan beleszeretett. Én a dolgot észrevettem. Vajjon milyen jelekből? Talán az aggodó türelmetlenségből, mellyel a postást várta? Vagy az örömből, amely szemében csillogott és arcát megszipitette, mikor levelet kapott? Vagy a lázas kézmozdulatból, amellyel levelét keblébe rejtette? Egész lényének hirtelen megpendüléséből? Különös, néha szeszélyesen változó modorából? A hirtelen kitörő vidámságból? Vagy a szemét elöntő édes könnyekből? Igazán nem tudnám megmondani. De annyi tény, hogy minden, amit rajta észrevettem, érzelmeit rikoltozta.

Egyszer azonban kedélye hirtelen elborult; színében megváltozott; szemét sötét karikák gyűrűzték. Soványodott. Szót harapófogóval sem lehetett belőle kihuzni. Megvékonyult, összeszorított ajkai olyanok voltak, mintha folyton feltörő zokszónak és panasznak zárnák el az útját. Esténként a konyha asztalán kirakta piszkos kártyáit, szorongva kutatta bennök sorsát, majd haraggal csapta össze. Észrevétlenül nagy levertség vett erőt rajta. Konyha-edényeire ügyet sem vetett, elfelejtett enni, inni. Mozdulatai nehezek és lassuak lettek s ha olykor eltört valamit, annak már többé nem, mint régen, fiatalos, vad buzgalma volt az oka, hanem fájó lankadság, mely karját elnehezítette, ujjait elpuhította. Egész biztos voltam

benne, hogy ezt a fájdalmat a szerelem okozza és hogy Jusztin elvesztette szerelmesét. Nem lehetett ebben kétség. Láttam Letort asszony boltjában egy metszetet, amely „az Elhagyatottat” ábrázolta; fekete bársony ruhába öltözött fiatal asszony ült egy kőpadon őszi hervadó erdőben. Jusztin, amint a konyhában mozdulatlanul ült szalmaszékén, nagyon hasonlított ehhez az elhagyatotthoz, bár ő nem volt olyan csinos. Ugyanaz a fájdalmas, borus arckifejezés, messzeségbe-vesző tekintet, térdeire erőtlenül eső karjainak ugyanazon fáradsága. Állapota engem szerfölött érdekelt. Tudván bánatának okát, szerettem volna, ha nekem bevallja és megengedi, hogy vigasztalására siessek. Ebben azonban nem nagyon reménykedtem. Tudtam, hogy szenvedéseiről soha sem fog szólni, mert a nőnek kényes dolog fiu előtt ilyesmiről beszélni s mert különben sem tartott volna engem képesnek arra, hogy őt megértsem. Nem épen kedvező véleményét már rég kialakította rólam. Így hát kénytelen voltam csak titokban sajnálni.

Egy reggel nagyon sokáig, több, mint egy óráig maradt egyedül anyámmal a rózsabimbós tapétájú szobában. Bár könnyes szemmel, de megnyugodt arccal távozott s én biztos voltam benne, hogy szíve titkát anyám előtt feltárta és sebére gyógyító irt kapott. Nem félvén most már attól, hogy Jusztinnal szemben lovagiatlan leszek, így szóltam anyámhoz:

- Jusztint cserbenhagyta a jegyese. Bizony ez szomorú.

Anyám meglepődötten nézett reám.

- Szólt talán róla neked?

- Nem, anyám, de tudom.

És részletesen elmeséltem, hogy csupán elmém finom éleslátásával miként jöttem rá Jusztin titkára és hogy lovagias érzéseim sugallatára erről mélyen hallgattam.

- Nagyon szép, ha valaki lovagias, - válaszolt jó édes anyám, - de még lovagiasabb lettél volna, ha nem igyekeztél volna olyan titkoknak nyomára jönni, amelyek reád semmi tekintetben nem tartoznak.

Szigorúan beszélt, de úgy vettem észre, hogy elmém ébersége szinte akarata ellenére is felkeltette bámulatát.

III. ISKOLA-KERÜLÉS.

Egykori ártatlan és bájos gyermekfejemre esküszöm, hogy a Crottu tanár ur zsarnoki uralma alatt lefolyó iskolai élet nem volt egyéb, mint igazságtalanságok láncolata. Ez az ember oly könnyű szívvvel szőtte az igazságtalanságot, mint pók a hálóját. Nem akarok vele kérkedni, de mondhatom, hogy harminc növendéke között épen én voltam az, aki rosszhiszeműségének legégbekiáltóbb és leggyakoribb bizonyítékait elviselni kényszerültem. Ezért azonban nem haragszom rá, mert már gyermekkorom óta hozzá voltam szokva, hogy az emberek durvák és igazságtalanok. Azt az egyet azonban soha sem bocsátom meg neki, hogy az uri modorról halvány fogalma sem volt. Azt kell hinnem, hogy e zsenge korban már előre megérezttem ama nagy erkölcsi igazságokat, melyeknek ismeretét csak később szereztem meg és hogy valamely családi daemon már akkor sejtette velem, hogy megbocsáthatatlan egyedül az a bűn, amelyet a szépség ellen követünk el. Crottu tanár urral szemben én a múzsák és graciák pártjára álltam, akiknek az ő egész egyénisége élő-eleven meggyalázása volt. Szegény ember! Vastag bőr fődte széles és rövid kezeit, amelyek érdesen surolták a gyöngéd dolgokat, amikre neheztek és soha nem ismerték a kellemes érintés gyönyörét. Gyanakvó szeme szép képeken nem tudott megnyugodni. Arckifejezése zord volt és némi öröm csak akkor terpeszkedett el rajta, amikor szájából nedves nyelvét kinyújtotta, hogy ironját, amellyel piszkos jegyzőkönyvébe az igazságtalan büntetést jegyezte be, megnyálazza. Mint a vidéki nyárspolgár, akiről valahol írásaiban Lemerrier Nepomuk beszélt, ő is legyező alakban köpött s orrát trombitálva fujta ki. Ezek voltak ellene legsúlyosabb vádpontjaim. Nem azért gyűlöltem, amit csinált, hanem azért, amilyen volt. Állandó konok utálattal viseltettem iránta, nem cselekedetei miatt, amelyek végre is változhatnak, hanem természete miatt, amely megmásíthatatlan; és talán ez az erős és oly bő forrásból táplálkozó gyűlölet soha sem nyilatkozott volna meg, talán szívem örökre titkos zár alatt tartotta volna, ha egy körülmény, melyet maga Crottu tanár ur idézett elő, kitörésre nem kényszeríti. Egyik nap, már nem tudom, milyen alkalomból kifolyólag, elmesélte Marsyas satyrnak történetét, aki fuvola-játékában bizva, ki mert versenyre állani Apollóval és akit a lant Istene nemcsak csufosan legyőzött, hanem még elevenen meg is nyuzott.

- Marsyasnak - tanította Crottu tanár ur - arca állati volt, orra rutul pisze, hajzata csapzott, homlokán szarv, füle hosszú és szőrös, kecskelábon járt és lófarkot viselt.

Nos hát, az így lefestett satyrnak hü képmása volt Crottu tanár ur. Mintha csak kiköpte volna, annyira hasonlított hozzá, kivéve természetesen a szarvakat, kecskelábakat és a lófarkat, amelyeket egy ilyen kiváló paedagogiai személyiségnél még sem lehetett elképzelni. De egyébként minden kitűnően talált, legfőképpen a terebélyes, bozotos fülek. Az elfojtott nevetések, suttogások, felkiáltások, amelyekkel az osztály Marsyas satyr arcképét fogadta, nyilvánvalóvá tették, hogy a hasonlóság az egész osztály előtt szembeszökő volt. Hogy én is felkiáltottam a többiekkel és a nevetés koncertjébe bele vittem a magam szólamát, az csak természetes; de tüstént utána elhallgattam és mély elmélkedésbe merültem. Ámbátor hibáztattam Marsyas eljárását, azért még sem tudtam teljesen helyeselni Apolló magaviseletét versenytársával szemben; sőt az igazat megvallva, nagyon kegyetlennek találtam. Jobban meggon-dolva azonban a dolgot és a dühöngő Isten eljárását olyan lényre alkalmazva, akit én Crottu tanár urral teljesen azonosítottam, lassan magasabb rendű észokot és emelkedettebb igazságot fedeztem fel benne. Füzetemben ügyetlen gyermekkézzel arcképet vázoltam fel, amelyben a satyrnak és nyárspolgár tanáromnak vonásait igyekeztem összeolvasztani. Rajzom kezdett már megelevenedni és borzasztó kifejezést magára öltetni, mikor Crottu tanár ur észrevette, elkapta tőlem, összetépte és művészetemért, már nem is tudom, milyen alattomos büntetéssel

sujtott. Ez a dolog kihozott sodromból s a kockát elvettem! Nyílt ellenségeskedéssel fordultam szembe tanárommal s az ellenem elkövetett merényletre gunyosan megvető nevetéssel válaszoltam. Későbbi keserű tapasztalatok árán szerzett bölcsesség arra tanít, hogy nagy oktalanság volt részemről gyűlöletemet nemes őszinteséggel elárulni.

Ettől az időtől kezdve jelenlétében hideg megvetést erőltettem magamra, amelynek rá való hatását kissé tulzottan ítéltem meg. Az ellenszenvnek és undornak mind ama megnyilatkozható jeleit, amelyeket fiatal képzeletem csak kitalálni tudott, bő kézzel alkalmaztam vele szemben. Ha őszinte akarok lenni, be kell vallanom, hogy ebből nem mindent, csak valamikézt vett észre, de azért ellenem való rosszakarata hatványozott mértékben növekedett. Szinte kéjjel töltötte ki rajtam rossz kedvét, ha hibát, vagy tévedést követtem el. De még kérlelhetetlenebb volt, ha valamit jól csináltam. Érdemeim szerények voltak és bizony alig-alig mutatkoztak; még sem voltam minden okosság hiján és néha velem is megesett, hogy ennek jelét adtam.

Ez aztán a végsőig tüzelte Crottu tanár urat. Ha jól feleltem, ha dolgozataimban egy-egy helyes kifejezés akadt, arca haragtól rögtön eltorzult és ajkai kinosan remegtek. A jogtalan büntetések egész áradatát zuditotta nyakamba. Érthető elkeseredésből megkíséreltem, hogy az egész osztályt fellázítsam elnyomónk ellen. Tíz perces szünetekben nevét szidalmakkal és átkokkal halmoztam el. Társaimat emlékeztettem kínzásaira, teste alaktalanságaira és különösen hegyes füleinek vadon tenyésző bozótjára. Osztálytársaim nem mondtak ellen, egyetlen hang sem kelt védelmére, de a félelem a nyelvekre nehezült: hallgattak, mint a csuka. Otthon az étkezések alatt megkíséreltem néha, hogy édes anyámnak lefessek tanárom ábrázatát. Sajnos! Nem volt senki a világon, aki oly alkalmatlan lett volna jellemzésem értékelésére, mint épen édes anyám. Az ő szép lelke Telemachos meséiből táplálkozott és tanáraitam úgy képzelte el, mint a görög bölcseket. Crottu urnak pedig épenséggel Mentor vonásait kölcsönözte. Ahhoz, hogy valaki az ő képzeletében kialakult tiszteletreméltó kép helyébe szarvakkal ellátott állati alakot lopjon, a legügyesebb és legtökéletesebb jellemző képesség sem volt elegendő; én pedig erre a feladatra egészen rendszertelenül vállalkoztam, elárultam elfogultságomat, tulzásokot és valószínűtlen vonásokat halmoztam egymásra, sőt vakmerően és minden bizonyíték nélkül azt is állítottam, hogy Crottu tanár ur kávébarna nadrágjának széles ülepe lófarkot rejteget. Ami apámat illeti, az ő hagyományos rangok és hivatások irányában táplált tiszteletét semmi sem rendítette meg. Különben is szokása volt, hogy föltétlen bizalmával épen olyan embereket ajándékozott meg, akik legkevésbé sem érdemelték meg. A jó Jusztinnál hasonlóan póruljártam, mikor tanárom jellemrajzát ecsetelni igyekeztem előtte. Egyébként sem igen hitt nekem; de mikor Crottu tanár ur igazságtalanságát emlegettem előtte, komoly és oktató hangon fedett meg:

- Nézze, kis gazdám, ha maga a leckét jól megtanulja és szegény tanár urral nem kötekedik, bizonyára nem lesz panasza rá, sőt hálás lesz, hogy ilyen tanárja van.

Természetesen ez alkalommal sem mulasztotta el Phorien öccsére hivatkozni, aki nagyon jóra való fiu volt. Épen ezért a tanító vigyázónak nevezte ki és a plébános ur ministransnak vette maga mellé.

- És látja, maga csak szidalmazni tudja jó tanárát. Higgye el, hogy szavaiért felelnie kell az Isten előtt.

Hiába hozakodtam elő a legkézzelfoghatóbb bizonyítékokkal. Jusztin semmit sem akart hinni. Még azt sem, hogy Crottu-nek hívják. Azt mondta, hogy az nem is név.

Egy napon panaszaimmal beállítottam Laroque asszonyhoz, aki szőnyeggel bevont karosszé-kén lábait kicsiny melegítő edényre helyezve meghallgatott, miközben kék harisnyákat kötött. Előadásomra jóakarattal figyelt. Csak az volt a baj, hogy a tiszteletreméltó hölgy nagyon idős

volt. A multat összekeverte a jelennel, egy kicsit össze-vissza beszélt mindent és Crottu tanár urat csodálatos módon összetévesztette egy másik tanárral, aki még 1793-ban volt Granville-ben a retorika professzora és egy ízben megvesszőztette Granville-ben Choppedelaine Florimondot, amiért nem kiáltotta: éljen a nemzet! Minthogy tanárom ellen való haragomat nem tudtam senki előtt sem kiönteni, belülről fojtogatott.

Nem tartottam magam legyőzöttnek. Mindazonáltal fölösleges mondanom, hogy kettőnk harcában Crottu tanár ur volt az erősebb.

Egy tavaszi reggel madárcsicsergésre ébredtem. A zsalugáter résein betűző napsugarak ágyamra fénycsikokat nyilaztak. Imádtam a reggeli napot és a Crottu tanár urra való gondolás ezuttal keserűbb volt, mint a halál. E reggel is, mint mindig, kedves jó anyám ügyelt fel arra, hogy nyakam és fülem tiszta legyen és hogy a leckéimet átismételjem. Nagyon nyugodtan viselkedtem: elhatározásom már kész volt. Hét óra harmincöt perckor, miután a kenyeret és a tejet elfogyasztottam, szokás szerint karom alá kanyarítottam vászon iskolatáskámat, amelyet ez alkalommal igyekeztem könyvekkel nem nagyon teltömni, lementem a lépcsőn és az ezüstös Szajna partján végig menve, befordultam az utcába, mely a kollégiumhoz vezetett. Azután hirtelen jobbra fordultam be egy utcába, amelybe eddig nem nagyon messzire merészkedtem s amelyről tudtam, hogy hosszú és előttem még ismeretlen s gyönyörűségei tájakra vezet. Örömöm oly nagy volt és annyira kikiváncsolt belőlem, hogy bele kiáltottam fülébe egy kis számárnak, amely zöldséges szekér elé fogva állott. Hiába szólalt meg bennem a józan ész s festette le zord színekkel hibáimnak komolyságát és a veszedelmeket, amelyeknek kiteszem magam, ha kiruccanásomra rájönnek. Pedig ez nem volt kétséges, mert a kollégiumban a mulasztásokat számon tartották és közölték szüleinkkel. Arra számítottam, hogy majd kihuz a bajból a kedves véletlenek valamelyike, az a szerencsés rendetlenség, amely az emberi dolgokat intézi és az igazságnak szigorát néha-néha letompítja. Meg aztán azt gondoltam, hogy nincs büntetés, amellyel szívesen ne fizetnék ily nagy és ritka örömet. Szóval elhatároztam, hogy iskolakerülő leszek. Az igaz, hogy ez az édes csiny csak egy napra szabadít meg Crottu urtól: de vannak napok, melyeket örökkévalóknak hiszünk és nem igazság nélkül, mert elfeledtetik velünk a multat és a jövőt. Ebben a nap cirógatása alatt megébredő öreg utcában minden mosolygott rám és szórakoztatott. Kétségtelenül a körülöttem levő dolgok csak szívem nagy örömét sugározták és adták vissza. Mégis elmondhatom anélkül, hogy a mult idők dicséretének vágyától égnék, hogy az akkori Páris sokkal kedvesebb volt, mint a mai. A házak kisebbek voltak, a kertek gyakoriabbak. Minden lépésre az ember fákat látott, melyek árnyékvető lombjaikkal öreg falakra támaszkodtak. A sok különböző háznak olyan volt az arculata, amilyen korához és helyzetéhez valóban illett. A régi, düledező házak is még mindig megőriztek valamelyes mélabús bájt. A forgalmas negyedekben a legkülönbözőbb nagyságu és legfurcsábbban fölszerszámozott lovak hintókat, hordószállító kocsikat, társzekereket, könnyű kétkerekűeket húztak s tarka élénkséget kölcsönöztek az utcáknak, amelyeken a verebek csoportosan lakmároztak a hulladékokból. És a pupos kövezeten néha-néha nagy zajjal döcögött végig a sárga omnibusz, amely elé almásszürke törpe lovak voltak fogva. A várost bekerítő kőfalak abban az időben még nem voltak kitolva az erődítményekig; Páris még nem volt a világ egyetlen városa; egy nagyszerű polgármester épen még csak hogy elkezdte a széles utakat építtetni, amelyeken át az egyhangúság, a középszerűség, a csunyaság és az unalom a városba lépett. Azt merném mondani, hogy Páris, amely annyi forradalmat látott, ha csupán a belső részeket nézzük, Ausztriai Anna kormányzósága óta körülbelül egészen a második császárság közepéig, tehát mintegy két század alatt kevesebbet változott, mint az alatt a hatvan év alatt, amely bennünket a tőlem itt oly jóleső kedvveléssel leirt időponttól elválaszt.

Én, aki hozzátok itt mint kortársatok beszélek, még ismertem zaját és külső képét csekély változtatással annak a Párisnak, amelyet még a jó öreg Boileau 1660 körül a Palotának kis

padlásszobájában leirt. Hallottam, mint ő, a város kellős közepén a rekedt kakasszót, amely a hajnali ködöt áthasította. Éreztem a Saint-Germain-faubourgon az istállószagot; láttam városnegyedeket, amelyeken még falusi jelleg s a mult kedves lehellete maradozott. És tévedés azt hinni, hogy egy tizenkétéves gyermek nem tudja élvezni városának szépségeit. A szülőföld levegőjével szivta azt magába és természetes ösztönrel izlelte. Azt állítani, hogy élvezni tudta volna az egymás mellett emelkedő paloták klasszikus méreteit, méltóságos oszlopcsarnokaikat s az udvar és kert közé épített oromzatukat, ez kicsit talán sok volna; de tehetsége és ismerete szerint tudott bennök gyönyörűséget találni, mintha saját tulajdonai lettek volna; és ha valamit belőlük nem értett meg, tudta, hivatva van arra, hogy egyszer majd megértse. Élemedettnek kell-e ahhoz lenni, hogy az ember egy tiltott kertről álmadozzék, amelynek néhány faágát és virágát a nyitva felejtett ajtón át megpillantotta? Őszülő fej nélkül nem lehet vén, romladozó fal láttára elérzékenyülni? A mult szeretete az emberrel veleszületett. A mult kis gyermeket és öreget egyaránt megindít; bizonyítéknak nem kell egyéb, mint ama gyermekkori mesék, amelyek olyan régi időkről szólnak, amikor még a Vasorru Bába élt, Hamupipőke éjt nappallá téve dolgozott vagy amikor még az állatok épugy beszéltek, mint az emberek. És ha kérdezzük, hogy minden emberi képzelet, akár fiatalos, akár elaggott, akár vidám, akár borus, miért fordul egyforma kíváncsisággal a mult felé, akkor minden bizonnyal azt kell válaszolnunk, hogy a mult egyetlen sétánk, egyetlen helyünk, ahol megmenekülhetünk mindennapi bajainktól, nyomoruságainktól, önönmagunktól. A jelen meddő és kuszt, a jövőt titok fátyla fedi. Minden gazdagság, minden fény, a világ valamennyi gyönyörűsége a multban lakozik. Ezt a gyerekek ép oly jól tudják, mint az öregek. Innen van az, bizonyára innen, hogy már legcsacsakbb gyermekkoromtól kezdve mély megindulással hallgattam városom köveinek beszédjét a hajdani időkről. Haj! a régi kövek helyébe újak jöttek, amelyek bizonyára egyszer szintén megöregszenek. És akkor az álmodozó lelkek majd rajtuk merengenek el.

Amint egyre beljebb hatoltam a hosszú utcán, a házak fokozatosan szerényebbekké, falusiasabbakká váltak; mesterségeket és szokásokat fedeztem itt fel, amelyek azokban a szép negyedekben, ahol gyermekkoromat töltöttem, ismeretlenek voltak. Itt láttam először konyhakertészeket, akik fejükön nagy szalmakalappal ültetvényeiket öntözték; napbarnította lányokat, akik tehenet fejtek; fakereskedőket, akik raktáraikban a fahasábokat diadaliv alakjában helyezték el. És itt láttam életemben először a marcona kovácsot, amint műhelyének küszöbén égett szaru bűzében patkolt egy lovat, melynek visszahajított lábát társa tartotta. A kovácsmester arcát kétoldalt lengő pofaszakállla és kifent bajusza még félelmesebbé tette. Fölgyürt ingujja alatt a balkaron kék érdemkereszt volt beégetve ezzel a felirással: *Becsület és Haza*. Nem sokkal azután a harcias mestert a szomszédos kis korcsma pohárszéke előtt láttam, amint bajuszát keze fejével törülte és tréfás szavak közben nagyokat ütött egy taligás vállára.

E mesteremberek láttán pár pillanat alatt több hasznos ismeretet szereztem, mint a kollegiumban három hónap alatt. És nem lehetetlen, hogy épen e napon hullott lelkembe ama termékeny szeretetnek magja, amelyet egész életemben a kézművesek és mesterségük iránt éreztem.

E végtelennek látszó napon szentül megfogadtam, hogy az életnek és az erdőknek minden gyönyörét kiélvezem. A Szajna partján egyik hid közelében öreg asszonyt találtam, aki összehajtható széken, kis asztal mellett ült, amelyen nanterre-i sütemények és édesgyökérrel izesített citromos víz álltak. Ebből az étékből és a különös italból nagyszerűen megtízóraiztam. Egészen felfrissülve elhatároztam, hogy sétálok egyet a boulogne-i erdőben. Ide Auteuil-ön, az akkor még kis falucskán keresztül mentem, ahol az utat szegélyező fák lombzatának árnyékában sok kiváló és kedves emlék rejtőzött. Ezeket abban az időben természetesen még nem igen tudtam értékelni.

E kis házakat azóta a kőművesek csákányai kikezdték s a letarolt kertekben magas építmények emelkednek. A boulognei erdő is megváltozott. A mesterséges vizzuhatok és távlatok megfosztották természetességétől és közvetlen frissességétől. Fái alatt a hűvösség szent borzalmát nem lehet többé megtalálni. Az erdők mélysége kis gyermekkorom óta málázó gyönyörűséget keltett fel bennem. Mégis meg kell az igazat vallanom, hogy amikor a sűrűbe mentem, ahová a fény a lombon keresztül aranykorongokban esett, sietve távoztam el onnan a csavargóktól való félelmemben, akik magányomat zavarták. Lépéseimet csak egy gypágyon lassítottam a vadászlak közelében, ahol a füben gyermekek játszottak, míg az anyák, idősebb nőtestvérek, vagy dajkák padokon, székeken a nagy gesztenyefák árnyékában hűsöltek. Egyik padon hely kínálkozott egy gyermek mellett, aki szememben fiatalembernek látszott, mert velem körülbelül egyidős lehetett. Nagyon szép volt és különösen az tetszett benne, hogy oly hanyag előkelőséggel öltözködött. Fehér babos kék nyakkendőjét a szél lengette. Mellényén arany óralánc csillogott. Rövid őz-sárga színű haja arany fényű csigákban göndörödött, világos szeme ragyogott, sápadt, bájosan üde arcát két piros folt élénkítette. Kezében nyugtalanul tartotta irónját és füzetét, de nem irt. Hirtelen támadó vonzalmat éreztem iránta s bár természetem félénk volt, mégis én szólítottam meg először. Minden különösebb előzékenység nélkül, de kedvesen válaszolt s a társalgás megindult. Közölte velem, hogy árva és beteg és hogy Ranelaghban lakik nagyanijával, aki nagyon régi, Franciaországba már hosszú ideje letelepedett írlandi családból származik. Nagyanija férje után, aki meghalt, a császári nemesség nem egy híres családjával áll rokonságban.

Szeretett volna gimnáziumba menni, dolgozni és játszani pajtásokkal, résztvenni forgócskákban és lapdajátékokban s díjat nyerni az évvégi ünnepélyen. Egy kis abbé tanította, akiről nem rosszindulatu közömbösséggel beszélt s határozottan csak aránytalanul magas selyem fővegét szölte le, amelyet a fiatal pap inkább szeretett viselni, mint az egyháztól előírt kalapot. Ezen a napon is, mint rendesen, az abbé elkísérte őt az erdőbe. Meg volt lepve, de cseppet sem fájlalta, hogy szokás ellenére oly sokáig egyedül hagyják. Lelkesedéssel beszélt a krimi győzelmekről. A Vendôme tér egyik ablakában látta a keletről hazatérő csapatokat kopott és szaggatott tábori ruhájukban. Az ezredek élén a sebesültek lépdeltek; az asszonyok virágokat dobtak nekik; a tömeg éljenezte a zászlókat és sasokat. A puszta emlékre is hevesebben dobogott a szíve. Leírta nekem, mintha maga ott lett volna, a Tuileriák vacsoráit és báljait, amelyekre unokatestvére, Claire gyakran meg volt hiva, mint a császárné egyik lovászmesterének felesége. A látványosságok, kiállítások és ünnepek képzeletét különösképpen izgatták.

Szívesen megnézte volna a vívóversenyt, melyet a Saint-Barthélemy-i teremben Grisier és Gâtechair rendeztek. Eltökélt szándéka volt, hogyha megnő, rendszeresen látogatja a Comédie-Française-t, a Théâtre Lyrique-t és az Operát. Addig is nagybátyja, Gerard révén mindenről tudomást szerzett, ami e három színházban történik és buzgalommal olvasta a színházról szóló tárcákat. Közölte velem, hogy Miolan-Carvalho asszony a Théâtre Lyrique-ben nagy sikerrel lépett fel és megkérdezett, hogy szeretem-e Madeleine Brohan-t? És elővévén kabátja zsebéből egy fényképet, amely nagyon csinos, szőke nőt ábrázolt, amint karosszék karfájára támasztja meztelen karjait:

- Na, nézze, - mondta, - milyen szép!

Roppant csodálkoztam, hogy ilyen jól ismeri a színházi dolgokat, amelyeket én, bár nagyon érdekeltek volna, cseppet sem ismertem. Hát még az előkelő világról, a művészetekről és az irodalomról mi mindent nem tudott? Látta Ponsard-t s beszélt vele a francia akadémiaáról. Tudta valódi történetét, sőt nevét is a Kaméliás hölgynek. Bizalmas ösmerőse volt a hitszónoknak, aki bőjt idején a Tuileriákban beszélt.

Intézett hozzám kérdéseket, amelyekre a feleletet nem is várta.

- Mi a véleménye az asztaltáncoltatásról? Saját szememmel láttam egy háromlábú asztalt forogni. Nem szeretne oly híres prédikátor lenni, mint Chaix d'Est-Ange? Én bizony nagyon szeretnék. Nagy szónok akarok lenni, de komoly beteg voltam és ezért nem tanulhatok rendszeresen. Az orvosok azt mondják, hogy még nagyon kell kimélnem magamat. Téltre Nizzába küldenek.

Néhány pillanatnyi csend után kinyitotta füzetét és fehér lapra alakot rajzolt, amely egyenlőszáru háromszög akart lenni. Mosolyogva mutatta.

- Látja?

- Igen. Háromszög.

- Háromszög. Az én életem.

Lassan s mintegy bizonyos sajnálkozással kiindult az alaptól s a háromszög két egyenlő szára között az alappal párhuzamosan vonalakat rajzolt, amelyek szükségszerűleg mind rövidebbek és rövidebbek lettek, amint a csúcshoz közeledtek; s amíg ezeket húzta, alig hallhatóan suttozta:

- Öt év... tiz év... tizenkettő, tizenhárom, tizennégy, tizenöt, tizenhat... Látja, - sóhajtott, - hogy rövidülnek és mily hamar vége van.

Pillanatnyi habozás után ceruzájának hegyével megérintette a háromszög csucsat.

- Tizenhét év! Az ember megfullad és kész.

Azután füzetét hirtelen becsukta, fejét felemelte és erős hangon mondotta:

- De meggyógyulok. Biztos vagyok benne, hogy meggyógyulok. Az orvosok azt hitték, hogy a tüdőm van megtámadva. Csalódtak; a szívemmel van baj. Szivdobogásaim vannak. A szívem, az nem jó.

Rövid szünet után azt kérdezte, hogy nem szeretnék tengerésztiszt lenni?

- Mert én az szeretnék lenni, - tette hozzá, álmodozó tekintetét a messzeségbe vesztve.

Fodros, szárazlevélszinű ruhában, amelyet fenséges krinolin puffasztott, öreg hölgy közeledett felénk.

- Nagyanyám, - dünnyögte a fiu.

Az öreg hölgy melléje ült, keztyűit lehúzta, megfogta kezét, megtapogatta arcát.

- A kezed meleg, Cyrill s homlokod verejtékes. Biztosan sokat beszéltél.

Aztán hangját kissé leeresztve, de nem annyira, hogy ne hallhassam:

- Cyrill, fiam, soha se beszéljess gyerekkel, akit nem ismersz; különösen, ha nincs kísérlője.

Már úgy éreztem, hogy barátja vagyok Cyrillnek. Ép azért nagyon fájt, hogy ily megvetéssel távolítanak el. Azt is észrevettem, hogy Cyrill hallgatott és óvakodott felém nézni. Föl-emelkedtem és szorult szívvel távoztam anélkül, hogy fejemet visszafordítottam volna.

Már jó utat tettem meg, Cyrillre és gyorsan támadt, gyorsan elfoszlott barátságunkra gondolva, amikor egy elhagyatott ösvény szélén a füben nagyobbacska lányt és kis fiucskát vettem észre, akik úgy hasonlítottak egymásra, mintha testvérek lettek volna. Sok volt bennök a városi és falusi emberekből is. Mindkettőnek kicsi, élénk szeme volt, amelyet furcsa, hegyes szemöldök ívelt; arcuk tele volt szeplővel, szájuk fülükig hasadt s arckifejezésük oly szemtelen, de vidám volt, hogy mosoly nélkül nem lehetett rájuk nézni. A lányon apró virágu vászoningváll volt s a fiun egész új kék zubbony. Tele szájjal szőlőízű süteményt ettek és palackból felváltva nagy kortyokban ittak rá.

Minthogy nagy érdeklődéssel néztem őket, a fiatal suhanc hasára tette kezét és a palackkal megkínálva felém kiáltott:

- Nagyon jó. Meg akarja izlelni?

Nem is annyira sértődöttségből, mint inkább ügyetlenségből választ sem adva eltávoztam és meg sem gondoltam, hogy én sokkal hányavetibb módon éreztettem e kedélyes kültelki gyerekpár s a magam kis polgári-mivolta között levő különbséget, mint ahogy az imént a krinolinós öreg hölgy azt a távolságot, amely uri kis unokája és egy ismeretlen csavargó fiu között volt.

Ezen közben alaposan megéheztem és izgalommal láttam, hogy a fák árnyékai nagyon megnöttek. Elővettem órát és megállapítottam, hogy csak harmincöt percem van a hazamenetelre, ha a szokott időre akarok megérkezni. Némi késedelemmel, a sietségtől pihegve és jó fűszagosan léptem a lakásba, ahol szüleimen kívül Chausson nénit találtam, aki azt kérdezte, hogy jól dolgoztam-e és mivel foglalkoztam egész nap.

Nagynéném kérdése épen kapóra jött. Mert nagyon resteltem volna édesanyámnak hazudni; de viszont Chausson nénit megcsalni jámbor cselekedetnek tűnt fel előttem. Azt válaszoltam tehát, hogy ezen a napon többet tanultam, mint azelőtt hat hónapon át és hogy az időmet egyáltalában nem pocsékoltam el.

Chausson néni jó szíveimmel szerfölött meg volt elégedve és találóan jegyezte meg, hogy a tanulás jót tesz a gyermek egészségének.

Arra számítottam, hogy tekintettel a kollégiumunkban uralkodó nagy rendetlenségre, távozásomat nem fogják észrevenni. Föltevésemben szerencsére nem csalódtam. E gyönyörűséges és bűnös szabad napnak jótékony hatásai közül egy egészen különöset kell kiemelnem.

Crottu tanár urat a legcsekélyebb ellenszenv nélkül láttam viszont: többé már nem gyűlöltem.

IV. LAROQUE NÉNI.

Öltözködésemmel épen elkészültem, mikor anyám a következőket mondta:

- Fiacskám, Laroque néni nagyon beteg. Meg fog halni. Lányai ma reggel érted küldtek. Mindkettőjüket a beteg ágyánál találod. Siess, gyermekem!

Meglepődtem. Egyszerű hülésről beszéltek és én ügyet sem vettem rá.

- Rettenetes éjszakája volt, - füzte hozzá anyám. - Bár kilencvenhárom éves, mégis betegsége ellen hallatlan erővel küzd. Ma reggel nyugodtabban viselkedik.

Sietve mentem hozzájuk. A szoba ajtajában láthatatlan gát állta utamat és visszahökkenett. A nagy csendet a haldokló hörgései törték meg. A két lány közül az idősebbik, Szerafin testvér, apáca öltözetben, régi viaszalakokra emlékeztető sárga arccal az ágy mellett állt s pohárban kis ezüst kanalat forgatott. Komoly, egyszerű és a köznapi dolgokon felül emelkedő volt s odaadó ápolását nyugodt áhitattal végezte, ami az ünnepélyes családi hangulathoz oly jól illett. Teréz, a fiatalabbik, álmatlanságtól és sirástól feldultan, kuszált ősz hajjal, ököltre támasztott arccal, halálra fáradtan ült s riadtan és szeliden anyját nézte. Nem ismertem fel a szobát, pedig semmi sem változott meg benne, kivévn, hogy palackok, üvegecskék és poharak tömege állt az éjjeliszekrényen és a kandalló márványlapján. Baloldalt volt az ágy, amelynek magas feje miatt a haldoklót nem láthattam. Az ágy felett a szenteltvíz kagylóját két színes porcellánangyal tartotta; e felett kereszt és Teréznek krétarajzzal festett arcképe függött, még fiatal és sovány korából, amikor barna haját csigalakban tornyozta, dudoros ruhaujjat és fehérszínű, derékban megszorított ingvállat viselt, ami természetnek „szilfid” jelleget kölcsönzött. A szoba mélyén az ablakról piros pamutkelméből készült régi függöny csüngött alá. Jobb kéz felől mahagoni-szekrény tetején fehér, aranyszegélyű porcellánedények csillogtak; felette Laroque néni fényképe és egy Romulus-fej, amit David után Szerafin testvér rajzolt még gyermekkorában. És e négy közönséges fal most oly sok fenséget öltött magára.

- Lépj hát be, Péter, - szólt az apáca.

Az ágyhoz közeledtem. Laroque néni arca nem változott meg. Fölpuffadt hasa felemelte a takarót. Fakó kezével az ágylepedőt kaparta. A haldokló szemét félig nyitva tartotta és senkit sem ismert meg. Minden bizonnyal gyötrő éhséget érezhetett, mert többször ennivalót követelt és nyers hangon kérdezte, hogy vajjon korcsmában van-e, hogy oly keveset adnak enni. Folytonosan köhögött, de azért teljesen nyugodt maradt. Már félórája lehettem mellette, mikor nagyobb izgalom jelei mutatkoztak rajta. Arca kigyulladt, főkötője alól kibomlottak ritka, ősz hajtincsei s verejtékes homlokára tapadtak.

Szagatottan, de azért egész érthetően beszélt.

- Hé, ott!... Jeannette. Hé, ott!... Várákózzék már, anyám; csak az istállóba vezetem a tehene-met... Hü, de sötét van... Adtam nekik borsólevest, édes anyám és tojásos ételt... A vadorzók, a vadorzók...

Gyermekeknek vélte magát kis normand falujában.

- Anyám, sötét van. Nem lehet látni. Gyujtok világot.

Ugy ejtette ki, hogy *vilaâgot*, így nevezvén meg a kis antik lámpást, amely normand parasztházakban a falról lecsüng.

- Anyám, sütök lángost Péterkének. Folyik a nyála érte.

Két lánya ijedt mozdulatot tett, amikor anyjukat így hallotta beszélni. Rajtam egészen furcsa és borzalmas érzés vett erőt, amint így nevemet belekeverve hallottam régi idők dolgai és emberei közé.

Teréz félaléltnan alacsony székebe süppedt. Szerafin testvér kikisért az előszobába és nyugodtan mondta:

- Teljesen magánál volt, amikor az utolsó kenetet felvette. Moinier abbé nyújtotta a végső vigaszt. Az orvos már kezdettől fogva a legrosszabbra készített elő bennünket. Magas életkora miatt édesanyánknak felgyógyulásába nem igen reménykedhetünk. Végelgyengüléssel tüdőgyulladás támadta meg. A belek bénultsága ezzel egyidejűleg lépett fel. Szegény Teréz nagyon fáradt, nem bírja a virrasztást.

És Szerafin testvér kezét ruha ujjaiiba csusztatva alig észrevehető fejbólintással vett búcsút. Gondolkozásmódja komoly és minden dísz nélkül való volt, akárcsak öltözete; szomorúságát a béke nyugalma megszipitette. A konyhaajtón keresztül kihallatszott Navarin-nek, a papagálynak rikácsoló hangja:

Jó dohány van
Egyik zse...
De miből, de miből?

Este, mikor visszajöttem, a függönyök le voltak eresztve. Az éjjeli szekrényen nem voltak poharak, üvegek és palackok; két gyertya égett ott; egy szentelt vizet tartalmazó tányérkán puszpáng-ág feküdt. Laroque néni kezével keresztet kulcsolva át, nyugodtan és egész fehéren aludt.

- Adj neki, Péter, búcsúcsókot, - szólt hozzám a testvér; - úgy szeretett, mint gyermekét. Még az utolsó pillanatokban is, amíg magánál volt, gondolt rád. Azt mondta:

- Adjátok Péternek reám való emlékezésül az aranyórát. Véssetek a fedelére azt az évszámot... Nem fejezte be, amit mondani akart. És e pillanattól fogva nem ismert meg senkit.

V. DUBOIS UR.

Ezen a héten siralmas osztályzatokat kaptam. Magaviseletem rossz volt, szorgalmam semmi. Szegény anyám kétségbeesve kérte Dubois urat:

- Minthogy maga szeret ezzel a rossz gyerekkel foglalkozni - szólt hozzá - beszéljen a lelkére. Magára talán jobban hallgat, mint rám. Értesse meg vele, hogy csak saját magának árt, ha tanulmányait elhanyagolja.

- Hogyan értessem ezt meg vele, kedves asszonyom - válaszolta Dubois ur - mikor ennek igazságát én sem látom be?

És zsebéből könyvet huzva elő, a következő sorokat olvasta:

- Homeros nem töltött tiz esztendőt rossz levegőjű kollégiumban, hogy a virgáccsal néhány szót bele verjenek, amelyeket otthon öt-hat hónap alatt könnyű szerrel megtanulhatott.

- És tudja, Nozièrené asszonyom, hogy ki mondotta ezt? Talán nyárspolgár, tudatlan fickó, ellensége a rendszeres tanulmányoknak? Szó sincs róla; nagyon finom elme, tanult ember, Chateaubriand korának legnagyobb írója, félelmetes és csipős vitatkozó, a görög nyelv nagy barátja, a *Daphnis és Chloé* pásztorjátéknak kitűnő fordítója, olyan ember, ki a világ legékesebb leveleit írta: Paul-Louis Courier.

Anyám meglepetten és kétségbeesve nézett Dubois urra. Az aggastyán pedig fülemet szeliden meghuzva, így szólt hozzám:

- Kis barátom, nem elég, ha csak fittyet hánysz a zordlelkű tanárnépségre, amely a természetnek ellensége; meg kell hallgatnod magát a természetet, mely egyesegyedül tudja neked Vergiliust megmagyarázni és a számok törvényeit megtanítani. Ne mulassz el egy pillanatot sem, amikor szabad vagy, hogy visszanyerd azt az időt, amelyet a kollégiumban elvesztettél.

Dubois ur abban az időben hetven-hetvenkét éves magastermetű öreg ur volt, aki fejét állandóan egyenesen hordta, ismerőseit uri kedvességgel üdvözölte s tudott ép úgy közlékeny, mint tartózkodó lenni. Felfésült, mesterkéltlen rendezetlen haja és rövid pofaszakálla, mely még fiatal korából való viselet volt, hosszú, simára borotvált arcát kiteljesítette. Arca komoly volt, mosolya nyájas. Rendszerint hosszú, üvegöld redingote-t viselt, tubákját éremalaku gyöngyház szelencéből szívta, orrát hatalmas, vörös selyem keszkenőbe fujta.

Családunkkal nőtestvére révén került összeköttetésbe, akinek apám háziiorvosa és barátja volt. Nőtestvére halála után Dubois ur házunknak gyakori vendége lett. Lassankint minden nap eljárogatott. Ha nem hallottam volna Dubois urat apámmal különböző kérdésekről csevegni, amelyekben véleményeik egyébként homlokegyenest ellenkezők voltak s ha nem láttam volna őt a leglovagiasabb magaviseletet tanusítani anyám iránt, aki pedig egyszerű és félénk természetével cseppet sem hívta ki a modor előkelő választékosságát, talán soha sem lett volna fogalmam a tökéletességnek arról a fokáról, amelyre gavallér ember a társasági hangot, a finom tartózkodást és az udvariasságot emelni tudja. Dubois ur régi, szerepet játszó polgári családból származott, amelynek tagjai a mult rezsim alatt ügyvédek, hivatalfőnökök voltak s ezért nevelésénél fogva a francia társadalom felsőbb osztályaihoz tartozott. Önzőnek és fukarnak mondták. Én azt hiszem, hogy a valóságban a főkérdés az volt számára, hogy éljen. És minthogy nagyon szerény életmódot folytatott, tartózkodott olyan alkalmaktól, amikor költekezni kellett. Szokások embere volt, aki szerette és meg is valósította az egyszerűséget s abban egyszerre örömet és erényt talált. Egyedül élt öreg házvezetőnőjével, Clorinde-dal, aki hűségesen ragaszkodott hozzá. Azonban „szeretett inni” és emiatt kissé kellemetlen volt. Ugy

gondolom, hogy Dubois ur azért volt oly gyakori vendégünk, mert egy kicsit otthonától is menekült.

Dubois urnak irántam tanusított jóindulata annál inkább hizelgett nekem, mert az öreg ur általában nem szerette a fiatalembereket. Én azt hiszem, azzal nyertem meg, hogy figyelemmel hallgattam rá. Mert szeretett elbeszélni és engem, akármennyire is csak gyerek voltam, majdnem mindig érdekelt, amit mondott. Tizennégy éves koromban már teljesen kegyeiben voltam. Nem kérdésből mondom, de velem szívesebben társalgott, mint apámmal. Hangja a messzi gyermekkorból még mindig vissza-visszacsend fülemben. Nem volt erős és sohasem vált hangossá. Kiejtése, mint többi kortársaié is, a mai emberekétől lényegesen különbözött; sokkal könnyedébb és lágyabb volt. *Madame* helyett mindig azt mondta, hogy *mame*, *Sêvres* helyett *Sêves*, *Louveciennes* helyett *Luciennes*. A kemény „k” helyett mindig lágy „g”-t ejtett; a kettős mássalhangzókat sohasem hangoztatta s a *commentaire*-t úgy mondta, mint ahogy mi a *comment*-t. A szó végi „s” vagy „t” hangot egy szónál sem hallatta.

Életéről nem sokat tudtam és nem is nagyon akartam többet tudni. Akkor még nem volt meg bennem, mint ma, kíváncsiság a múlt iránt. A Császárság alkonyán belépett a hadseregbe, és mint D... tábornok hadsegéde végig küzdötte az 1812-es hadjáratot. Szmolenszkben a füle megfagyott. Dubois ur nem szerette Napoleont és hogy Oroszországban ötszázezer embert feláldozott, ép oly keserűséggel vetette szemére, mint azt, hogy a hadjárat alatt hasadékos ormu lengyel csákót hordott, ami nagyon jól állhatott a mágánásoknak, de neki vénasszony-külsőt kölcsönzött.

- És valóban - fűzte hozzá Dubois ur -, fecsegő és kíváncsiskodó természete miatt nyugodtan mondhatjuk, hogy valóságos pletyka vénasszony volt. Mikor először láttam, arca elhízott volt és sárga. Nem szabad őt úgy képzelni el, mint ahogy a megrendelt mellszobrok és arcképek ábrázolják. Művészei az ő parancsára arcvonásait antik minták után alakították át. Modora közönséges volt, az asszonyokkal szemben udvariatlan, a dohánynyal állandóan bemaszatolta magát és kézzel evett.

Danquin bácsi, a keresztapám, aki nagy Napoleon-rajongó volt, e szavakra dühösen ugrott fel.

- Nem úgy, uram - kiáltott fel - én is láttam őt. 1815-ben, 8 éves koromban, lovon ülő apámnak vállára kapaszkodva láttam. Lyonba vonult be; arcán fölséges szépség ragyogott. És amilyennek én láttam, olyannak látta a megszámlálhatatlan tömeg is, amely e nagyszerű arctól valósággal kővé meredt, mint valami meduza-fejtől. Senki sem tudta kiállani tekintetét. Keze, amellyel a világot átgyurta, kicsi volt, mint asszonykéz és tökéletes mintázatu.

Ebben az időben Napoleon nagyon foglalkoztatta az emberek képzeletét. Dicsőséges pályafutása óta még két nemzedék sem nőtt fel. Alig husz év mult el, hogy gyászszekéren elhozták a Szajna-partra álmodni. Ugyanabban a sirboltban egymásután két nőtestvére, három fiutestvére, fia és több marsallja tért örök pihenőre s ahogy az élők világából távoztak, Franciaország Napoleon nevét újra meg újra visszhangozta. Egyik öccse, sok tábornoka s katonáinak és munkatársainak nagy tömege még életben volt. Egyes együgyű lelkek, mint az én jó Mélaniem is, még őt magát is élőnek hitték.

Ahol csak szó volt róla, a társalgás mindig hevessé fajult.

- A világ legnagyobb hadvezére volt - mondta Danquin ur.

- Az, ha vereségeinek méreteit nézzük, - válaszolt Dubois ur.

És a megindult vita folyt tovább, mindig ugyanazon mederben.

Danquin ur:

Nem csak a háboru zsenije volt meg benne, hanem ezen kívül még más zseniket is foglalt magában. Sasszeme mindent egyszerre látott. Lélekjelenléte, emlékezőtehetsége, az emberek ismerete, a tömegszenvélyekkel való bánni tudása és munkaereje határtalan volt; behatolt a legkisebb részletekbe is és tudta őket az egésznek alárendelni. A cselekvésben túl ment azokon a határokon, amelyek addig embereknek adva voltak.

Dubois ur:

Ismerte az embereket, de gyűlölte a kiválóságokat. Maga mellett csak közép-szerű lényeket tűrt, hadnagyokat és ügynököket. És mikor a megpróbáltatás órájában szüksége lett volna igazi emberekre, senkit sem talált maga körül. Kétségtelenül eszes volt; szeme élesen látott, ha becsvágy nem homályosította el. De szelleme földöncsuszó volt. Nem bölcselő módjára látta az embereket és a dolgokat, hanem egy szervező céljai szerint. Minden elmélet és magasröptű gondolat hidegen hagyta és csak az érdekelte, ami önzését szolgálta. Még a gépészetben is, mely pedig szakmája volt, félre dobott mindent, aminek nem volt pillanatnyi haszna, mint pl. a gőzhajót és a vonatot. Érdektelen gondolat, tiszta szemlélődés előtté fabatkát sem ért. Lavoisiernak, Bichatnak, Laplacenak lángelméjéről fogalma sem volt. A gondolattól irtózott.

Danquin ur:

Helyesebben szólva természete csak az üres szócsépléstől és a zagyva elméletektől idegenkedett. A cselekvés zsenije volt meg benne.

Dubois ur:

Az arányosság érzése teljesen hiányzott nála. Meglepő ellentéteket fedezünk fel benne. Csupa cselekvés, és képzelete mégis a legléghább regényességnek hódolt. Nagy ember és nagy gyerek is egyszerre. Tanulmányozza csak kissé a rajzot, amelyet Girodet róla a saint-cloud-i színházban készített: föl-cicomázott feje tökéletes gyerekfej, titán-gyereké, ha akarja, de mégis csak gyereké. Jellemében feltűnően gyerekes az elhatalmasodott ábrándszövés, a rendkívülinek, a végletesnek, a csodálatosnak hajhászása, vágyainak fékezhetetlensége, szellemének felületessége, mely életének legsúlyosabb pillanataiban is jellemzi és végül a felejténitűdségnek az a mérhetetlen képessége, amelyet a legtöbb ember gyermekkorából kilépve elveszít, de amelyet ő érett korában is megőrzött.

Danquin ur:

Kellett, hogy a megrepedésig feszülő koponyáját néha pihentesse: az egész világot befogadta ide.

Dubois ur:

Játékos volt és mint minden játékos nyomorultul fejezte be életét. Egyszer azt mondta: „Az ember sohasem cselekednék, ha arra várakoznék, hogy a siker minden esélye övé legyen.” Ezek a szavak elárulják a játékost. A játékosoknak erős izgalmakra van szükségük. A bizonytalanság gyönyörűnek egyik alkotó eleme. Semmi élvezetök sem lenne, ha biztosra mennének. A békénél jobban szerette a háborút, mert a háboruban

több a kockázat és több a változó szerencse incselkedése. S mikor veszített a fegyverek játékában, veszteségét ugyanezen a játékon akarta visszahozni.

És jó uram, nézzük csak meg, mit hagyott maga után az ön hőse? Mi az ő nagy műve? 1805-ben vagy 1809-ben Münchenben maga ítélkezett a legjobban önönmagáról, amikor a számára kijelölt szobában XII. Lajos portréja előtt megvető góggal mondta: „Vigyétek ezt az arcképet! Ez az ember mindig lőtt, de sohasem talált.” Ezen a napon saját ítéletét mondta ki a Történelem birói széke előtt, ő, aki mindenki között a legnagyobb abban, hogy soha semmi eredményt nem ért el.

Danquin ur:

Nem ért el eredményt!... Megmentette Franciaországot az anarchiától, megszilárdította a Forradalom hódításait, lángelméjének kohójában összeolvasztotta a régi és az új társadalmat és oly csodálatos erejű, hatalmas gazdagságu, oly egyetlen szépségű öntvényt alkotott, amely diadalmaskodott tűz és vas pusztításain, polgári háboru gyújtó fáklyáin és külső haderők ágyuin! Megteremtette az új Franciaországot és a hazának oly kincset adott, amely aragnál értékesebb, kenyérnél szükségesebb: a Dicsőséget.

És miközben egymásra így tüzeltek, Danquin ur kidomborodó hasán a lánc-csüngők támadásra csörögtek, míg viszont Dubois ur kezében nyugodtan forgatta nyolcszögű tubák szelencéjét, hogy annak mértani alakját mintegy gondolataira illessze. A vitatkozó két öreg ur oly érdekes csoportot alkotott, hogy bizvást helyet foglalhatott volna Raphael *Atheni iskoláján*.

Keresztapám kedvelte a csatákat, mert csak képekről ismerte őket; Dubois ur viszont, aki átkelt a Berezinán, irtózott a háborunak még gondolatától is. Rangjáról még 1844-ben lemondott és szolgálatba újra csak a Restauráció alatt lépett, amelyet különben ép oly kevésbé szeretett, mint a Császárságot. Sajnálta Marcus Aureliust.

VI. VÁLASZUTON.

Ősz elején nyolc nappal a tanítás megkezdése előtt találkoztam Fontanet-val, aki Étretat-ból jött vissza napbarnította arccal. Hangja sokkal mélyebb volt, mint azelőtt. Termete még mindig alacsony volt és ő testének kicsinységét gondolatainak emelkedettségével kárpótolta. Mesélt játékaikról, fürdőzéseiről, csolnakázásairól és az átélt veszedelmekről; azután pedig összevont szemöldökkel komoly hangon mondta:

- Nozière, ez évben felső gimnázisták leszünk; ez a tanulmányok kettéágazásának az éve. Súlyos elhatározást kell megérlelnem; gondoltál már rá?

Azt válaszoltam, hogy nem, de minden bizonnyal az irodalmi tanulmányokat választom.

- És te? - kérdeztem.

Erre a kérdésre a homlokán a gond sötét felhői összegyültek és kioktatott, hogy ez a dolog nagyon komoly; csak úgy kutyafuttában nem lehet dönteni.

És megzavarva, megalázva, bölcsessége miatt irigységet keltve bennem, a faképnél hagyott.

Hogy a Fontanet-val váltott szavak értelmét felfogjuk, tudnunk kell, hogy ebben az időben középiskolai tanulók a nyelvtani osztályok elvégzése után, tehát az ötödik osztály küszöbén kényszerítve voltak választani az irodalmi és természettudományi tanulmányok között. El kellett „ágazniok”, amint akkor hivatalosan mondták és a magok, vagy szüleik elméjének világánál a neveléstani villának meg kellett egyik ágát fogniok. Természetesen a diákok nem verejtékező izgalommal vállalták a kötelezettséget, hogy a válaszuton vagy az ékesszólásnak, vagy az algebrának örökre bucsut mondjanak s többé már ne követhessék a Muzsák egyetemes karát, amelyet Fortoul miniszter ur bölcs rendelkezéssel ketté választott.

Tulajdonképpen akármit is választottunk, műveltségünk mindenesetre nagy kárt szenvedett; mert a tudományok elválasztva az irodalmaktól gépiesekké és durvákká válnak; viszont a tudományoktól megfosztott irodalom üresen kong, mert az irodalom lényege mégis csak a tudomány. Mondanom sem kell, hogy ezek a gondolatok akkori lengeteg elmémbe korántsem tudtak beférkőzni.

Meglepő azonban az, hogy szüleim ezeket a kérdéseket a velem való társalgásban soha sem érintették. Ha ennek okain gondolkozom, egy néhány könnyű szerrel eszembe jut; így első sorban apám félénksége, aki elveit soha sem merte előtérbe tolni és anyám idegessége, amely soha sem engedte meg, hogy gondolatai kialakuljanak. De tartozkodó álláspontjuknak legfőbb oka minden bizonnyal az volt, hogy anyám nem kételkedett benne, bármilyen utra lépjek is, néha-néha elhomályosuló, de mindig izzó lángelmémet érvényre juttatom; míg apámnak az volt a véleménye, hogy úgy sem megyek semmire akár az irodalmat, akár a tudományokat választom. Volt még azonkívül egy magyarázat, amely indokolta, hogy apám előttem soha sem beszélt erről az intézkedésről, amely az Államcsiny után Fortoul Hippolyte, akkori miniszternek rendeletéből származván, a politikának legégetőbb kérdéseibe bele játszott. Buzgó katolikus apám minden ujitást, amely az állami oktatás rovására az egyháznak kedvez, csak helyeselni tudott; ellenben bizalmatlansággal fogadta az ajándékot az ellenpárt kezéből és így tulajdonképpen maga sem volt tisztában azzal, hogy mit gondoljon. Hallgatása miatt ilyen formán az én véleményem sem tudott kialakulni, mert annak az volt a keletkezési módja, hogy egyszerűen mindig szembeszállt az övével. Az irodalmi tanulmányokat választottam, mert azok könnyűeknek, előkelőknek és kedveseknek tunk fel előttem; s hogyha e választásnál úgy adtam a dolgot, mintha nagyon nehéz kérdésről lenne szó, ez csak azért volt, mert én sem akartam Fontanet-nál kevésbbé jelentékenynek és komolynak látszani.

E nap után nagyon jóízűen aludtam. Másnap reggel, amint Jusztint az ebédlőben seperi láttam, gonddal terhes arckifejezést öltöttem magamra és komoly hangon szólítottam meg:

- Jusztin, ebben az évben a felsőgimnáziumba lépek. Ez az elágazódásnak az esztendeje. Roppant komoly dologról kell határoznom, amely egész életemre kihat. Gondold csak el, kedves Jusztinom: az elágazódás!

A Trogloditák lánya e szavak hallatára seprőjére támaszkodott, mint Minerva lándzsájára; gondolkozva nézett maga elé, majd kétségbeesett pillantást vetve rám, felkiáltott:

- Szent Isten, hát igazán!

Az elágazódás szót életében csak most hallotta először és fogalma sem volt, mit jelent ez; még sem kérdezte értelmét, mert rögtön ösztönszerűleg valamely jelentést adott neki, amely szerfölött gyászos lehetett. Ugy sejtem, hogy az „elágazódásban” is a kormánytól a népre mért villámcsapások egyikét látta, mint amilyen az összeírás, a rekvirálás, illeték-kirovás; s bár általában nem érzett velem együtt, mégis most nagyon sajnált, hogy ilyesvalami csapott le rám.

A reggeli napfény vidáman csillogott a Trogloditák lányának kék szemén és rózsás arcán; bluzának ujjai föl voltak türve s fehér karját, amelyet piros karcolások élénkítettek, életemben először találtam szépnek. Költői olvasmányaimnak hatása alatt képzeletem belőle Apollónak fiatalságtól és isteni fölségtől sugárzó papnőjét alakította és magamat Beotia fiatal pásztorának képzeltem el, aki Delphibe jön az Istentől megkérdezni, hogy az Ismeret melyik útjára lépjen. Orvos apám ebédlője fogyatékossgal képviselte a szent Pythot. De a porcellán kályhát a rajta levő Juppiter Trophoniusszal nyugodtan alakíthattam át tiszteletreméltó oltárrá, és képzeletem, amely abban az időben nálam minden más képességet elnyomott, szép Poussin tájképet varázsolt elém.

- Szét kell ágaznom - mondtam nagy komolyan. - Választanom kell az irodalmak és tudományok között.

Apollo papnője piros kendős fejét háromszor megrázta s így szólt:

- Öcsém, Symphorien, kiváló a tudományokban. A számtanból és katékizmusból díjat nyert.

Azután eltávolodva, seprőjét ismét marokra fogta:

- Sietnem kell a munkával.

Nógattam, hogy mondja meg, vajjon a tudományokat válasszam-e.

- Isten ments, kicsi gazdám, - válaszolt szívből fakadó őszinteséggel, - maga nem elég okos ahhoz.

És vigasztalásul hozzáfűzte:

- Az okosság nem olyan gyakori, mint a lukas krajcár. Az a jó Isten adománya.

Nem tartottam teljesen kizártnak, hogy olyan ostoba vagyok, mint ahogy a Trogloditák lánya gondolja, de ebben a pontban is, mint sok másban, senkitől sem kaptam felvilágosítást és továbbra is bizonytalanságban maradtam. Legkevésbé sem gondoltam arra, hogy elmémet tápláljam és tudásomat fejlesszem. Az elágazódási ügyben sem kerestem mást, mint lustaságom és kedvteléseim kielégítését s miként már mondtam, jobb szerettem az irodalomra beiratkozni, mert azt valahogyan könnyedébbnek és simábbnak gondoltam. Egy mértani alakzat kíváncsiságomat nem hogy felébresztette volna, hanem inkább szomorúsággal töltött el és gyermeki érzékiségemet sértette. A kör még hagyján, de egy háromszög, vagy egy kup kétségbe ejtett! Ebben a sivár, száraz, szögletes és meredező világban legyek én otthonos? holott az irodalmi osztályokban legalább igazi formákkal és színekkel találkozhatik az ember

és néha-néha faunokat, nimfákat és pásztorokat pillanthat meg és álmodozhat a költőknek oly kedves fákról és az árnyékról, melyet esténként a nagy hegyek vetnek. Honnan meritettem volna az elszánt bátorságot, hogy a számok és testek fagyos világába merészkedjem?

Ma azonban a mértannak ezt az ostoba megvetését lábaitok előtt ime alázatosan megtagadom; megtagadom előttem, oh öreg Thales; számok mesébe illő királya: Pythagoras; Hipparchos, ki először kísérelte meg a világot fölmérni; Viète; Galilei, aki bár nagyon bölcs voltál ahhoz, hogy szeresd a szenvedést, az igazságért mégis elviselted azt; Fermat, Huyghens, tudomány-szomjas Leibnitz, Euler, Monge és te Henri Poincaré, akinek zsenitől átszellemült komoly arcát magam is szemlélhettem! Oh, ti legnagyobbak, hősök és félistenek, oltárotok előtt elzengem együgyű dicsőenemet Venus Uraniáról, aki titeket legértékesebb ajándékaival halmozott el.

De azokban a messzi időkben, amelyekről most írok, szegény kis csacsilétemre siettem minden ítélet és ismeret nélkül kiáltani: Irodalom kell nekem!

Talán még szitkokkal is bemocskoltam a mértant és számtant, amikor keresztapám, Danquin, üdén és felvirágozva megjelent. Azért jött, hogy egyik kedves szórakozására magával vigyen.

- Péterke, - szólt hozzám, - hat hetes vakációdban bizonyára nagyon unatkoztál: gyere, hallgasd meg Vernier urnak előadását a léggömbök kormányzásáról.

Vernier József már fiatal korában ismertté vált több vakmerő felszállásáról. Kitartása és elszántsága nagy bámulatot keltett keresztapámban, aki szenvedélyesen érdeklődött a légi utazás haladása iránt.

Utközben a lóvasut tetején kiváló keresztapám lelkesülten beszélt a léghajózás jövőjéről. Biztos volt arról, hogy az irányítható léghajó kérdése hamarosan megoldásra kerül s megjósolta, hogy én még megérem azt az időt, mikor a levegő birodalmát számtalan ut fogja átszelni.

- Akkor, kis barátom, - mondotta, - országok között nem lesz többé határ. Valamennyi nép nagy testvériségbe olvad. A béke lesz urrá az egész földkerekségen.

Vernier József előadását egyik grenelle-i gyár hatalmas termében tartotta. Hangáron kellett keresztül menni, ahol látható volt a léggömb, amelyen a fiatal léghajós borzalmas felszállást kísérelt meg. Ott feküdt petyhüdtén, mint valami mesebeli szörny hullája; nagy tátongó sebet bámulva nézték a körülállók. A léggömb mellett látható volt még a csavar, amely - amint mondják - néhány pillanatig a léghajót irányítani tudta. A szomszédos teremben több széksort pillantottunk meg, sűrűn ellepve hallgatóságtól, amelyből színes női kalapok viritottak ki és várakozó zsongás szállt föl. A terem végén a közönséggel szemben emelvényen asztal és üres karosszékek álltak. Mindezt majd felfaltam szememmel. Körülbelül tíz percnyi várakozás után a fiatal léghajós tapsvihár közben és egy pár kiválóság kíséretében felment az emelvény három lépcsőfokán. Borotvált, sovány, sápadt arca fénytelen volt s hű tetszelgéssel történelmi lárvák merevségét öltötte magára. Két akadémikus vette közre. Mindakettő szörnyen rút volt és hasonlított ahhoz a két cinocefaluszhoz, amelyeket a régi egyiptomiak szertartásaikban a halott jobb és bal oldalára helyeztek, amíg felette az ítéletet kimondották. Az előadó mögött meghívott előkelőségek ültek, közöttük egy zöld ruhás, magas hölgy, aki megszólamlásig hű képmása volt annak a női alaknak, amely Paul Delaroche falképén a képzőművészeti múzeum előcsarnokában a keresztény művészetet ábrázolja. Szívem hevesen dobogott. Vernier halk, szenvtelen arcának mozdulatlanságához illő hangon beszélt. Alapelvét mindjárt kezdetben felállította.

- Ahhoz, hogy a levegőben hajózzunk - mondotta - gőzgép szükséges, amely matematikai számítások alapján készített mozgató-csavart hajt, teljesen hasonló azokhoz, amelyek lehetővé tették a vízi kerekék zsilipjeit és a hajó-csavarok szárnyas szelelőit.

Azután részletesen kitért a léggömb alakjára, amelynek szerinte, amennyire csak lehet, hosszukásnak kell lennie az ut irányában.

A cinocefaluszok egyike helyeslően bólintott és a tapsra jelt adott, míg a másik mozdulatlan maradt.

A szónok azután veszedelmes kísérleteinek történetét beszélte el. Mesélt egy leszállásról, amely alatt, minthogy a horgony eltört, a gyors iramban levő léggömb valósággal letarolta a földet, utjában fákat, bokrokat, gátakat seprtet el és a csónakot az utasokkal együtt pusztításainak romjai közé vágta. A hideg végigfutott hátunkon, mikor a maga egyszerű modorán arról beszélt, hogy egyszer a szelep működésében zavar keletkezvén, a léggömb oly magasra szállt, ahol lélekzeni sem lehetett és már a szétpattanásig megdagadt, amikor is ő kénytelen volt a burkolatba beléhasítani. Minthogy azonban a szakítás egész a léggömb csucsáig fölzaladt, a zuhanás oly félelmetesen gyorsá vált, hogy az utasok a földön palacsintává lapultak volna, ha a csónak véletlenül nem egy tóba esik. Előadása befejezéseül közölte, hogy a léghajózáshoz szükséges gépek előállítási költségére gyűjtést indít a hallgatóság között.

Nagyon megtapsolták. A két cinocefalusz kezét szorított. A zöldruhás hölgy virágcsokrot nyújtott át. És én dobogó szívvvel, szememben a lelkesültség könnyeivel szent fogadást tettem:

- Én is léghajós leszek.

Éjszaka aludni sem tudtam, annyira felizgattak Vernier József kísérletei és az előlegezett büszkeség, amellyel jövőendő légi utaimra gondoltam. Eszembe jutott, hogy a léghajók szerkesztéséhez és vezetéséhez alapos technikai ismeretekre van szükség. Elhatároztam, hogy a tiszta tudományokra ágazom el.

Másnap reggel közöltem Jusztinnal új elhatározásomat és ennek okait. Azt mondta, hogy öccse, Symphorien, papírból készít léghajókat, s úgy ereszti a levegőbe, hogy elébb a parázs fölé tartja. De mindez csak játék. Cseppet sem helyeselte, hogy az ember az égbe szálljon és elítélte a holdba vezető utazásokat, ahol Kain börtönben ül. Amint beszélt, egy holdas éjszakán megmutatták neki a rab testvérgyilkost hátán tüskenyálákkal.

Eltökélt szándékomhoz három napig hű maradtam. De a negyedik napon Vergiliusnak myrtusai és az árnyékok erdejének titkos utjai ismét kísértettek. Lemondtam a levegő meghódításának dicsőségéről és könnyed egykedvűséggel a „villának” azt az ágát választottam, amely Lerond tanár úr osztályához vezetett. Büszke voltam erre és lenéztem társaimat, akik a másik ág mellett döntöttek. A diákok elágazásának ez természetes következménye volt. Az annyira ismert testületi szellem, amely tulajdonképpen azok szelleme, akiknek a sajátjukból nincsen, úgy kívánta, hogy az irodalom és a tudomány követői kölcsönösen megvessék egymást. Minthogy én az irodalomhoz szegődtem, magamba kulcsoltam osztályom ítéletét és fenekedő gunnyal ostromoltam a tudományosok nehézkes és kuszált gondolkodásmódját. Lehet, hogy hiányzott náluk az előkelőség és pallérozott elme. De mi irodalmisták is milyen nyegle, szálamomraméltó figurák voltunk!

Magam tapasztalatai után az elágazódás eredményeiről nem tudok ítéletet mondani, mert már olyan a természetem, hogy a közös tanításnak rajtam semmi foganatja sincs. Akármilyen tanulmányokat is választok, lázadó és zárkózott elmével ülök az iskolapadban. Azt a keveset is, amit tudok, magam tanultam.

Azt hiszem, hogy a kétágu felsőoktatás siettette a klasszikus tanulmányok alkonyát, amelyek többé a teljesen ipari és gyakorlati érdeklődésű polgár-társadalom igényeinek nem felelnek

meg. Azt mondják, hogy az 1852. év közoktatásügyi minisztere minden buzgalmát és törekvését arra fordította, hogy a magasabb helyen közveszedelemnek ítélt gimnáziumi oktatást eredeti jellegéből kiforgassa. Legnemesebb részeit kimetszette belőle és volt bátorsága így nyilatkozni: „Történelmi és bölcseleti vitatkozások gyermekekhez nem illenek s ez időszűrűtlen tanulmányok csak kétséget és hiuságot ébresztenek.” Minden bizonnyal nem ez a mód az, ahogyan olyan nevelő beszélhet, aki szívében hordja a gyermeki tehetségek kiművelésének gondját. Fortoul fejébe vette, hogy békés hajlamu nemzedékeket nevel s terve az volt, hogy a szabadelvű királyság alatt meggazdagodott polgárok gyermekeinek olyan oktatást ad, amely a reájuk váró gyakorlati életnek mindenben megfelel. Egy polgári családból származó tudós ember, aki a juliusi monarchia elveihez hű maradt, elég beszédesen ad kifejezést ennek a következő sorokban: „Fiainknak nem az a hivatásuk, hogy tudósok legyenek. Nem akarunk belőlük költőket, írókat nevelni. A költészettel és irodalommal való foglalkozás nagyon kétséges mesterség; ügyvédekben sem akarunk többet: van belőlük elég. Azt akarjuk, hogy jó kereskedők, jó gazdálkodók legyenek. Az ilyen hivatásu embereknek, kik a társadalom törzsét képezik, ugyan mi szükségük volna a latinra és görögre, amellyel önök fejüket tömik s amelyet oly gyorsan elfelejtenek? Mindenki nem született arra, hogy írjon, pert képviseljen vagy tanítson. Az emberek legnagyobb része kívül esik a tudós foglalkozások körén. Mire tanítják ezeket a ti tanáraitok? Semmire vagy legalább is semmi hasznosra.”

Nincs csak kis mértékben is előkelő szellem, mely ez otromba és alantas szavak hallatára undort ne érezne. Ide irtam őket, mert a szellem, amely sugalta, még ma is kísért. A középiskolai oktatás félszázad óta mind lejjebb és lejjebb sülyed. Halálra van ítélve. Mai társadalmunkhoz többé nem illik, hogy a nép gyermeke az elemi iskolába menjen s a gimnázium csak a gazdag gyerekek legyen fentartva, aki ott semmit sem tanul. E szörnyű háboru után, amely öt esztendő alatt minden intézményünket megsorvasztotta, a közoktatás épületét egészen új terv alapján és fönséges egyszerűséggel kell ismét fölemelni. Adjunk ugyanolyan nevelést a szegény gyermekeknek, mint a gazdagoknak. Menjenek csak mind az elemi iskolába és közülök a teljesen ingyenes iskolába csupán azokat vegyük fel, akiket képességeik tanulmányaik folytatására jogosítanak. Így a gimnázium padjaiba a polgári és a munkás fiatalságnak csak színe-java kerül. E kiváló fiukból azután ki kell választani a legkiválóbbakat és ezek kerüljenek a tudományok és művészetek felsőbb intézeteibe. Ez az egyetlen módja annak, hogy a szabadelvű társadalmat a legkitünőbb férfiak vezessék.

Visszatérve most gyermek-éveimnek mesébe vesző korszakához, mondjuk, hogy ösztönöm, mely az irodalmi pályára irányított, alapjában véve nem volt helytelen. Az iskola piszkos termeiben képzeletem előtt a ragyogó Görögország és a hatalmas Róma jelentek meg: az a Görögország, mely az embereknek a tudományt és a szépséget tanította, s az a Róma, mely megteremtette a világbékét.

VII. MOURON, A KIS PIPEHÚR.

Abban az időben, mikor én diák voltam, minden esztendőben január 28-án, Nagykároly napján ünnepélyes lakomán vettek részt azok a tanulók, akik valamely tárgyból a legjobb eredményt érték el. Nekem, aki csak az V.-dik osztályba jártam, kevés reményem volt, hogy a diákfejedelmek diszebedjén valaha is résztvegyek. Nagyon távol voltam attól, hogy az osztály élére kerüljek és nagyon boldog voltam, ha a homályos átlagban megtarthattam helyemet. Nem azért, mintha lusta lettem volna; ellenkezőleg, dolgoztam legalább is annyit, mint bármely osztálytársam, néha még többet is. De sajátságos; mentül többet dolgoztam, annál messzebb estem az első tanulóktól. Oka ennek az volt, hogy a klasszikus oktatástól teljesen idegen tanulmányokkal foglalkoztam és oly buzgalommal, hogy ez minden képességet igénybe vette. Égő kíváncsiság vonzott időnkint mindig más és más tárgy felé és abban testemet és lelkemet belefelejtettem. Így ebben az évben az iskola megnyitását követő három hét alatt képzeletemet teljesen Nitocris királynő ejtette rabul. Csak ő rá gondoltam, csak őt láttam, csak őt szívtam magamba. A tanrendünkben előforduló tárgyak, dolgozatok, fordítások, elbeszélések, Aesopus meséi, Cornelius Nepos életrajzai és a pún háborúk vajmi keveset érdekeltek. Minden, mi Nitocris királynéval nem volt vonatkozásban, hidegen hagyott. Szerelem soha még úgy nem uralkodott rajtam. Ez érzélem alkonyán (mert semmi sem tart örökké), édes anyám egy nap fagyöngy-ággal ajándékozott meg, azt mondván, hogy a gall papoknak ez volt a szent növénye. Az ezt követő hetekben csak hallgatag árnyékba borult erdőket, fehér papnőket, arany sarlókat és fagyönggyel telerakott kosarakat láttam. Azután pedig csak Aristeusnak a méhei és a Hesperydák kertjének aranyalmái foglalták le teljesen álmodozásaim világát. Elmémnek ezek a kalandozásai az okosságnak még a látszatától is megfosztottak és könnyen elhihetik, hogy ilyen körülmények között tanárom, Beaussier ur, nem sok bizalmat táplált irántam; mert ha emlékeim nem csalnak, igazságos ember volt, de komoly, szinte zord jellemű és bár egészséges észjárással, de nem mély értelemmel áldotta meg a természet. Velem szemben nagyon szigorú volt s ezt semmiféle szánalom sem enyhítette, mert legbensőbb meggyőződése szerint én rossz és eltévelyedett gondolkozású voltam. Érdekes, hogy szemlélődő alaptermészetem mellett volt egy hajlamom, melyet azóta elveszítettem: szerettem a dicsőséget. Igen, bárdolatlan elmém ellenére, amellyel Beaussier tanár ur megvetéseit kiérdekeltem s amely engem osztályunk krémjétől örökre elválasztott, szerettem volna kitűnni iskolatársaim között és babérokat aratni, mint római hős. Igen, szerettem a dicsőséget. A gimnáziumi nevelés, amely mégis csak elhintette magját lelkemben, azt eredményezte, hogy ugyanazon bámulattal vettem körül a salamisi győzőket és az iskolai kitüntetések hőseit. Szerettem a dicsőséget. A napoleoni fegyelem, amely előtt teljesen meghódoltam, a zöld papírkerekből font koszorúk után épp úgy fölkeltette vágyamat, mint ahogy később belém oltotta volna a keresztek, rendszalagok és himzett frakkok után való epekedést, ha rossz utra nem tértem volna. Szerettem a dicsőséget; irigyeltem kiválóságainkat.

Osztályunkban főleg hárman voltak ilyenek: Radel, Laperlière és Maurisset; mind a hárman komolyak, fontoskodók, tekintélyesek voltak s talán kissé nehézkesek; de abban megingathatatlanok és kérlelhetetlenek, hogy minden babért ők arassanak le és az osztály elsői ők legyenek. Mind a hárman bennlakók voltak; ez a körülmény jellemüket egész katonásan alakította ki és mint a katonák a polgári embereket, úgy nézték le a magamfajta künnlakókat, akik szerintők nem az intézményhez tartoztak. Megvolt bennök a testületi szellem, amely belőlem teljesen hiányzott s amelyet szerencsétlenségemre soha sem tudtam megszerezni. Mindig ők voltak az urak, az osztályban ép úgy, mint a tízperces szünetekben s fölényüket a görög szöveg magyarázatában és latin nyelvi készségükben nem kevésbé kellett elismernünk,

mint a bakkfütyben és a nyujtón. Ily nagyság inkább bámulatba ejtett, mint elragadott s több csodálatot, mint rokonszenvet éreztem irántok.

Minden hét szombati délutánján, amikor Beaussier tanár ur a fogalmazás, nyelvtani gyakorlat, fordítás és latin beszéd vagy elbeszélés érdemfokozatait olvasta fel, kénytelen volt bevallani, hogy bár e három kiváló tanítványának dolgozatait a legszorgosabb figyelemmel vetette egybe, mégis a legnagyobb nehézségbe kerülne, hogy egyiküknek a másik kettő felett való elsőségét megállapítsa. Szerinte Radel, Laperlière és Maurisset egyformák voltak: legfeljebb azt lehetne mondani, hogy Radel talán pontosabb, Laperlière választékosabb, Maurisset tömörebb. A tömörség Beaussier tanár ur véleménye szerint Maurissetnek talán legfőbb érdeme. Én a magam részéről, minthogy alig volt fogalmam arról, amit az osztályban mondtak, vagy csináltak s minthogy a leghasznosabb utasításokat elhanyagoltam s a legelemibb szabályokat nem ismertem, olyan dolgozatokat és fordításokat irtam, amelyek bizony nagyon távol állottak ettől a pontosságtól, választékosságtól és tömörségtől. Tollam minden szüleménye bővelkedett a mondattani hibákban, idegenszerűségekben, homályos és helytelenül használt kifejezésekben. Beaussier tanár ur arca, alighogy füzetemet kezébe vette, tüstént szánakozó szomorúságot és zord elégedetlenséget fejezett ki. Vékony, ivelt ajka fájdalomasan rándult össze, ami keserű szemrehányás volt a dolgozatomat megtöltő helytelenségek miatt és megbélyegzése rossz izlésemnek, amely szemében írásműveimet elégtelenítette. Ez a rossz izlés kétségbe ejtette Beaussier urat ami engem annál inkább bántott, mert nem láttam módját annak, hogy mikép szabaduljak meg tőle és nevetlen izlésemet miként pallérozzom. Ma is, annyi év után igazán nem tudom, hogy miben találta izlésemet Beaussier ur olyan rossznak. De hogy irántam való rokonszenve határtalan volt, azt abból a módból is meg lehetett ítélni, ahogy baljóslatu fogcsikorgatással füzetemet ujjai között forgatta. Engem ez a megvető modor nagyon bántott. Jól éreztem, hogy a dicsőségről immár örökre le kell mondanom és boldog lehetek, ha valahol a középszerűség homályában meghúzódhatom!

Az osztály közepeszerű átlagában való megmaradásomat egy körülmény azonban elősegítette. Az utolsó három helyet soha sem foglalhattam el. Ez lehetetlen volt. Ezeknek a helyeknek örökös birtokosai már meg voltak Morlot, Laboriette és Chazal személyében. Akármiről is kellett irni, akármilyen tárgyból is kellett dolgozatot készíteni: számtanból vagy irodalomból, élő vagy holt nyelvekből: Morlot, Laboriette és Chazal mindig az utolsók voltak. A tünemény minden héten ismétlődött ama természeti törvények állandóságával, melyek a csillagok mozgását és az évszakok visszatérését irányítják. Abban volt még némi változatosság, hogy az utolsó előtti helyért majd Laboriette, majd Morlot küzdöttek. De az utolsó hely változatlanul Chazalé volt és mindenki csodálta megingathatatlan szívósságát, amellyel e fokozathoz ragaszkodni tudott. Beaussier tanár ur e megnyugtató és végzettszerű pontossággal jelentkező ténnyel szemben ellenvetést nem kockáztatott. Meghajolt a szükségszerűség előtt, amely emberek és istenek sorsának irányítója és ezért az osztályozások sorrendjét - fölösleges magyarázatokat kerülve - mindig Morlot, Laboriette és Chazal nevével zárta le. Szóval hanyatlás esetén Morlot, Laboriette és Chazal hátulról mindig fedeztek. Ez a hátvéd nem volt felesleges, sőt napról-napra szükségesebbnek bizonyult.

Titkos és rosszindulatu befolyás haladásomnak iránytűjét valahogy hátrább és hátrább igazította. Hogyan tagadhattam volna ezt le magam előtt, mikor Beaussier tanár ur egy egyenes jellem keserű örömeivel, amely csak helyeselni tudja az igazság szigorát, minduntalan megállapította; mikor édes anyám, akit épen legféléstetebb büszkeségében aláztak meg, csak erről panaszkodott az étkezések alatt, amelyeket számomra ezek a szemrehányások elviselhetetlenekké tettek; amikor apám állandóan feddő hallgatásba burkolódzott; s amikor végül a jó Jusztin is, kis gazdája iránt tartozó minden tiszteletéről megfélelkezve, követendő például öccsét, Simphorient állította eléje, aki bár kisebb, mint egy emberi hüvelykujj, azért a barátoknál mégis minden díjat ő viszen el? E folyton fokozódó sülyedés roppant elkeserített;

és okát hiába kerestem, mert nem jutott eszembe annak tulajdonítani, hogy soha sem tudtam, mit mondanak, vagy mi történik az osztályban. És nem szüntem meg lefelé csuszni. December hónap egyik szombatján az történt, hogy a görög dolgozatból (ó, halhatatlan Muzsák, ó, szűzi Nővérek, ó, Mnemozine, tüntessétek el emlékemből ezt a megalázó emléket!) közvetlenül Morlot, Laboriette és Chazal elé helyeztek; közibe ékeltek Morlot-nak, akit csak a dolgok erejénél fogva haladtam felül, és Mouronnak, akit ki nem állhattam, s aki a sorsnak oly szeszélyes intézkedése folytán lett nálam kiválóbb, ami engem bámulatba ejtett. Mouront, Mouron Jakabot, a kis Mouront, akit mi madárétket jelentő neve után kis pipehurnak csufoltunk, mélységesen megvettem. Nagyon ostobának tartottam és ez elbeszélés folytatása megmutatja, hogy igazam volt-e. Még Morlot-nál, Laboriette-nél és Chazal-nál is korlátozottabbnak tartottam. Chazal darabos volt, de visszavágásainak vidám egyszerűségével néha meglepett; az alattomos, szertelen és üvöltöző Laboriette olyan volt mint egy bolond; Morlot-nak, aki szüntelenül aludt, hosszú, selymes szempillái voltak és arab mesék elvarázsolt hercegéhez hasonlított. Szóval mindenikben volt valami olyas, ami érdekelt. De Mouron szememben teljesen jelentéktelennek látszott és azt hiszem, hogy társaim is hasonlóan gondolkoztak róla. Kicsi, sovány, mindig betegeskedő fiú volt, több osztályt átmulasztott, és gyakori betegsége klasszikus műveltségében mély tudatlanságárkokat vájt. Lassu észjárása, lázadozó emlékezőtehetsége és szokatlan fejletlensége szellemének árnyoldalait nagyitva mutatta. Röviden szólva, rutnak tartottuk, mert gyenge volt, ostobának, mert félénk volt és megvetésreméltónak, mert ártalmatlan volt.

Mindazonáltal volt Mouronban valami rejtett, titokzatos és mély vonás, amely bennünket gondolatba ejthetett volna s ítéletünket felfüggeszthette volna. De hamarítélkező ostobaságunk győzött, és szokásunkká vált, hogy Mouron-t gunyoljuk és kinozzuk. Én is csufoltam Mouron-t. Mert akkor vakon követtem a közszokást. Ha ezen az uton maradok, magammal - az igaz, - kevésbé lettem volna megelégedve, de legalább érvényesültem volna a nagyvilágban. Megvettem Mouron-t; azon voltam, hogy mindenképen lekicsinyeljem és elítéljem; s ebben, ha valójában nem volt meg köztem és Mouron között az a természetes ellenszenv, amely őt többi iskolatársától és tanáraitól elválasztotta, akkor sokkal bűnösebb és ostobább voltam, mint bárki más. De legalább őszinte voltam. Mouron-t jóhiszeműen tartottam nálam alantasabb, sokkal, de sokkal alantasabb, szinte becsmérő alantasságu lénynek és annyira lenéztem s oly sok csufolódó gunnyal illetem, amennyi tölem természetes szelidségem és örökös hebehurgyaságom mellett csak telt.

Beaussier tanár ur - ezt kiemelem, de különben is cselekedetei hangosabban kiáltják, mint én - Beaussier tanár ur igazságos volt. Az ő Themise lehetett világosság és báj nélkül való, de a mérleg tányérjait egy szinten tartotta. A különös kis eset, amelyet most elmondok, bizonyítja, hogy Beaussier ur szeretet és gyűlölet nélkül ítélkezett és hogy határozatai néha neki magának is nagy fájdalmakat okoztak. Így történt: egy szombaton, különös, felejthetetlen szombaton Beaussier tanár ur kihirdette, hogy a latin fordításban első vagyok. Komoly, szomorú és mély levertség pincéjéből felkongó hangon tette ezt. Megértette az osztállyal, hogy ez kellemetlen, sajnálatraméltó, szinte erkölcstelen dolog. De mindazonáltal tudtul adta, kihirdette, és a kitüntető helyet ő utalta ki számomra, bármennyire is zokon esett neki. A fordítandó szöveg, úgy látszik, nehéz volt. A legügyesebbek is több helyen tévedtek. Keresgéltek és nem találtak. Hebehurgyaságom átugratott az akadályokon. Szokásomhoz hiven nem gondoltam semmire sem. És mert nem vettem észre, hogy milyen nehézségekről van szó, egész egyszerűen legyőztem őket. Legalább is Beaussier tanár ur ezzel a magyarázattal fejtette meg a rejtélyes esetet. Akár mint is volt a dolog, első lettem és legyőztem Radelt, Laperlièret és Maurisset-t.

Első lettem. Szerettem a dicsőséget, de nem születtem rá. Nehezen viseltem el. Első sugara, amely oly váratlanul rám tüzött, felforralta fejemet. Kiállhatatlan lettem; eszemnek szörnyű eltévelyedésével természetesnek találtam, hogy első vagyok az osztályban, amikor a valóság-

ban ez minden törvénynek és minden képzelhető lehetőségnek nyilvánvaló kijátszása volt. Egyszerre csak felbukkant elmémben egy gondolat, mely örömmel árasztott el és a büszkeségtől felpuffasztott. Eszembe jutott, hogy meg leszek hiva a Szt. Károly-napi ünnepi lakomára és ott a nagyok és erősek között, az V.-ik osztálytól kezdve, ahová jártam, a retorika osztályán keresztül egészen a felsőbb matematikai tanulmányok osztályainak legjelesebb fői között helyet kapok. Mily diadal! Mekkora mámor! Nagy Károly bankettjén részt venni nemcsak dicsőség, hanem nagy gyönyörűség is. Egy idősebb tanuló beszélt róla. Krémet és fagylaltot szolgáltak fel, nagy kristály poharakban pezsgőt ittak.

Nevetségesen nagyzó arckifejezést öltöttem magamra, s ez engem a három osztály-szamaránál jóval alacsonyabb erkölcsi színvonalra helyezett. És mikor a kis Mouron, pillanatra abbahagyva a templomrózsáknak füzetébe való rajzolását, fejét felém fordította és sáppadt ajkával, mely sárga fogai felett felhúzódott, jóakarón és némi gunnyal rám mosolygott, úgy adtam, mintha ily kis személyiséget észre sem vettem volna. Szomszédomnak, Noufflard-nak fülébe sugtam:

- Nézd már Mouron-t, ezt a szegény ördögöt!

Mikor csengettek, a teremből kifelé menet egy pillanatra legyőzött, de még mindig veszedelmes és fennhéjázó versenytársaimnak, a három osztályelsőnek, nehézkes és ökörláb módjára merev járását utánoztam.

Sajnos, többé győzelmet nem arattam. A következő héten Beaussier tanár ur látható meglepettséggel hirdette ki rohamos visszaesésemet. Fordításom helytelensége, a mondattani hibákkal és idegenszerűségekkel tele tűzdelt szöveg egyszerre visszasülyesztett az osztály utolsó harmadába, a derék Morlot, Laboriette és Chazal közvetlen közelségébe. Ezeknek legalább meg voltak tulajdonságaik, melyek szintén isteniek voltak: a kitartás és az állandóság. Mindent összevéve az én nagy szerencsétlenségemre, ez az egyetlenegyszer elfoglalt elsőség közepszerűségemre még az erkölcsi bukás bélyegét is rásütötte. De azért a híres Nagy Károly-bankettre mégis csak helyet biztosított.

Erről a lakomáról napról-napra gazdagabb színpompájú képet festettem magam elé. Nem mondom, hogy épen olyannak képzeltem, mint az istenek lakomáját, amelyet a Farnése palota egyik mennyezetére Raffael festett; hogy miért nem, annak okait fölösleges volna elsorolni. Mégis földiszíttam mindama pompával és fényüzéssel, amit csak fiatal és gyér, de már ecsetkezeléshez szokott képzetem kitalált. Ábrándjaimnak ezentul ez lett legkedvesebb tárgya. Beszélni is erről szerettem volna legtöbbet; apámnak azonban nem mertem szólni róla, mert féltem hideg okoskodásától s anyámnak sem, minthogy bizonyára érdemtelennek ítélte volna erre a kitüntetésre azon az alapon, hogy az, aki egyetlen egyszer első, csak véletlenből első. Jusstinnak a konyhában egyizben beszéltem róla és addig, amíg a hűséges lány nagy zajjal a vékonyra szeletelt burgonyát piritotta, volt merészségem azt állítani, hogy a Nagy Károly napon kiterjesztettségű szárnyú pávát, agancsokkal körüldisített szarvast és vaddisznó süldőt a maga eredeti selymesszőrű bőrében tálnak fel; mindez nem volt hazugság: régi időkől származó mesekönyvben olvastam e konyhaművészeti remekekről s biztosra vettem, hogy a január huszonnyolcadiki lakomán nemcsak megújítják, de még gazdagítani is fogják a pompás fogásokat. Jusztin természetesen nem hallgatott rám és oly rettenetes zajjal piszkálta meg a szemet, hogy apám a lakás másik végében karosszékéből ijedten ugrott fel.

Ezalatt Mouron, a szelid és szerény kis Mouron mindig félénken és mindig lassu észjárással hétről-hétre emelkedett; sőt egy nap az egész osztály és Beaussier tanár ur csodálkozására Laperlière és Maurisset közé került. Ez a siker csak előhírnöke volt egy nagyobb és visszhangzóbb dicsőségnek. Január második hetében Mouron első lett a görög fordításban. Az alól irt *iota* ismeretében felülmulta Laperlièret és Radelt s a *mi*-re végződő ígéket magánál Maurisset-nél is jobban tudta. Az egész osztály nagy derűtség közben és kis madarak énekét

utánozva fogadta Mouron sikerét, ami kicsufolása akart lenni kis madarak kedvenc eledelét jelentő nevének. A *mi* végü ígék hőségének tiszteletére fölcsicsergő pagonyi hangok megmosolyogtatták magát Beaussier tanár urat is, aki felhuzott ajkaival öreg faun képét öltötte magára. Sőt azt mondják, a legenda legalább is így szövődik, hogy még a hóval borított fák verebei is hozzáfűzték a maguk csiripelését a madárfütytő utánzó hangokhoz. Ami engem illet, szégyenkezve kell bevallanom: arra a gondolatra, hogy Nagy Károly napjára Mouron is hivatalos lesz, élénk bosszúságot éreztem. Nem tetszett a dicsőség, melyet Mouronnal kellett megosztanom és már többé sem dicsőséget, sem gyönyört nem vártam egy olyan asztaltól, ahol Mouron mellett kell ülnöm. Bevallom őszintén ezeket az érzéseket, ha nem is tudom megállni, hogy meg ne kérdezzem, mint Jean-Jacques Rousseau, vajjon van-e az olvasók között, aki magát nálam jobbnak itéli. Még ugyanezen a napon, amikor oly hiu és kicsinyes lélekről tettem tanubizonyságot, nagy megaláztatásban lett részem. Beaussier tanár ur kihirdette, hogy az aorisztoszok használatában tudatlanságom hajmeresztően nagy és e tekintetben dolgozatomban oly sok hibát követtem el, hogy csak Morlot, Laboriette és Chazal multak felül.

Rossz kedvvel tértem haza és mindjárt a konyhába mentem Jusztinhoz, aki félelmetesen nagy késsel épen répát hámozott. Meztelen karjai szinte a vér kibuggyanásáig tele voltak írva karcolások és bőrhorzsolások titkos jegyeivel. Arcának pirossága a parázs égő színeivel vetekedett. Közöltem vele, hogy Nagy Károly napja a korlátolt elméjűeknek, szekundafogóknak és egyéb szánalomraméltó iskolakerülőknak lakomája, s hogy azon sem pávát, sem szarvast, sem süldőt nem szeletelnek, hanem igenis tőkehalat és babfőzeléket raknak a vendégek elé. Iparkodtam bebizonyítani neki, hogy pipehur, azaz Mouron barátom olyan buta, mint az éjszaka. Amíg beszéltem, ő egyik fazék fedelét felemelte; azután elvakulva a szemébe csapó forró gőztől, a tűzhely tetején álló só után kapott, egy üveg olajat fejére borított, neki esett az asztalnak, amitől a lámpa a földre zuhant és végül ő maga a visszhangzó kövezeten egész hosszában elvágódott. Ily balesetek sokkal gyakrabban fordultak elő vele, semhogy ügyet vethetett volna rájuk. De viszont huzamosabb társalgást egy ilyen eseményektől látogatott személlyel nem lehetett folytatni.

Nagy Károly napján hűvös, zord időre ébredtünk. Az ünnepi lakoma színhelye az intézet ebédlője volt, amelybe eddig soha sem léptem be; zsiros és orrfacsarító illata azonban, valahányszor ajtaja előtt elmentem, gyomromat mindig émelyítette. Jusztin mondotta, hogy kényes gyomrom van. A nagy terem, melyben fekete márványasztalok voltak felállítva, papirkoszorúkkal volt feldiszitve, kaszárnnyák és sekrestyék rikító diszítési modorában. Terítőt nem láttam; de az asztalkendők madáralakban voltak a tányérokra helyezve és ezek a fehér árnyékképek úgy elbájoltak, mintha álmomban Aphrodité galambjait láttam volna repülni. Jobb oldalamon Laperlière ült, míg baloldalamon az asztalvéget Mouron foglalta el, épen annak az emelvénynek a lábánál, ahol a tanárok fekete koszorujától körülvéve az Igazgató ur diszelgett és a tiszteletreméltó s mosolygó Delalobe abbé csillogott. Mouront én néztem le, Laperlière pedig engem. Így hát mi hárman egy szót sem szólhattunk. Laperlièrenak könnyű volt, mert ő szórakozhatott jobboldali szomszédjával, Radellel; mi azonban Mouronnal kölcsönös némaságra voltunk kárhoztatva. Pávát, szarvast és süldőt nem kínáltak közben; ellenben kaptunk retket és hosszú szünet után kolbászszeleteket. Néztem a tanári koszorut. Beaussier tanár ur benne virágzott. Felismertem ívelt ajakát, ősz szálakkal átszőtt fekete pofaszakállát és frissen borotvált állát. Fellépése itt nem volt olyan biztos, mint az osztályban. Asztalkendőjét álla alá tűzte és a táplálékot szájához emelte. Kicsit meglepődtem. Soha sem gondoltam arra, hogy eszik. Pedig azt nem volt nehéz elképzelni. De mi a legkülönbözőbb személyiségek láttán nem szoktunk az emberi szervezet mindenféle tevékenységére gondolni és ez az elvonatkoztató képességünk nagy hasznára van az emberi méltóságnak. A fogások lassan következtek egymás után. A hangok vidám zivaja becsattogta a termet. Hallottam,

hogy baloldali szomszédom, Laperlière Radel-nek a pisztolyok és karabélyok szerkezetét magyarázta, amelyeket karácsonyi ajándékba kapott; mert tudvalevő, hogy a tudományok fejedelmei még játékaikban is hősi jelleget őriznek meg. Radelt, aki a lovaglásról, majd a kopóvadászatról adott elő, csak foszlányosan hallottam. Nekem, kis kerületi orvos fiának, lehetetlen volt e társalgásban részt vennem, még ha szigorúan ki sem lettem volna zárva belőle. A kis Mouron időről-időre szerény közeledési kísérleteket tett; nem vettem ezekről tudomást és ép oly zordul viselkedtem vele szemben, mint Radel és Laperlière velem. Titokban szelid és félénk kis arcocskáját vizsgálva egyre arra ösztökéltem magam, hogy ilyen alantas lénnel ne ereszkedjem szóba. Mégis bensőmben, nem tudom, milyen titkos és mélyből jövő hang megsúgta, hogy ezek az érzések nemsokára kialszanak, és más, egészen ellentétes indulatok gyulladnak fel helyökben. E titkos intelmekkel, melyeket egy görög az istenek sugallatának hitt volna, keveset törődtem. A sült után, „éhszomját - amint Homeros mondja - miután kielégíté valamennyi”, a társalgás és nevetés zaja süketítő lett. Észrevétlenül Mouronra sandítottam és láttam, hogy asztalkendőjét jobb karján csukott ökle tövében körülcsavarja s hüvelykujját mutató és középső ujj között kidugva, kezéből arcfelét igyekszik alakítani. Ugy láttam, hogy ezt a megelevenedett bábút mesterkelt és mégis igaz szomorúsággal nézi és hallottam, hogy így szólt hozzá:

- Hogy vagy, szegény kis Mouronkám? Nincs senki, akivel beszélj. Szomorú; de vigasztalódj. Majd beszélünk együtt s ezen jót mulatunk; különös kalandot mesélek el neked, amely Nozière Péter tanulóval esett meg. Nozière Péter tanuló lélek nélkül jött el Nagy Károly lakomájára, mert ha lélekkel jött volna el, beszélne. Ám lásd, nem beszél semmit, mert lelke nincs a testében. Hol kószálhat? Melyik országban? A földön-e, vagy a holdban? Biz én nem tudom. És amíg az bolyong, Isten tudja, merre, te, szegény kis Mouronom, szomorúan ebédelsz egy lélek nélküli test mellett, egy viaszszobor mellett, amelyik nem beszél és nem szeret, mert hiszen szobor. Mit szólsz ehhez, szegény kis Mouron, árva madaram, vagyis inkább kis madaraknak pipehúrja, amint ők csúfolnak téged?

Ez apró színjáték kezdetén a legtulzottabb megvetéssel vértettem magamat, hogy szomszédom közeledésének ellenálljak; de hangjának és ötletének bája, fájdalmas és szelid lelkének kicsengése hatottak a szívemre és megmozgatták. Hirtelen úgy éreztem, hogy a szellemnek és egyéniségnek legértékesebb és legritkább ajándékaival győzedelmeskedett rajtam és szívemben forró gyöngédség ömlött el iránta. Szólni sem tudtam; de ő olvasott bennem és vékony arcocskáján láttam fölragyogni az öröm mosolyát. Pillanat alatt bensőséges barátokká lettünk. E röpké időben mindent, de mindent elmondottunk egymásnak és Mouron-t úgy ismertem, mintha egész életünkben együtt lettünk volna.

A Pipehur, Mouron Jakab, az én édes kis Mouronom anyjával és nőtestvérével élt együtt a Szajna-utca egyik házának szerény lakosztályában, amelyet kék és rózsaszínű bársonnyal bevont butorok diszítettek. Apja Mouron Fülöp az École Normale-ban a vegytan tanára volt és fiatal korában épen akkor halt meg, amikor jelentékeny felfedezéseket tett. Fia, Jakab, szintén tudományos pályára készült.

- Biztosítlak, - mondotta nekem, - hogy sok érdekes tudomány van a világon. De nem hiszem, hogy valaha is alaposabban megtanulhatom őket. Az egészségem nem elég jó. Még ez évben is nagyon beteg voltam.

- Ó, az nem komoly dolog - kiáltottam fel.

- Nem, nem komoly - válaszolt fehér ajkának furcsa mosolyával. - Nőtestvérem is beteg volt. Három hónapig hiányzott az iskolából. A nyelvtanból elmulasztotta a participiumokat s a történelemből a hűbériséget. Mit szólsz hozzá?

- Szeretem a történelmet, - mondtam, - de csak akkor, ha rendkívüli dolgok vannak benne.

- Én is szeretem. De hidd el, a sok Császárságba és Monarchiába egészen belegabalyodok. Talán azért, mert olyan nagyon kicsi vagyok.

- Nem is vagy olyan nagyon kicsi.

- De azzá leszek. Igazán. Napról-napra kisebbedem. Egyszer csak egészen kicsi-kicsi leszek.

A lakoma valóban roppant fényes volt. A nagy salátás tálakban fehér lében uszó töltött-tojást hordtak körül és poharunkba pezsgőt töltöttek. Kedvünk magasra hágott. Maga Laperlière is koccintásra méltatott és én poharamat a kis Mouronéhoz legalább is huszszor hozzá ütöttem. Elmeséltem házmesternénk történetét, aki dézsa vizet öntött háziurunk arcába, azt hívén, hogy csirkefogóval van dolga, aki a kapucsengőt rángatja. Mouron apró, száraz köhögéstől meg-megszakitott nevetés közben mesélte el egy gesztenyeárusnak kalandját, aki kemencéjét egyszerre csak megindulni látja, mert az utcagyerekek zsineggel egy kocsi kerekéhez kötötték. Azután ünnepeltük Spartacust, Epaminondast és Hoche tábornokot. Nagykárolyról nem emlékeztünk meg, mert rettenetes szakálla miatt kissé nevetségesnek találtuk.

- Tudod, hogy huszezer frank vitézzel ment a normandok ellen csatázni - kiáltotta a kis Mouron.

Azt hiszem, némileg be voltunk csipve. Annyi tény, hogy tévedésből az asztalkendőt zsebemben haza vittem. Mouront házuk kapujáig kísértem. És ott meleg, vékony kezét megszorítva, örök barátságot esküdtem neki.

Megőriztem addig, amig élt. Meghalt husz éves korában.

VIII. KISÉRTŐ ROMANTIKA.

Marc Ribert ur a legsajátságosabb emberek egyike volt azok között, akik házunkhoz jártak abban az időben, amikor tizenkettedik évemet betöltöttem. Kis, fekete, borzas haju, horpadt homloku és beesett arcu ötven-ötvenöt év körüli ember lehetett, aki elég sikerrel fáradozott azon, hogy magának végzetszerű és kétségbeesett megjelenést kölcsönözzön. Igaz, hogy ehhez rosszul menő dolgai is hozzájárultak; mert azt mesélik, hogy saját hibájából kellemetlen anyagi zavarok közé került. Bercyi gazdag bornagykereskedőnek fia volt és fiatal korában a Francia Titánok, félvilági nők és köruti színházak világát gyakran látogatta, nagyszabású multságokat rendezett, Clamartban csucsives kastélyt épített és apai örökségét a pazarlás legesztelenebb útjain szórta szét. Felesége fiatalon halt meg egy oly betegségben, melyet akkor még mell-sorvadásnak hívtak és tündöklő szépségű, de törekény egészségű lánykát hagyott hátra. Ribert ur nagyon későn látott hozzá, hogy a gyeplőt szűkebbre fogja s mindenki úgy beszélte, hogy már a tönk szélén áll. Nyugtalanúságra és bánkódásra volt tehát oka; de azok, akik - mint atyám is - jól ismerték, könnyelműnek, léhának és feledékenynek tartották s az volt róla a véleményük, hogy nem annyira valóban létező anyagi bajai miatt, mint inkább szeszélyes izlésből és hajlamból játszta a kétségbeesettet. Tizenhárom próbás romantikus volt. Abban az időben már kihalóban volt ez az emberfajta. Érthető tehát, hogy Marc Ribert ur bennem határtalan érdeklődést ébresztett fel. Szavain, tekintetén és kézmozdulatain zsenije és álmodozó lelke élt. Mindig lenge tündérektől, koboldoktól, manóktól, angyaloktól, ördög-némberektől körülvéve képzeltem őt el. Hallani kellett, amint felhős szomoruságu német dalt, vagy borongós balladát szavalt. Felfogása szerint ép az volt szép, amit mások csúnyának találtak és a szépet rutnak bélyegezte. Minden habozás nélkül elfogadtam álláspontját. Ma már ezekben a kérdésekben több nehézséget támasztok. Marc Ribert úgy tanította, hogy Racine totyakos rimfaragó volt. Szívesen fogadtam el ezt a véleményt, mert tanáromnak, Bonhomme urnak véleményével szöges ellentétben állt. S véleményem kialakulására ez hatott döntően. Ó, milyen tüzzel biztatott az öreg romantikus arra, hogy a fűszereket és a nyárspolgárokat megbotránkoztassam és a vaskalaposság hidráját megöljem! Hogy égtem a vágytól zászlója alá állni és a letepert Bonhomme tanár ur testén keresztül kikiáltani a művészetek szabadságát!

Kedves anyám aggodalommal látta, hogy Ribert ur milyen végzetes hatással van rám. Néha felsóhajtott: „Ép olyan bolonddá teszi Pétert, mint amilyen saját maga”. Keresztapámat, Danquin bácsit, felkérte, hogy bölcs mérsékletével ellensúlyozza a káros befolyást. De nagyon kevés kilátás volt arra, hogy keresztapám hatni tudjon rám: ő az észszerű emberek közé tartozott. E kiváló féfiu bálványomat, Ribert-t, bolondnak, sőt köztönizáló bolondnak tartotta. Magunk között legyen mondva, keresztapám Duvergier de Hauranne-nal egyetértve azon a véleményen volt, hogy a romanticizmus ép olyan betegség, mint a holdkórosság, vagy az epilepszia és hálát adott az istennek, hogy e kór mulófélben van.

Viszont más oldalról az az ellenszenv, amelyet Ribert keresztapámmal szemben érzett, legyőzhetetlen volt épen azért, mert legegységibb természetéből táplálkozott. Az ő szemében keresztapám jellegzetes polgárember volt. S ez a szó „polgár” mindent kifejezett. Marc Ribert, hogy ettől a szánalomraméltó osztálytól külsőleg is eltérjen, fekete bársonyból készült, minden idők divatján kívülálló ujjast hordott és szokatlan bő nadrágot. Hosszu haját hátra fésülte és homloka fölött égnek meredő ördögi hegyben sodorta össze, szakállát pedig Mephistopheles módjára nyírta. Ilyen külsővel rendelkezvén, csak természetes, hogy keresztapámat keserűen gunyolta, aki törpe és kövér volt, hosszú redingote-t viselt, orra nyergén aranykeretű szemüveget egyensúlyozott, akárcsak Prudhomme Joseph; s mint e bölcs férfi,

ugy ő is szélesen kivágott gallért hordott, melynek két hegye arca közepéig ért és fekete tafota nyakkendőjét nyaka körül háromszor csavarta körbe; és minthogy arca terjedelmes gallérja keretében élénk piros színben virult, Marc Ribert ur joggal hasonlithatta fehér papirba foglalt rózsacsokorhoz. E hasonlat pontosságával annyira meglepett, hogy valahányszor jóságos keresztapámat láttam, mindannyiszor eszembe jutott és a visszafojtott kacagástól majd megpukkadtam.

Valamit sejtő keresztapám csak a vállát vonogatta, ostoba fráternek nevezett és azt ajánlta, hogy inkább tanuljak ahelyett, hogy kamasz tréfákon törjem a fejemet. Marc Ribert ezzel ellentétben óva intett attól, hogy tanárainkra hallgassak.

- Ezek, fiam, csupa Mumiák, csupa Fontane-ok.

És e névből a következő szójátékot faragta, amely gyermeki szívemet nagyon elbájolta:

- Fontanes! - füzte hozzá - ezt így is írhatom: Font-ânes, ami latinosan annyit jelent, faciunt asinos, azaz számárgyártók.

Családi szalonunkban gyakorta hallottam keresztapámat Ribert urral vitatkozni. Ezekben a jelenetekben keresztapám Jerôme Paturot szinpadi alakjának a való életben megnyilvánuló hasonmása volt. Nem voltam képes figyelemmel kísérni ezeket a vitatkozásokat, s még kevésbbé tudtam az egyik, vagy másik oldalról felhozott érveknek súlyát mérlegelni, ha valóban volt valami súlyuk. Kis, ostoba fiucska voltam; épen azért vakmerően elfogult. Keresztapámnak soha sem adtam igazat. Annyi tény, hogy ő soha sem alkalmazott szemképráztató kifejezéseket, mint ellenfele. Ez tarka halmazban össze-visszahányt vértíngéket, vállszalagokat, sisaktarajokat, óriásokat, sárkányokat, paizshordozókat, törpéket, várurakat, apródokat, kápolnákat és remetéket. Hangjának hatása alatt Nozière asszonynak kis szalonjában egész elvárásolt világ nyüzsgött és e természetfölötti zshivajban fölhasantak az öreg romantikusnak szörnyű átkai és torka mélyéből feldübörgő gunyos hahotái.

Mily kicsinyes kereplőként hatott e szóförgetegek között szegény keresztapámnak hangja, aki ártatlan pásztorjátékokból és tanulságos polgári színműből meritett érvekkel felelt, míg domboru hasán a láncon függőivel izgatottan csilingelt.

Mondom, képtelen volnék e vitatkozásokat hüen visszaadni. Kétségtelen, hogy épen lényegük került el figyelmemet. Ha nagy megerőltetéssel igyekszem visszaadni szavaikat, az a meggyőződése, hogy Danquin urnak ellenkezőleg azzal, mint ahogy akkor hittem, néha igaza is volt. Panaszkodott, hogy nyelvünknek hajdanában világosan érzett árnyalatai manapság elhomályosodtak s hogy az ujak sokkal rosszabbul és sokkal homályosabban irnak, mint a régiek. Sajnálta azt is, hogy az ész az érzelmek felett elvesztette uralmát. Ezzel szemben Marc Ribert-nek megvolt az a megbecsülhetetlen előnye, hogy olyan gondolatokat fejezett ki, amelyeket alig lehetett megérteni. Épen homályosságuk tette széppé szememben. Az ember ritkán bámulja azt, ami érthető. Csodálkozásunknak szüksége van a meglepetésre. Emiatt nagy lelkesültséggel hallottam a romantikus szellem meghatározását.

- Ez - mondotta Marc Ribert - a forradalomnak és a fájdalomnak a műve; a végtelenség lázas keresésének vegyülése a keserű gyásszal; a legmaróbb gúny mögé rejtőző kétségbeesés.

És tudom is én, még miket mondott. A kéjes borzalomtól és ámulattól remegtem.

A két, annyira különböző gondolkozású és természetű ember között a politikai viták ép oly hevesek voltak, mint az irodalmi csatározások, de nem nyultak olyan hosszúra. Keresztapám a történelemből csak Napoleont ismerte; Ribert ur Gyámolatlan Lajost sajnálta. Az ő uralkodása alatt szeretett volna élni: minden szentekre esküdött. Keresztapám azt hitte, hogy tréfál, pedig nagyon tévedett. Marc Ribert soha sem tréfált és épen a komolysága, melyet örületében is megőrzött, magamfajta gyerekekre roppant hatással volt. Ez a gondolat, hogy jó volna

Gyámolatlan Lajos uralkodása alatt élni, annyira belerögződött elmémbe, hogy anyámnak, a derék Jusztinnak és iskolatársaimnak mindig ezzel hozakodtam elő.

Egy reggeli tizpercben újabb rögeszmémet közöltem Fontanetval is, aki sokkal érettebb és emelkedettebb gondolkozású lévén, azt válaszolta, hogy ő jobban szeretett volna Szent Lajos királysága alatt élni.

Marc Ribernél, akit hosszabb idő óta ismertem, még soha sem voltam, amikor egy reggel apám, aki már nem tudom, baráti, vagy orvosi minőségben készült-e oda, engemet is magával vitt. Marc Ribert a jobbparton lakott a Duphot-utcában, a Madeleine-templom közelében. Sem az utca, sem a ház kinézésében nem volt semmi regényesség. Az épület nem Gyámolatlan Lajos korából, hanem Lajos-Fülöp idejéből származott. A lépcsőház a maga nyersgyapju szőnyegével és fehérre festett öntöttvas korlátjával Ribert ur izlésének sehogy sem felelhetett meg; az esernyőtartóval és ruhafogással fölszerelt előszoba nem kevésbé. De türelem. Apám egyedül siklott át egy folyosón, amely valószínűleg Ribert ur szobájába nyílt, míg a zsirosszagu és maga is elzsirosodott szolgálatos engem a kis szalonba vezetett, amelyben himzett párnákkal és keleti szőnyegekkel letakart kerevetek álltak. A vendégszobának falán óriási kép diszelgett, amely egyszerre éreztette velem a fájdalom minden gyönyörét. A fájdalom, ha szép, a nemes kebleket sokkal mélyebben érinti. Megindult szívvel merültem el a festmény szemléletében, mely a szőke és bájos Opheliát ábrázolta, amint mosolyogva készül a halálra. Egészen megadta magát a víznek és ruhájától csak alig fenntartva uszott rajta. Vadfüvel és mezei virágokkal koszoruzott feje úgy pihent a hullámokon, mint puha párnán. A pataknak és partmenti fáknak színe halvány kékes-zöld volt s ezt a fiatal lány arca visszatükrözte. Szeme az örület együgyű csodálkozását fejezte ki. Amíg ezt a bájos és oly sok rokonszenvet ébresztő képet bámultam, üdén csengő hangot hallottam, mely különös megszakításokkal és hirtelen szünetekkel énekelte: *Ég veled, én szép hajóm!*... Ez a románc, amely talán máskor meg se indított volna, most mélyen belemarkolt idegeimbe és zokogásban törtem ki. Az ének megszakadt. Én még mindig remegtem. A hátam mögött ajtót nyitottak s én fejemet arra fordítván, az ajtó keretében fiatal lányt pillantottam meg, aki - mint Ophelia - fehér ruhába öltözve, szőke volt, mint ő és mint ő, két karja közé virágot ölelt. Mikor meglátott, halkan felkiáltott és elszaladt. Napokon át, igazán nem tudnám számbavenni, hogy hány napon át, mindig csak Opheliát láttam és azt a fiatal lányt, aki hozzá hasonlított. Elolvastam és újra olvastam, míg csak fejből nem tudtam, a királyné elbeszélését Shakespeare darabjában: „Egy füzfa hajlik a patak fölé, mely szürke lombját visszatükrözi. Ahhoz vivé eszelős füzérit: csalán-, kakukfű-, torna-, kosborát (ezt pásztoraink durvábban nevezik; holtember-ujjnak szűz leányaink). Ott egy behajló ágra koszoruját függesztené, s amint kapaszkodik, egy gonosz ág letört; s ő maga is gyom-ékszerével a siró folyamba zuhant alá. Ruhája szétterülve, mint hableányt tartá fenn egy korig; régi nótákból danolt, mint ki nem is gyanítja önbaját”...

Néhány nappal, de lehet, hogy néhány héttel azután, hogy a Duphot-utcai házban jártam, ahol oly mély megindulás fogott el, szüleimnek asztali beszélgetései közben egyszer arról értesültem, hogy Marc Ribert végleg elhagyta Párist, ahol többé nem tud élni és a Gironde partján kis faluba vonult vissza szőlősgazda rokonokhoz, magával vivén lányát, Bérengère-t is, akinek egészségi állapota nyugalanságra adott okot. Ez a hír nagyon levert, de nem lepett meg. Már előre éreztem, hogy erről az oldalról nagy szomorúság fog érni.

Mult az idő. A karján virágot hordó fiatal lány képe, mint Hamlet szerelmesének bájos alakja is, észrevétlenül elfoszlott emlékezetemben. Egyszer azonban, egy őszi reggel hirtelenül fölmerült az elfeledett bűvös kép, amikor édes anyámat énekelni hallottam: *Ég veled, én szép hajóm!*...

Kérdeztem:

- Anyám, mi van Marc Ribert-tel? Öt éve már, hogy sem róla, sem lányáról nem hallottam.

- Marc Ribert ur meghalt, gyermekem. Hogy lehet, hogy nem tudsz róla?... Szegény lánya megőrült. Ártalmatlan, csendes őrült. Kis dobozban őriz kavicsokat, amelyeket drága köveknek és gyémántoknak hisz. Büszkén mutogatja s megajándékozza azokat, kik felkeresik. De örülete néha különösebb módon is megnyilvánul. Azt mondja, nem tud olvasni; ha kinyit egy könyvet, alig néz bele: a betűk zümmögve fölrepülnek, mint a legyek... Épen azért csak a virágcsokrokból akart olvasni; azokat jól megérti, mert ismeri a virágok nyelvét. De most már szegénykének ez sem megy. Ujabban a virágok is fölröppennek, mint a pillangók.

- Tudják, hogy mi vette el eszét?

- Szerelmi bánat. Jegyes volt. Vőlegénye mikor meghallotta, hogy Ribert ur nemcsak saját vagyonát, hanem lánya kis örökségét is elvesztette, visszavonta szavát.

Nagyon fölháborodtam ezen.

Anyám szomoruan mosolygott.

- Gyermekem, sok gyáva és hitetlen ember van a világon.

Ez a gondolat nagyon meglepett.

Nincs benne ugyan semmi rendkívüli; de anyámtól, aki hitt az emberi jóságban, még soha sem hallottam ilyent.

IX. HIRNEVESEK.

Kevéssel ezután olyan esemény történt, mely életemben korszakot alkot. Egy színházi előadáson voltam. Szüleim ritkán keresték fel a festett világot. Rendkívüli körülmények egész tömegének kellett összehalmozódnia, hogy engem oda elvigyenek: apám gondos ápolásával és tudományával egy drámairó feleségének életét mentette meg; a drámairó ebben az időben történelmi drámát adatott elő a Porte-Saint-Martin színházban; a hálás férj és szerző páholyjegyet ajánlott fel apámnak s ez a jegy épen szombatra, a hétnek egyetlen oly napjára volt érvényes, amikor én késő estig fennmaradhattam s amely napra különben a színházigazgatók nem szívesen szoktak színházjegyet adni; és végső, kedvező körülményként a darab olyannak látszott, amely gyermeklelkem sima felületét nem karcolja fel.

Huszonnégy órán keresztül félelem és remény között hánykolódva, türelmetlen láztól kinezva vártam ezt a kivételes boldogságot, amelytől közbelépő akadály minden percben megfoszthatott volna. Utolsó pillanatig attól kellett félnem, hogy apámat beteghez hívják. Ezen a délután azt hittem már, hogy a nap soha sem nyugszik le. A vacsorából egy falatot sem tudtam lenyelni, végtelen hosszúnak találtam és halálos aggodalmat álltam ki, hogy talán későn érkezünk. Anyám nem tudott elkészülni az öltözködéssel. Noha félt, hogy megsértjük a szerzőt, ha az első jelenetekről lekésünk, azért mégis jelentékeny időt vesztett el azzal, hogy keblén és haján a virágokat elrendezze. Kedves jó anyám a tükrös szekrény előtt fehér selyem ruháját, amelyet áttetsző zöld pettyekkel behintett csipke felső takart, időtlen-időig szemlélgette; roppant nagy fontosságot tulajdonított hajdiszének, a ruháján áttetsző fűző-védő vonalának, rövid ujjai csipkefodrának és öltözéke különböző részleteinek, amit én léha dolognak tartottam. Ez is olyan ítélet, amelyet azóta megváltoztattam. A Jusztin-rendelte kocsí a kapu előtt várakozott. Anyám levendula illatot hintett zsebkendőjére és nagy nehezen elindultunk. A lépcsőházban észrevette, hogy öltözőasztalán felejtette a sósorszeszes üveget és engem küldött vissza érte. Végre megérkeztünk; a nyitogató vörös páholyba vezetett, amely hatalmas, nyüzsgő teremre nyílt, ahonnan a zenészekről hangolt hangszerek kusza zürzavara szállt fel. A színpadról tompán felhangzó három ütésnek ünnepélyessége és az azt követő mély csend izgalmatát végsőkéig fokozta. A fölemelkedő kárpit számomra valóban egyik világtól a másikba való átmenetet jelentette. És milyen tündöklő világba léptem! Lovagok, apródok, uri hölgyek laktak itt, az élet nagyszerűbb és ragyogóbb volt, mint abban a világban, ahol születtem; a szenvedélyek félelmetesebbek és a szépség szebb. Az öltözetek, a mozdulatok s a váltott szavak ezekben a csucsives, hatalmas termekben ámulatba ejtettek, elragadtak és érzékeimet soha eddig nem érzett gyönyörrel itatták. Nem volt számomra már semmi más, mint ez az elvarázsolt világ, amely bámuló szemem előtt oly hirtelen megnyílt. A csalóka ábrándkép teljesen rabul ejtett és még azt is, ami nyilván elárulta, hogy színházi játékon vagyok, mint a festett deszkák, a homlokdiszek, a kékre mázolt vászon függönyök, amelyek az eget ábrázolták, a színpadot keretező függöny: minden, de minden még erősebben odaláncolt az elbűvölő tévhithez. A dráma VII. Károly uralkodásának utolsó éveibe vitt. Nem volt egy színpadra lépő alak sem, még az éjjeli őrt s a katonai őrzőjét sem véve ki, amely élénken bele nem vésődött volna emlékezetembe. De mikor megjelent skóciai Margit, rendkívüli zavar fogott el; a hideg és meleg váltakozva nyargaltak végig testemen s közel voltam az elájuláshoz. Szerettem őt. Szép volt. Soha sem hittem, hogy ily szép lehet. Sápadtan és szomorúan jelent meg az éjszakában és ezüstös sugarakat rá csak a hold vetett, melynek középkori voltát a gyászos felhőkoronáról és a megcsillogó sok toronytetőről rögtön észre lehetett venni. Emlékeim tömkelegében, már nem is tudom, milyen rendet tartsak és hogyan is fejezzem be elbeszélésemet. Csodáltam Margitot, amiért oly fehér volt; azt hittem, hogy kék szemhéjai családi kiválóságának ismertető jelei. A trón várományosának, Lajosnak volt a

felesége, de Raoul, a szép és fiatal ijjászt szerette, aki sem apját, sem anyját nem ismerte s épen ezért szivetfacsaróan bánatos jelenség volt. Nem lehetett kárhozzatni a trónörökösnét, hogy Raoul ijjászt szerette, mert hamar nyilvánvaló lett, hogy az ijjász VII. Károly édes gyermeke. A király, aki a csillagjósoktól azt a figyelmeztetést kapta, hogy fiának kezétől hal meg, születése után kitette őt az erdőben és helyében talált gyermeket nevelt fel, aki elvette skóciai Margitot és Lajos néven trónörökös lett. Amint tehát látható, Margit tulajdonképpen Raoulnak volt szánva. De nem tudta. Raoul sem tudta, mégis titokzatos erő vonzotta őket egymáshoz.

A felvonásközök, amelyek hirtelen a mindennapi életbe vetettek vissza, szememben gyűlöleteseknek látszottak. A sör, limonádé, szörp! felkiáltások bár előttem mint új dolgok, közönségesek nem lehettek, mégis vásári jellegükkel sértették fületem.

A színlapból láttam, hogy skóciai Margit szerepét Izabella Constant játssza. Ez a név szivembe lángbetűkkel vésődött be. Annyira nem vesztettem fejemet az előadásba, hogy a szerep és színész között ne tegyek különbséget; de viszont skóciai Margitnak jellemét, akit a szerző csiszolt irodalmi izlésűnek, fenkölt és tiszta lelkűnek, nemes szívűnek, regényesen szomorúnak festett, teljes mértékben átvittem Constant kisasszonyra.

Utolsó szünetben a szerző, aki magas, őszülő haju, pattanásos arcú férfiú volt, páholyunkba jött és én láttam, mily választékos udvariassággal köszöntötte anyámat. Hiába tette azonban fejemre kezét úgy, mint egykor Rachel; hiába érdeklődött leereszkedőleg tanulmányaimról és dicsérte az irodalom iránt korán jelentkező érdeklődésemet; és hiába buzdított, hogy tanuljam meg alaposan a latin nyelvet, mint ahogyan ő tette, - nagyon helyesen, mert stílusának erejét, amellyel elűt drámairó társaitól, épenséggel latin tudásának köszönheti - én bizony alig válaszoltam és szemébe sem néztem. Ha tudta volna látszólagos közömbösségem okát, bizonyára büszke lett volna rá; de valószínűleg egyszerűen csak ostobának tartott s nem is gondolt arra, hogy elmém az ő művének csodálatos hatása alatt kábult el. A függöny megint fölemelkedett. Ujra kezdtem élni. Skóciai Margit újra az enyém volt. De sajnós, csak rövid időre. Lajos trónörökös könnyörtelenül leszurta ép abban a pillanatban, mikor Raoul, a szerelmes ijjász, lábainál feküdt. Raoul ugyanannak a törnek lelt áldozata; és csak akkor, mikor lelkét kilehelte, értesült róla, hogy szeretve van. Mennyire irigyeltem sorsát!

Hétfőn a délelőtti tanítás alatt milyen büszke megvetéssel néztem tanáromra, aki nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy a három fajta görög ígét megkülönböztessük. Mintha bizony lenne valami fontosabb a világon, mint Izabella Constant kisasszony, és az ő dicsősége s szépsége! Csak lelkembe vésett tündöklő képén merengtem s egyáltalában nem figyeltem Beaussier tanár ur magyarázatára a görög közép igeidomokról, amelyek szerint nem felelnek meg a tiszta visszaható ígéknek, mint ahogyan azt a közhiedelem tartja. Figyelmetlenségem folytán tanáromnak, aki kérdésével hirtelen lecsapott rám, nem tudtam határozott feleletet adni, hogy vajjon *παρασκεθεσθαι* annyit jelent-e, mint *adni a magaméból*, vagy hogy *engem adnak oda*? Két egymástól eléggé elütő jelentés. Ahelyett, hogy vaktában feleltem volna, ami egyenlő arányban járhatott volna sikerrel, vagy siker nélkül, ostobán hallgattam, s ezért tanáromtól hatökörnek neveztettem, amely sértés ezuttal nagyon kegyetlenül fájt, minthogy lelkemet a szerelem büszkévé tette. Szünet alatt elbeszéltem az est történetét Mouron barátomnak, akinek elfinomult lelkét a bizalmas megnyilatkozásokra méltónak ítéltam. Nagy csalódásomra Mouron egyáltalában nem csodálkozott és nem lelkesedett, hanem egész elbeszélésem alatt gunyosan mosolygott; amikor pedig előtte Izabella szépségét dicsértem, nyelvi ismeretét hideg közönnyel és szellemeskedő szójátékkal fitogtatta előttem:

- Latinul így mondanád *Isabella bella dona*, ami a szükséges összevonással így hangzik: Isabelladona.

Határozottan sok kicsinyesség volt Mouronban. Délután, amikor szokás szerint táskánkkal a honunk alatt Fontanetval a Cherche-Midi és Saints-Pères utcákon hazafelé mentünk, nem tudtam megállni, hogy az érdeklődésemet kitöltő egyetlen tárgyról ne beszéljek vele. Ismervén azonban gunyolódó természetét, előre féltem, hogy tulzó érzelmeimet kicsufolja. Nem így történt. Barátom nagyon komoly arcokat vágott és hallgatásával biztatott, hogy lelkemet egészen kiöntsem előtte. Kedves iskolatársamban váratlanul ily megértő szívre találva, részletesen lefestettem lelkiállapotomat, amelyet skóciai Margitnak, a holdsugaras fehér lánynak megjelenése idézett fel.

Fontanet sötéten nézett rám és így szólt:

- Vigyázz, Nozière, vigyázz: az asszony álnok.

És váratlan szilaj kitöréssel folytatta:

- Lásd, ha az ember szeretett egy nőt, hervadó erdőkben sétált vele, hajába csipkerózsát tűzött és hársfa alatt esküért esküt kapott cserébe s ez a nő hűtlenül elhagyja: az szörnyű lehet! Nincs már többé ilyenkor értéke az életnek; az ember nem él, árnyék, hulla lesz.

Ezek a szavak ugyan nem feleltek meg érzelmeimnek, de szerelem ömlött el bennük és mi mindketten váltakozva énekeltük szólamainkat, mint a sicíliai pásztorok. Ebben én épen annyi meglepetést, mint élvezetet találtam.

Azelőtt Fontanet sohasem beszélt nekem a nők csalfaságáról és ennyi hévvel egyáltalában sohasem beszélt. Társalgása inkább kereskedői szellemet árult el; s én főként államférfiúi képességeit csodáltam. De ezen a napon Fontanet cseppet sem törődött a közélettel. Egész figyelmét a végzetes szerelem kötötte le és fergeteges elhatározásokat jelentett be.

- Óh, - kiáltott fel, - élvezni a bosszu édes gyönyörét!

- Bár viszontláthatnám, csak egy pillanatra is, - sóhajtottam én - és egy kapu árnyékába huzódhatnám, míg mellettem elhalad.

Fontanet fogcsikorgatva emlegette Madeleine nevét és egész lényén nagyszerű kinok vonaglottak át.

- Ki az a Madeleine, - kérdeztem felindulva, - hol ismerted meg?

Fontanet komolyan válaszolt.

- Madeleine hősnője egy regénynek, amely valóságos történeten alapszik. Vasárnap olvastam a Luxembourg kertben Velléda szobra előtt. A regénynek címe: *Hársfák alatt*. El kell olvasnod, ha meg akarod ismerni a szenvedélyeket. Kölcsön adom neked.

Egyik nap mult a másik után és én nem felejtettem el Izabellát. Kérdeztem, vajjon milyen palotában lakik, milyen gyönyörűségeket kertekben sétál? De nem találtam senkit, aki nekem erre felvilágosítást adott volna. Nem voltak összeköttetésem a színházi világgal. Biztos ismeretek híján izlésem szerint való XV. századi kastélyt képzeltem el lakásául, ahová Keletnek minden fényét összehalmoztam.

Egy csütörtökön találkoztam Tournon-utcai szomszédommal, Ménage festőművésszel, aki épen a Luxembourg muzeumból jött, ahol anyagi gondok kényszeréből egy hatalmas vásznat betöltő *Utolsó itéletet* másolt, amelynek - amint megjegyezte - érzelmű beállítása émelyítette. Panaszkodott a művészetek hanyatlásáról; káromkodva szidta a nyárspolgárokat, akik a zseni ellenségei; lepocskondiázta Ary Scheffer vérszegény festészetét; és szörnyű undorral eltelve a jelenkor iránt, átkot szórt a polgári költészetre, regényre és színházra. Türelemmel hallgattam és kis ravaszsággal sikerült elérnem, hogy a társalgást a színházra tereljem. Kedvező pillanatban megkérdeztem, hogy ismeri-e Izabella Constant-t.

- Ó, - kiáltott fel ajkán mosollyal, - a kis Bellát? A Varin-utcai öreg borbélymesternek a lánya; innen láthatod apjának kékre festett boltját, felette az arany gömbbel, amelyről lófarok csüng le. Az egyik földszinti ablakra akasztott kalitkában füttyülnek a kis Izabella kanári-madarai, amelyek ép oly kedvesen és értelmetlenül csicseregnek, mint ő... Nincs jóízűbb alak az egész világon, mint anyja, az öreg Constant anyó pipacssal diszitett kalapjával, füléhez piros madzaggal erősített loknijaival, ríktó szalagcsokraival, kis sárga vállkendőjével s állandóan karján hordott kosárkájával! Sohasem hagyja el lányát. Nyers tojást etet vele, hogy hangja tiszta maradjon; elkíséri a színházba, ahol a kicsinek páholyában helyet foglal; fogadja az ujságírókat és gavallérokat; a páholynyitógatóknak felsorolja Izabella szépségének legbensőbb részleteit is és az orvosszereket, amelyekkel gyógyítja és gyermekét mindig az „utolsó omnibusszal” kíséri haza... Ha épen látni akarod, vágyaidat nagyon könnyen elérheted. Az öreg Figaró lányának haját pontosan minden hétfőn megmossa kinahéjjal, azután, ha szép idő van, négy óra felé elviszi a Luxembourg kertbe, összehajtható székre ülteti és békésen pipázgat mellette, amíg az infánsnő haját a napfényen szárítja.

X. HIU BARÁTSÁG.

Mouronnal és Fontanet-val együtt én is tagja voltam a peripatetikusok ama csoportjának, amely a tízpercek alatt az iskola udvarán fel és alá sétálva mindenféle megismerhető és megismerhetetlen dolgokról csevegett. Azt hiszem, nem lepem meg a bölcs embereket, ha kijelentem, hogy mennél fogasabb volt a tőlünk felvetett kérdés, annál könnyebben oldottuk meg.

Metafizikai nehézségeket nem ismertünk és egyáltalában nem jöttünk zavarba, ha az időről és térről, a szellemről és anyagról, a végesről és végtelenről tárgyaltunk. Talán csak én bonyolódtam be kissé jobban, mint társaim, az ilyen fogalmak nyújtotta nehézségekbe; épen azért Fontanet elmém befogadó képességét nagyon kicsire tartotta.

Gyakran beszéltünk pályaválasztásról s ez a kérdés, amely mértékben végefelé haladtunk iskolai tanulmányunknak, oly mértékben lett mind gyakoribb tárgya társalgásainknak. Mouron, aki azt hitte, hogy ugyanolyan betegségben szenved, mint amilyenben atyja fiatalon meghalt, hogy kilátásait mesterségesen táplálja, a legváltozatosabb terveket találta ki. Valóban létező nyelvészeti érzéke az egyetemi pályáknak nagy szorgalmat igénylő s a világi élettől elzáró tanulmányai felé utalták. De attól való félelmében, hogy egészségi állapota miatt a kitartó munkára képtelen lesz, tengerészeti pályára akart menni. De e mellett nagy volt a hajlama a rovartanra is és valóban a hangyák életének alapos ismeretével bámulatba ejtett bennünket.

Fontanet jövőjét illetőleg sokkal kevésbé ingadozott. Ügyvédnek készült és úgy tervezte, hogy amint a törvényes kort eléri, képviselő lesz. Új Berryer akart lenni, akit dicsősége miatt irigyelt s már az iskola padjai közt azon törte a fejét, hogy milyen nagy elveszett ügyet válasszon, amelynek védelmére kel. Ékesszóló barátunk többször hangoztatta, hogy az igazi lélek-nagyság a legyőzöttek védelmében bontakozik ki.

Ami engem illet, minthogy semmi hivatást nem fedeztem fel magamban, már eleve belenyugodtam abba, hogy szerény feladatokat tűzzek magam elé és hogy jövőmet természetadta képességeimmel összhangba hozzam, biztos középszerűség után áhitoztam. De a középszerűséget csak a dolgokra s nem a gondolatokra értettem; mindent látni, tudni és érezni akartam s magamba zárni az egész nagyvilágot. Olyan vágy, amelyet teljesen kielégítenem nem adatott meg.

Chazal gyakran csatlakozott hozzám. Megvetettük őt szellemének kuszáltsága miatt, de nyers és egyszerű jóságát el kellett ismerni. Tanárai és iskolatársai eléggé gunyolták ódon nyelvezete, rettenetes kiejtése, gyér irodalmi és művészettörténeti ismeretei s parasztos, de színjózan észjárása miatt. Tanulótársai, akik sokkal gyöngébbek voltak, mint ő, sokszor ok nélkül belekötöttek, de Chazal nem élt vissza testi erejével és megőrizte nyugodtságát, önuralmát s állandó derűltségét, mely természetéből fakadt. Csak a vidéket szerette; földbirtokos szülők gyermeke volt, s arra vágyott, hogy a családi birtokot gyarapítsa. Én szerettem a vidéket, amennyire csak lehetett, de nem ugyanolyan módon. Ő úgy szerette, mint a dolgos, szívós parasztok. Munkát és nyereséget keresett benne. Én azonban csak annyit kértem a természettől, hogy keblén élvezhessem a gyönyört, amelyet az elmúláshoz fűz. Csak azt vártam tőle, hogy föltárja előttem oly sok szomorúságot magába rejtő szépségét. Mily kevésbé változik az ember! Amíg e sorokat írom, ugyanaz a megilletődés borzong végig rajtam, mint gyermekkoromban.

Tudtam magamról, hogy képes vagyok a barátságra és ezt Mouronnal való viszonyomban be is bizonyítottam. Hosszas ellenségeskedés után iránta érzett gyöngédségem csodálatos erővel

szökkent fel és érzésemet Mouronnak szokatlan bájosága elragadóvá tette. Élveztem finom tapintatu elméjét és szelidsége ellenére is határozott jellemét. Tökéletes egyetértésünket részemről csak a tulzás fenyegette, mely gyakran elrontotta legjobb szándékaimat is. Minthogy sokáig félreismertem, most - mintegy kárpótlásképp - olyan hévvel bámultam, amely mindakettőnkre fárasztó volt. Ezzel nemcsak szerénységét sértettem meg, hanem a mértéknek azt az éber érzékét is, amely jellemének és gondolkozásmódjának alapját alkotta.

Arról fogalmam sem volt, hogy szerettem-e Chazalt; és ez érthetetlen, ha meggondolom, hogy az öröm mindig fölragyogott arcomon, amikor őt láttam, vagy beszélni hallottam. Élveztem parasztnyelvének izét és gyönyörködtem lelkének vadon tenyésző szépségében. De szolgálhüsséggel meghajoltam a közvélemény előtt, mely Chazalt ostobának bélyegezte s elég bárgyun azt hittem, hogy tökéletlenségeinek savát-borsát elmém visszatükrözése adja meg. És hogy mindent megmondjak: erős izzadságszaga volt; már pedig én jobban szerettem volna, ha ibolyaillat árad ki belőle.

Barátaim között Fontanet-ről sem szabad megfeledkezni. Őt azonban már oly rég óta ismertem, hogy barátságunkat kész és megingathatatlan valóságnak képzeltem el, amelynek okait nincs miért kutatni. Viszonyunkat egyfelől az én feltétlen bámulatom találékony szelleme iránt, másfelől az ő büszkesége, hogy bámulatommal oly vakon megajándékoztam, napról-napra szorosabbra fűzték. Fontanetnek nemcsak arcéle, de erkölce is emlékeztetett a rókára. S ha én nem kínálkoztam volna ugrató kedvének könnyű és állandó zsákmányul, bizonyára más, furfangosabb barát után nézett volna.

A peripatetikusok közé tartozott Savigny is, aki bár törpe legény volt, mégis fennen hordta orrát, mint Artaban és a földrajzot egyáltalában nem akarta tanulni, azzal hivatkozván, hogy ugyis tengerésznek megy és a világ rajzát majd hajózás közben ismeri meg; továbbá Denis Maxim, aki Ovidius modorában latin költeményt írt Mésange urnak madárrá való átváltozásáról. Azok számára, akik talán nem ismernék a jelentékeny személyiséget, föl kell jegyezni, hogy Mésange ur számtan-tanárunk volt és oly rettenetesen nagy, idomtalan, páratlan sulyu testet hordott ez ideiglenes élet-alakban, hogy attól kellett tartanunk, egyszer csak össze-roppan alatta. Ez a hatalmas test-daganat állandó izzadságtól gyöngyözött és meleg párát lehelt ki magából, amely a legyeknek nagyon kellemes lehetett. Minthogy a játékos kedvű természet ez óriási törzshöz kurta gyermek-karokat ragasztott, Mésange tanár ur csak nagy ügyel-bajjal tudta a szárnyas rovarokat elűzni, amelyek kenetes koponyáját csapatostul lepték el.

Amig nekünk a számok tulajdonságait adta elő, irigykedve nézte az udvaron röpködő könnyed madarakat, amint a morzsákat csipkedték. Épen azért bizonyos jóindulatu megértés volt Denis Maxim barátunkban, aki a zsáktestű tanárnak fürge, méhüző madárrá való átváltozását írta meg, költői sugallatát még abból a körülményből is meritve, hogy tanár urunknak neve cinegét jelent. Ékes latinsággal megírt költeményéből csak egy sort tartottam meg emlékezetemben, amelyet itt hiven leközlök:

Versicolorque merops, apibus certissima fessis
Pernicies...

Igy cseréltük ki egymás között vidám, vagy komolykodó gondolatainkat az udvaron a felvigyázó Pelissier tanár urnak leselkedő szeme előtt. De én ez előkelő körből nemsokára kiszakadtam egy olyan érzés miatt, amelynek szokatlan hévvel adtam át magamat. Ez érzelemnek kitörését jelentéktelen körülmény segítette elő. Apám történetesen rajtakapván azon, hogy a mértannak különben nagyon is megoldható feladataival képtelen vagyok megbirkózni, ezt a körülményt annak tulajdonította, hogy még elemeit sem ismerem egy olyan tudománynak, ahol az igazságok egymásból vezetődnek le. Hogy a dolgon segítsen,

megkérte Mésange tanár urat, adjon a mértanból magán-órát. Mésange tanár ur beleegyezett és hetenkint kétszer félőtől félhatig kezelése alá vett Tristan Desrais-vel együtt, akit jól ismertem, mert már hat hónap óta járt osztályomba, de akivel nagyon ritkán érintkeztem. Alig váltottunk pár szót a rajzórán, ahol ő a társalgásban keresett szórakozást, míg én Hersilia fejét másoltam szorgalmasan. Desrais ugyanolyan természetű és ép oly idős volt, mint én, mégis fiatalabbnak látszott. Arcvonásait nem nagyon figyeltem meg, de ajka, mely oly piros volt, mintha festve lett volna, feltűnést keltett. Hasonlóan észre kellett venni kissé hullámos, itt-ott aranyfényű gesztenyeszínű haját, hosszú szempilláit, fénytelen arcszínét és elálló fülét. Arc kifejezése hidegnek és keménynek látszott volna, ha az ajkán játszadozó finom mosoly fel nem deríti. Körmét tövéig levágta, ami kezét elcsufította. Karcsúsága és nyulánk termete miatt fejlett izmait csak gyanítani lehetett. Könnyed mozdulatain összhang és előkelőség ömlött el, amelyet a görög szobrok iránt korán felébredt érzékemnél fogva méltányolni tudtam. Különben testi ügyességét mindenki elismerte. Ugy tekintettük magunk között, mint angol diákok. Az akkori fiatalság nem nagyon kedvelte a sportokat. A test kiműveléséről fogalmunk sem volt; a tornaórákra, amelyeket egy kiszolgált tűzérőrmester adott, nem igen jártunk el. Az egyik udvaron felépített tornateremnek feléje sem néztünk. De egyes játékok, mint a háborusdi és a kifutó, bő alkalmul szolgáltak arra, hogy az erősek kitüntessék magukat. Az elsőség pálmáját mindig Desrais és La Berthelière nyerték el. Én kerültem ezeket az athletikai játékokat, mert nem találtam bennök örömet és semmi reményem sem volt, hogy ott kitüntessem magamat; így Desrais-vel sem volt alkalmam közelebbi ismeretségbe kerülni. De az első mértani magánórától kezdve hirtelen támadt barátságot éreztem iránta.

Ezek a mértani ismétlő-órák alapjában véve kevés haszonnal jártak. Mésange tanár ur egy kalap alá vett engem Desrais-vel, aki a Saint-Cyr-i katonai akadémiába készült, holott én mellette a mértani tudományokban a számár-létrának legalacsonyabb fokán álltam. A leckéket a nagytanulmányi épületnek egyik osztályában uzsonaidőben kaptuk és itt minden erőnket összeszedve megtanultunk

Tágas gömböt számos körben futva figyelni
A plus B-ét rejtett ösvényibe bujva vigyázni.

Különböző alakokat rajzoltunk fel a táblára és kenyérünkkel, csokoládénkkal együtt krétaport faltunk be, míg a szomszédteremben Régnier ur, a zeneakadémia kitüntetéssel végzett növendéke, La Berthelière-nek és Morlotnak hegedűórát adott. Ennek a falon átszűrődő macskazenének fülettépő bájai Mésange tanár urat egy-kettőre mély és hortyogó álomba szenderítették. Mi tisztelettudón nem akartuk mesterünknek pihenését megzavarni és halk társalgásba merültünk, amely nekem, magam sem tudom, miért, páratlan gyönyörűséget okozott. Desrais többnyire nyakkendőkről beszélt és megmagyarázta alakjuk és színük jelentőségét; közölte velem, milyen haladást tett a lovaglásban és bizakodott, hogy anyja a szünidőre hátszlóval lepi meg. Mikor úgy gondolta, hogy a magánóra már elég sokáig tartott, a nyitott szájjal alvó mester felett megrázta a krétaporos szivacsot, amire ez a sűrű krétafelhőben köhécselve és fuldokolva ugrott fel.

Kevés rajzoló mértant tanultam ezeken az órákon, de kárpótlásul élvezhettem egy benső barátság minden gyönyörét. Roppant kellemesen éreztem magam, ha Desrais-vel csevegtem, vagy nevetgéltem. Épen ezért társaságát az órákon kívül is kerestem és részt vettem játékaiban. Mikor a gólyalábak jöttek divatba, Desrais, aki mindig hódolt az uralkodó izlésnek, vett magának egy párat. Követtem példáját és én is olyan magas falábakra másztam, mint amilyenek az övéi voltak. Az igaz, hogy rettenetesen féltem, ami ügyetlenségemnél fogva érthető is volt. Ettől az időtől fogva nem mulasztottam el egy háborusdit, vagy lapdajátékot sem, bár azelőtt undorodtam tőlük. Nem kérkedésemből mondom, de mindig erős hajlamom volt a bőkezűsége; természetesen alkalom is kellett hozzá, hogy jelét adjam. Új barátságom bőven

szolgált ezzel. Észrevevén, hogy Desrais szereti a papírárukat, a legszebb füzetekkel leptem meg, amelyek csak Fuzelier asszony boltjában találhatók voltak. Adtam neki fehér vászonba, fekete ikrás és szattyán bőrbbe kötött aranyszegélyű füzeteket, sündisznó töviséből készült tollszárat, mely ezüst kis gömböcskében végződött és végül bőrrrel bevont csinos zseb-tintatartót. Anyagilag majdnem teljesen tönkrementem; anyám csodálkozott kuszált pénzügyi helyzetemen és azon, hogy zsebpénzemre szakadatlanul előleget kérek.

Desrais nem volt sem nagyon okos, sem nagyon szorgalmas, mégis könnyed szellemével és rokonszenves modorával minden nehézség nélkül bejutott abba a felsőbb körbe, melynek tagjait az öslénytannal foglalkozó keresztapám elsődlegeseeknek nevezett. Iránta való barátságom engem is sarkalt, hogy ebbe a körbe kerüljek, de nekem sokkal nagyobb fáradságomba került, mint neki; mert belőlem hiányzott a természetes kellem.

Minthogy inkább én kerestem az ő társaságát, mint ő az enyémet, tehát a mértani leckék után én kísértem haza a Saint-Dominique-utcában levő lakásáig. Utam különben nem erre vezetett. Egy este az egyik utcasarkon Duluc tűzér-káplárral találkoztunk, aki intézetünkben a bennlakóknak egyik felvigyázója volt.

- Leitatom a fiut - sugta fülembe Desrais.

És megszólítva a fiatal katonát, aki oly szemérmes volt, mint egy lány, bevitte a legközelebbi borkimérőbe, ahol törkölyrel és cigarettával kínálta meg. Mi is koccintottunk egészségére. Desrais ugyan nem rugatta be a tűzért, ellenben nekem gyilkos fejfájást okozott. Másnap Maryland-cigarettát szívatott el velem, ami felkavarta gyomromat. Szóval mindennap tudott valamit kitalálni, ami iránta való bámulatomat növelte. Desrais, mint régi tiszti család sarja, katonai pályára készült. Tehát én is nagy kedvet kaptam a katonáskodásra, amelynek addig rám semmi csábító ereje nem volt. Már előre elképzeltem magamat főhadnagynak, kapitánynak, hősi, galambszívű és mélabús tisztnek, mint ahogy Alfréd de Vigny festi. Egyelőre azonban nem kínálkozott semmi alkalom arra, hogy Desrais iránt érzett hő barátságomnak káprázatos bizonyítékát adjam.

Egy nap, már nem is tudom, melyik görög versgyűjteményben olvastam egy verses sírfeliratot Amyntor-ról, Fülöp fiáról, aki fiatalon hősi halált halt, amíg legjobb barátját pajzsával az ellenség nyilai elől fedezte.

Megremegtem és ellenállhatatlan vágy fogott el, hogy meghaljak Desraisért.

Ez a hősi barátság egy pillanat alatt összeomlott. Egy őszi délelőtt tizperces szünetben elhatároztuk, hogy kifutót játszunk. A két tábornak Desrais és Le Berthelière voltak a vezérei, akik közülünk sorjában választottak bajtársakat. Desrais azzal az ürüggyel, hogy e játékban gyenge vagyok - ami különben szembeszökő igazság volt - nem vett fel párthivei közé. Rögtön szakítottam vele, teli csalódással, de minden sajnálkozás nélkül; és világosan éreztem, hogy barátságunk tépett fonálát többé soha sem fűzöm össze.

És a barát, akiért még nem régen meg tudtam volna halni, most teljesen közömbössé lett.

XI. AEGLEA.

Sanguineis frontem moris et tempora pingit.
Vergilius, Ecl., VI.

- Nem lehet Péterre ráismerni, - mondotta anyám, - annyira szeszélyessé és változékonnyá lett. Az örömből minden ok nélkül és hirtelen csap át a szomorúságba.

- Szabad levegőre és mozgásra van szüksége - vélte apám.

Augusztus közepe táján szüleim, akik Párishoz voltak kötve, abban a hitben, hogy a vidéki élet jót tesz, nyaralni küldtek Laroque néni egyik unokaöccséhez, Isidor Gonsehoz, aki a Granville-től nem messze fekvő Saint-Pierre-ben gazdálkodó volt.

A vonat ebben az időben csak Carentanig ment. Ebből a kis kikötőből, amelynek zeg-zugos utcáin a régi falakhoz támaszkodva napbarnította csipkeverők dolgoztak, postakocsi vitt el Granville-be.

Itt várakozott rám Gonse apó. Előbb megitatott velem egyik külvárosi kocsmában két meszely jó erős almabort, amitől a fejem szédülni kezdett; azután könnyű parasztkocsin kihajtottunk a falujába, Saint-Pierre-be, ahol kisbíró volt és kövér réteket birtokolt, amelyek minden munka nélkül szép jövedelmet biztosítottak.

Piros arcu, hatalmas termetű ember volt s nem lehetett tudni, hogy az ivásban-e, vagy a pénzszerzésben volt nagyobb képességgel megáldva. Íráshoz, olvasáshoz alig értett, de a törvényeket jobban ismerte, mint a jegyző és a maga tájnyelvén ép oly kitűnően tudott elbeszélni, mint Bérvald de Verville. Felesége, aki vézna és koránál idősebbnek látszó asszony volt, úgy öltözetben, mint szelid modorában az abban az időben gazdag parasztok feleségénél gyakori apácajelleget képviselte. Lányuk, Matild, testi erejét és egészségét apjától örökölte; lehet, hogy szép volt, de ezt arcának cinober-pirossága és öltözetének izléstelensége miatt nehéz lett volna megállapítani. Különben sem ő, sem szülei egyáltalában nem voltak ostobák. Én azonban nem sok ügyet vettem rájuk; roppant vad és félénk lévén, vendéglátó gazdáimmal csak az étkezések alatt találkoztam, amelyek falusi szokás szerint hosszabbra nyultak, mintsem szerettem volna. Az ebéd utáni kávé és az azt követő törkölyözés alatt tükön ültem. Türelmetlenül vágyakoztam álmokképekkel benépesített magányom és a mezőn való kószálás után. A falu dél felé az országot mentén terpeszkedett ki és északnak egy tóig ereszkedett le, amely fölött fehér pillangók párosan röpködtek. Ez a tó és a partján elterülő kis szálfaeerdő voltak legkedvesebb helyeim. Az erdőtől ötszáz lépésnyire levágott fatörzsek közepette, amelyek fölött esténkint a rovarok egész felhője zümmögött, emelkedett a régi Saint-Pierre kastély, ahol már csak csókák tanyáztak. Tetőzete bedőlt és csak a hatalmas kémények, amelyek a falhoz ragadva maradtak, mutatták az emeletek egykori magasságát. Mindennap eljöttem ide s felmáztam a romokon, amelyek közt énekelve bujdokolt a szél.

Rendkívüli módon megváltoztam, annyira, hogy alig ismertem magamra. Élvezettel szaladgáltam járhatatlan utakon, és kéjjel véreztem fel testemet a bozótok tüskéivel. Én, aki ezelőtt oly nehézkes voltam, most fürgén, mint macska másztam fel a fákra és néha egész napokat töltöttem moccanás nélkül, nem gondolkozva, egy-egy tölgy tetőzetén a dicsőségesen égbenyuló kemény és óriás karok között. Vagy az erdő legmélyébe hatolva végig feküdtem a mohán és a lomboszat zugása mellett szenderegtem.

Egy reggel gyalog mentem Granvilleba, amely alig két kilométer távolságnyra feküdt Saint-Pierretől. Felhőkkel borított alkonyi ég alatt só-izű és hal-szagu szélben végig mentem a

foksétányon, ahol majdnem egy századdal ezelőtt fiatalon és csinosan virágzott Laroque asszony, mint tavaszi almafa. Megnéztem az öreg falakat, amelybe egykor a királpárti forradalmárok szuronyaikat szurták, hogy lépcsőzetet alkotva megmásszák a várfalat. A kőkorláton kikönyökölve hosszan elnéztem a zöldes-barna sziklákat, a moszattal belepett tengerpartot, ahová a hullám tajtékját hányta, amelynek buborékjait most a szél felkavarta és a messzi zord látóhatárt, amely sokkal sötétebb, sokkal kétségbeejtőbb volt, mint amilyennek az öreg Homeros a Cimmeriusok partját leírta. És ekkor a szívemben forrongó sok szomorúság és nyugtalanság hirtelen zokogásban tört ki. Szerettem volna meghalni; nem azért, mert untam az életet, hanem azért, mert az élet oly szép volt és oly gyönyörűsége, hogy éreznem kellett néma nővérenek és barátnőjének, a halálnak az ízét is, mely vele összeölelkezve jár; és azért is, mert úgy hozzá édesedtem a természethez, hogy szerettem volna teljesen beléje semmisülni. Soha-soha a világ nem volt olyan szép. A levegő lágyan és illatosan ömlött keblembbe; az alkonyati szellő érintése alatt testemen soha nem érzett izgalmak borzongtak végig.

Gonse apó azt hívén, hogy unatkozom, kölcsön adta öreg puskáját s biztatott, hogy lődözzek vizimadarakra, ha rájuk bukkanak. Minthogy ilyeneket nem találtam, a csókákat vettem célba, amelyek az öreg kastély kövei közt fészkeltek. Egyet el is találtam. Láttam, hogy bénult szárnyal leesik; egyik tolla felette lebegett s lassan követte esését. Ugyanebben a pillanatban a romoknak valamennyi szép madara a fejem felett körözött, és éles rikácsolásuk, mint megannyi átok, hasogatta fülemet. Megrémülve menekültem. Vétkem borzalommal töltött el. Megesküdtem, hogy soha a levegőégnek vagy erdőnek egy állatát sem ölöm meg.

Kezembe vettem a magammal hozott Vergiliust és újra, meg újra olvastam s könnyel szememben és meghatódott borzongással énekeltem verseit. A boldog izgalmakra következtek a levertség napjai.

Egy meleg nyári délután, amíg az erdőben a lombtető alatt aludtam, amelyen át a napfény bársonyos arany foltokban szűrődött, arra ébredtem fel, hogy arcomra kéz helyeződik. Matild kisasszony, házigazdámnak lánya érett szedret dörzsölt el orcáimon és halántékomon, utánaölvén ezzel tudtán kívül Aegleát, a legszebb najádot, aki egykor ezzel a biboros lével kente be az álomba merült Silenusnak arcát. De Gonse Matild, aki zsenimet nem ismerte, nem kért tőlem, mint egykor Aeglea az isteni Silenustól, éneket, amely a pásztorokat, a faunokat és a vadállatokat elvarázsolná. Meg sem várva, míg felébredek, gunyosan felnevetett és gyorsan elszaladt.

XII. ÉRETTSÉGI.

Dubois ur kora ifjúságától kezdve a művészetnek és irodalomnak szentelte életét. Görögül tanult, hogy Homéroszt eredetiben olvassa és leckéket vett a kiváló Clavier mestertől. Amikor megismertem, az ókori művészetért és költészetért rajongott és azon igyekezett, hogy velem is megszerettesse. Néha, mikor könyv fölé hajolva lapozgattam, tudós fölvilágosításokat adott, amire nem tudok visszaemlékezni anélkül, hogy a zenekedvelő Satyr-ra ne gondoljak, aki a fiatal Faunt fuvalázni tanítja:

Ő tanítá ujjam', mint lehet
zengő sibból csalni éneket.

Dubois ur, aki el volt ragadtatva Winkelmanntól, a nagy régiségkutatónak műveit kölcsön adta, anyámnak nagy nyugtalanságára, aki nem ok nélkül attól félt, hogy ezek a terjedelmes inquantók, amelyek felett sáppadoztam, iskolai feladataim végzésében megakadályoznak.

Csakugyan úgy is volt. Leckémet elhanyagoltam. Összehasonlítottam magamban az előkelő izlésű, tiszta lelkű és nagyműveltségű Dubois urat irodalomtanárral, aki noha tisztességes, egyenes jellemű ember volt, mégis kevés érzékkel bírt a költészet és a művészet iránt. Ez összehasonlítás eredményeképpen saját káromra elhanyagoltam a száraz, kedélytelen iskolai tanítást, amelynek hasznosságát nem tudtam felismerni. De egyébként is az iskolában minden a tanulást gyűlöletessé és az életet elviselhetetlenné tette. Sohasem tudtam hozzászokni a kitüntetések és büntetések butító módszeréhez, amely lealacsonyítja a jellemet és meghamisítja az ítélőképességet. Mindig az volt a nézetem, hogy versengést teremteni annyit jelent, mint a gyermekeket egymás ellen izgatni; de ami mindenek közül legszerencsétlenebbé tette kollégiumi életemet, az a tábláknak és falaknak ocsmány piszkossága, a krétának és tentának hátborzongató vegyülete volt, amely szememben az osztályt undorító szemétdombbá tette. És télen, amikor a vaskályha izzott és ólmos bűzét szétárasztotta a teremben, minden érzélem föllázadt bennem; ilyen gyötrelmeken keresztül kellett megpillantanom a szépséget és a dicsőséget: Kassandrát, amint égő szemét az ég felé emeli, vagy Paul-Emile diadalát. E miatt kellett később úgy, ahogy tudtam, tanulmányaimat újra elkezdni és újra megtanulni azt, amire rosszul megtanítottak. Tanárain mentségére meg kell jegyeznem, hogy egyáltalában nem születtem a közös és nyilvános tanulásra. Nem voltam ostobább, mint iskolatársaim, sőt egynéhányát még jóval felül is multam; de az én agyvelőmnek egészen más volt az alkata, mint az övékének. Egyes dolgokat koromhoz képest szokatlan erővel és mélységgel fogtam fel; míg viszont más dolgok, amik egyébként könnyűek voltak, számomra érthetetlenek maradtak. Ezek az egyenlőtlenségek nem tudtak kiegyensúlyozódni. Végül mindig nagyon szelíd gyerek voltam, de bizonyos dolgokban tudtam szilaj is lenni s már gyerekkorom óta szerettem a magányt. Egy fasornak, vagy pedig egy mezőt átszelő pataknak az elképzelése a vágynak, szerelemnek és sajnálkozásnak oly tulzó önkivületébe ragadott, mely néha kétségbeeséssel volt határos.

Talán e rettenetes iskolában fájdalmamba bele betegedtem volna, ha meg nem mentett volna az a tulajdonság, melyet egész életemben megőriztem, hogy a dolgokat tudtam vidám színben látni. Tanárain: Crottu, Brard és Beaussier, nevetséges vonásaikkal és kicsinyes gyöngéikkel valóságos bohózatot játszottak előttem. Szememben valamennyien Molièerek voltak; megmentettek a halálos unalomtól; ezért irányukban mélységes hálával viseltetem.

Emlékezőtehetségemnek egészen egyéni gépezete alkalmatlanná tett a közös tanulásra. Társaimmal ellentétben, akik gyorsan tanultak és gyorsan felejtettek, én csak lassan szívtam

fel elmémbe a tudnivalókat, de nagyon sokáig megőriztem úgy, hogy mindig kicsit elkésve lettem tudós. Mindent tekintetbevéve sajátos emlékezőtehetségem csak hasznomra lehetett, ha megakadályozott abban, hogy a vizsgálatokra és versenyekre készüljek, amelyek az agyvelőt tönkreteszik. Ez esetben legalább azt köszönöm neki, hogy más tulajdonságok híján legalább meg tudta menteni gondolataimnak közvetlenségét és élénkségét. Nem tudott sehogy sem a tömegoktatáshoz simulni, amely csupán a gépies emlékezéshez fordul és figyelmen kívül hagyja az esztétikai emlékezőtehetséget, ezt az isteni Mnemosynet, amely a Muzsákat szüli. De vigyázzunk csak; talán amíg így beszélek, lelkemben annak az ellenszenvnek a foszlánya elevenedik meg, amelyet Fontanet iránt éreztem, akinek Cézár győzedelmeihez hasonlatosan könnyű, diadalmas és fennhéjázó memoriája bennem csodálkozást és irigységet keltett.

Tizenhat éves koromban csak úgy vaktában lettem egy nyomorult kis vizsgálatot, melyet érettséginek hívtak s amely épen csak arra volt jó, hogy tanárokat és jelölteket egyformán lealacsonyítson. Kétféle érettségi volt abban az időben: tudományos és irodalmi. Én az utóbbit tettem le, amely az elsónél sokkal győzelmesebb. Mert azt még meg lehet érteni, ha a száznál vizsgázótól azt kérdik, mi az a légszivattyú, vagy mit tud a négyzet átfogójáról, de ezeket a zöld legényeket a helikoni muzsákról való ismeretségükről faggatni, valóban gyűlöletes szentségtörés. Két nap kellett ahhoz, hogy tudományunkat bemutassuk. Az első nap írásbelit tettünk, a második nap következett a szóbeli.

A második nap reggelén kedves jó anyám öt frankot nyomott a markomba, hogy a Sorbonne-téren ebédeljek és ilyen módon mindjárt kéznél legyek, ha rám kerül a sor. Minthogy akkor regényes hajlamaim voltak, az ezüst pénzdarabot zsebembe dugtam és egy cipőt vásárolva a Notre Dame tetejére másztam, hogy ott elfogyasszam. Ott fent Páris ura voltam. A Szajna tetők, kupolák és tornyok között folyt s látni lehetett a kék messzeségben ezüst vonalát, amint a zöld dombok között szem elől eltűnik. Egy és félezer év dicsősége, erénye, bűne és nyomora feküdt a lábam előtt; elég hatalmas elmélkedési tárgy volt ez még kialakulatlan és tapogatózó elmém számára. Az Isten tudná megmondani, mi mindenre gondoltam ott a magasban; annyi azonban tény, hogy amikor az öreg Sorbonne Csarnokába érkeztem, ijedten értesültem róla, hogy nevemet már olvasták s így a vizsgáról lekéstem. A pedellus emlékezete szerint hosszú egyetemi pályáján hasonló eset még nem fordult elő. Elmondtam, hogy miért késtem el. Nem hitték el. Az igazság valószínűtlennek látszott és följegyezték a névjegyzék végére. A vizsgáztatók fáradtak és rosszkedvűek voltak. Ettől eltekintve minden jól ment. Felszólítottak, hogy bizonyítsam be Isten létezését; rögtön megtettem. Egyik kérdező, igen bölcs ember, akit Hasénak hívtak, sokkal szellemesebb volt, mint társai. Keresztbe tett lábakkal hátradült széken és miközben alsó lábaszárát simogatta, azt kérdezte, hogy a Rhone folyó nem ömlik-e az Ontario tóba. Nem mertem azt válaszolni, hogy nem, attól félvén, hogy udvariatlan leszek és inkább hallgattam. Erre szememre hányta, hogy földrajzi ismereteim nagyon gyengék.

Leráztam cipőmről a port az öreg Sorbonne küszöbén.

XIII. HOGY LETTEM AKADÉMIKUS.

Az iskolaév végéhez közeledett. Nekünk irodalmistáknak ez volt az utolsó év. Örömről, hogy végre szabadok leszünk, némi árnyékot vetett az a gondolat, hogy régi, megszokott életmódunkról le kell mondanunk. Maxim Denis, aki a latin költőknek kiváló ismerője volt és hajlott az érzelmességekre, egy napon délelőtti tízpercben az akácfák alatt a következőket mondta:

- Nem sokára a nagy életbe lépünk ki és szétszóródunk a különböző pályákra vezető utakon. Iskolai életünkben sok baráti viszonyt szőttünk, amelyeket kár volna megszakítani. A fiatalok barátságának örökké kell tartaniuk. A legdrágább kincsünket vesztenők el, ha kilépve az iskola kapuján, az iskola porával együtt leráznák magunkról a baráti köteleket is. Ne essünk ebbe a hibába. Az érettségi után tüstént alakítsunk egy központi szervet, amely bennünket összetart. Hogy ez a szerv klub, kör, társaság vagy akadémia legyen, arról, fiúk, ti döntsetek.

Az indítványt nagyon melegen fogadtuk. Hamarosan parázsvita fejlődött ki körülötte és legtöbbször megegyeztünk abban, hogy egy társaságnak, körnek, vagy klubnak alapítása jelentékeny összeget, nagy szervező munkát és a törvény ismeretét kívánná meg, amelyet mi, egyszerű szónok-jelöltek és irodalmisták, nem tudunk szolgáltatni. Az igaz, Fontanet vállalkozott arra, hogy három hónap alatt elsőrangú kört szervez meg; de csábító ajánlatát visszautasítottuk. A többség akadémiát akart anélkül, hogy tudta volna, mi az. De a szó fülünknek kellemesen csengett. Hosszu és meglehetősen zavaros vita után Isambart, filozofus társunk, indítványozta, hogy állapítsuk meg az alapszabályokat. Mindenki helyeselt, de e háládatlan feladatot senki sem vállalta; végre is abban állapodtunk meg, hogy az akadémikusok a retorikai és filozofiai osztály növendékeiből önön maguk által választassanak és hogy az ülések meg nem határozott időközökben felolvasásoknak és kellemes, de komoly előadásoknak legyenek szentelve.

Husz akadémikust választottunk azzal a kikötéssel, hogy számukat alkalomadtán növelhetjük. A husz tagnak a nevét nehezen tudnám elsorolni. De ezen nincs mit csodálkozni; mert amint mondják, van egy híres-neves akadémia, amelynek negyven halhatatlanját senki a világon nem tudja megnevezni.

Siettünk akadémiánkat elkeresztelni. Sorjában a következő neveket indítványoztuk:

- Barátok Akadémiája.
- Molière Akadémia. Ebben az esetben vigjátékokat is adhatnánk elő.
- Fénelon Akadémia.
- A retorika és filozofia Akadémiája.
- Chateaubriand Akadémia.

Fontanet érzelmes hangsúllyal a következőket mondta:

- Barátim! Egy kiváló férfiú, aki a szónoklás lángelméjével volt megáldva, hosszú időn át mindig a legyőzöttek ügyét szolgálta. Hódoljunk a kiváló példa előtt és áldozzuk akadémiánkat Berryer szellemének.

Ezt az indítványt hahotával és lehurrogással fogadtuk; nem azért, mert egy nagy ügyvédet e tiszteletre méltatlannak ítéltünk volna; de jól tudtuk, hogy Fontanet, aki e pályára készült, nagyozól göggel Berryer nyomdokába akart lépni.

Maxim Denis fölkiáltott:

- Kereszteljük el mindjárt Fontanet-Akadémiának.

Laboriette hangja, mint puskalövés süvített:

- Indítványozom a Francia Akadémia elnevezést.

Harsogó kacaj volt erre a válasz. Ő, szegény, nem értette meg ennek az okát; minthogy lobbanékony természetű volt, megharagudott.

La Berthelière, akinek nagy volt a tekintélye, határozott hangon szólott:

- Ha rám hallgattok, Blaise Pascal-ról nevezitek el intézményünket.

Az indítványt egyhangu lelkesedéssel fogadtuk el.

Megvolt hát Akadémiánk neve. Eszünkbe jutott azonban, hogy nincs helyiségünk.

A pórias Chazal egy Regard-utcai takarmánykereskedő magtárát ajánlotta. Itt nagyon jól megleszünk, folytatta, de nem szabad lámpát gyújtani, hogy tűz ne támadjon.

Ez a fészek, mely inkább patkányokhoz, mint akadémikusokhoz illet, nem tetszett. Fontanet azt véleményezte, hogy jöjjünk össze, az én szobámban, amely tágas, szellős helyiség és Páris legszebb rakpartjára nyílik. Megijedve attól a gondolattól, hogy egy egész akadémiát kell elszállásolnom, mindenre esküdöztem, hogy az a bizonyos helyiség, amelyet ékesszavu barátom szobának nevez, szűk és elhanyagolt benyílónál nem egyéb.

Mouron csipkeverő műhelyt, Isambart könyvkereskedésnek hátulsó kis helyiségét, Sauvigny nagybátyjának, Maurice-nak lakosztályát ajánlotta. Most már nem volt egyéb hátra, minthogy utána nézzünk, vajjon ezek a termek valójában rendelkezésünkre állnak-e. Másnap Maurice nagybácsinak lakosztálya, a könyvesbolt helyisége és a csipkeverő műhely mintegy varázs-űtésre eltűntek. Köddé foszlottak, mint Aladin palotája a gonosz bűvész varázsvesszejének érintésétől. Már közel voltunk a kétségbeeséshez, amikor Sauvigny elég helytelenül magára vállalta, hogy megszerzi Tristan Desrais szobáját. Desrais volt az az iskolatársam, akit én előkelősége miatt három hónapon keresztül szenvedéllyel szerettem s akivel összeveszttem, mert lapdajátékban nem vett fel pártjába. Szobája a Saint-Dominique-utca egyik régi palotájának második emeletén volt és hosszú folyosó választotta el a lakás többi részétől. Sauvigny állítása szerint a szoba gyönyörű volt. Desrais e pillanatban éppen heves lapdaküzdelmet vezetett s így megközelíthetetlen volt. Sauvigny mégis meg merte szólítani. Mert ha Desrais-t úgy lehetett tekinteni, mint Saint-Cyr-i növendéket, viszont Sauvigny valósággal tagja volt már a *Borda* hajó személyzetének. Érdekes volna tudni, hogy a hadsereg és tengerészet fiatal képviselői mily szavakat váltottak egymással; de sajnos; a beszélgetésnek nem volt tanuja, aki feljegyezhetné volna. Végül is Sauvigny, az Artabannál büszkébb hüvelykmatyi, visszatért körünkbe s jelentette, hogy Desrais, noha fűtül a Pascal Blaise Akadémiára, szobáját mégis szívesen bocsátja a tagoknak rendelkezésére. Mihelyt erről értesültünk, Sauvignyt megbíztuk, hogy az Akadémia köszönetét tolmácsolja Desrais előtt. Ez ellen csakis én tiltakoztam; nem tudtam neki megbocsátani, hogy egykor úgy szerettem. Sőt eléggé izléstelen voltam annak a kikötését kívánni, hogy Desrais az ülések alatt ne tartózkodjék szobájában. Társaim ez ellen egyhanguan tiltakoztak s képtelen gondolatnak tartották, hogy Akadémiánk éppen azt dobja ki, aki neki szállást ad. Megjósoltam, hogy a Saint-Dominique-utcai elhelyezkedés oly sokat ígérő intézményünknek csak végső romlására lehet. És ez a jóslatom azon alapult, hogy egykori barátomnak jellemét igen jól ismertem. Összeállítottuk az akadémiai tagoknak névsorát és ennek élén Tristan Desrais neve szerepelt.

Noufflard és Fontanet barátainkat megbíztuk, hogy az első szabad napon vásároljanak egy Blaise Pascal mellszobrot, amellyel a helyiségünknek ünnepélyesebb szint akartunk adni.

Mouront elnöknek választottuk. Ugy döntöttünk, hogy a megnyitó beszédet én tartom. Társaimnak bizalma édes gyönyörrel simogatta hiuságomat és a dicsőségnek oly sok élvezetét nyújtotta, amelyhez hasonlóan azóta sem volt részem. A fellegekben jártam. Mindjárt este nekifogtam ünnepi beszédem elkészítéséhez, amelyet nagyon komolynak, de emellett kellemmel és érdekléssel telinek terveztem. Nem egy szép mondatot véstem belé és a következő napokban új meg új szófordulatokkal ékitettem. Egy pár fenséges szólamot még az utolsó pillanatban is beleillesztettem. Soha még írásmű nem volt ennyire megterhelve; a gondosan kifésült mondatokból száműztem minden közvetlenséget, könnyedséget és természetességet; cikornyás cicoma volt az egész és semmi más.

Kiküldött barátaim egy Racine-utcai műkereskedőnél találtak gipszből készült Pascal mellszobrot, mely a természetes nagyságot valamivel felülmulat. A szobor arc kifejezése inkább gyászos volt, mint gondolatokba mélyedő. Elküldték a Saint-Dominique-utcába barátunk lakására. Intézményünk szelleme komolynak, zordnak, sőt sirinek ígérkezett.

A felavatás napján zuhogott az eső, a megdagadt árkok előntötték a kocsutakat és gyalogjárókat, a színültig telt levezetőcsatornák fölöslegüket az utcára tajtékosták; a dühöngő szél kifordította az esernyőket. Olyan sötét volt, hogy az ember csak óvakodva lépdelhett. Megnyitó-beszédem kéziratát mellemhez szoritottam, hogy a vizártól megmentsem. Végre megérkeztem a Saint-Dominique-utcába. A második emeleten öreg szolga nyitott ajtót és szótlanul hosszú, homályos folyosón vezetett végig, amelyből az Akadémia helyisége nyílt. A tagok közül még csak hárman voltak jelen. De ha többen vannak, hol foglalnak helyet? Össze-vissza két szék volt és egy ágy, amelyen a házigazda mellett Sauvigny és Chazal helyezkedtek el. A magas, tükrös szekrény tetején Pascal mellszobra virrasztott. E törrel, karddal és puskával díszített szobában egyetlen darab volt ez a gipsz-szobor, mely a lélekhez beszélt.

Desrais mogorván fogadott s a szoborra mutatott:

- Ne hidd, hogy valami nagyon kellemes dolog, ha az ember, mikor az ágyba megy, feje fölött látja ezt a gipsz-szörnyeteget.

Háromnegyedóra alatt még össze-vissza két akadémikus társunk érkezett: Isambart és Denis. Pár perccel utánuk Fontanet nyitott be. Az általános vélemény az volt, hogy többen már nem is jönnek.

- Hát Mouron, az elnök - kiáltottam fel egy szónok érthető felháborodásával, aki azt látja, hogy remélt hallgatósága ennyire megcsökkent.

- Bolond vagy? - vágott vissza Isambart. - Azt hiszed, hogy ezt a szegény tüdőbetegét ilyen időben kieresztik az utcára? Kész gyilkosság volna.

Nem várakozván tovább az elnökre, hogy a szót megadja, egész egyszerűen szót kértem és belefogtam beszédemnek olvasásába, amelyről tudtam, hogy nagyon szép, bár némi aggodalmaim voltak, hogy ünnepi köntöse a sivár környezethez nem fog illeni.

Bele kezdtem:

- Akadémikus urak, kedves bajtársak!

„Nagy megtiszteltetés rám nézve, hogy megbízásukból tolmácsolója lehetek ama nemes eszméknek, amelyek Önöket vezették, mikor irodalmi és bölcséleti akadémiánkat megalapították és magasztos védnöksége alá helyezték annak a Pascalnak, akinek átszellemült arca im itten szeliden ránk mosolyog! Két hatalmas szándék, mint két bő vizű forrás buggyan ki az Önök szívéből és fennkölt szelleméből, tisztelt Uraim...”

Ennél a helynél Desrais, aki szónoklatom kezdetét gunyos tapssal üdvözölte, nyers nyegleséggel rám szólt:

- A fenébe is, Nozière, csak nem akarsz ily szógörgetegekkel agyonlapítani!...

Egy-két tiltakozó hang kelt védelmemre. De mily bátortalanul hangzottak. Desrais egyáltalában nem törődött velük s tovább folytatta:

- Dugd zsebre papirjaidat és ne köpködj tovább bölcs arany-szólamokat. Különben is hozzák már a teát.

Valóban öregebb asszony lépett be s tálcát hozott, melyet az asztalra helyezett. Mikor távozott, Desrais megvető ajkbiggyesztéssel mondta:

- Ezt a kotyvalékot a család küldte.

Gonoszul fölnevetett:

- Van nekem ennél jobb is.

Erre szekrényéből rumos üveget vett elő és bejelentette, hogy puncsot készít. De minthogy más edénye nincs, a mosdótálba önti a rumot.

Szavait nyomon követte a tett, a rumot a tálba loccsintotta, cukrot dobott belé, aztán eloltva a lámpát, a szeszt meggyújtotta.

Beláttam, hogy a szónoklatot, melynek folytatását senki sem követelte, abba kell hagynom. Keserű és éles fájdalmat éreztem.

A puncs körül az akademikusok egymás kezét fogva táncra perdültek, míg Fontanet és Sauvigny a körben, mint két ördögi törpe, üvöltöttek és örvengő arcfintorukkal keltettek rémületet. Egyszer csak valaki felkiáltott:

- Nézzétek a mellszobrot!

A szekrény felett a szesz kék lángjában Pascal gipsz képmása ijesztően zöld színűvé vált. Olyan volt, mint sirjából kikelt halott. A lámpát fölgyújtottuk és a teli csészékből élvezettel szüröcsöltük a puncsot.

Desrais, aki hidegvérét és nyugalma megőrizte, tört vett le a falról és megkérdezte, ki akar vele párviadalra kelni?

- Én, - kiáltotta Chazal.

Minthogy vívótőr soha sem volt még a kezében, oly rémes üvöltéssel és esztelen dühvel támadt Desraisre, hogy azt elég fájdalmasan megdöfte. Desrais emberevő barbárnak és dühöngő vadállatnak szidalmazta, de azért látszott, hogy a fiú tetszik neki. Fogadást ajánlott, hogy egy széket támlájánál fogva kifeszített karal legalább is egy percig vízszintesen nyújtson ki. Chazal tartotta a fogadást és meg is nyerte. Desrais szemében ezzel nagyot nőtt. Szerettek mind a ketten erejükkel kérkedni.

- Birkózzunk, - ajánlta Desrais.

- Szívesen, - felelt Chazal.

Övig levetköztek és egymásba karoltak. A csontos, fekete bőrű, kigyóhajlású Chazal élénk ellentéte volt Desrais-nek, aki myrrhoni atlétához, vagy inkább cambridge-i sportmanhoz hasonlított. Hidegvérét megőrizte és a birkózás szabályait mindig megtartotta, míg a jó Chazal nem ismerve a szokásokat, és mintegy kiszolgáltatva ellenfele ravasz fogásainak, a maga ártatlanságában néha olyan eljáráshoz folyamodott, ami egyáltalában nem volt megengedve.

Egyszer két keze közé fogta Desrais fejét és percekig forgatta őt, ennek méltatlankodó tiltakozása ellenére.

- Ki vagy tiltva a porondról, - kiáltotta Desrais, - a nyakfogás meg nem engedett orvtámadás.

- Lehetséges, - válaszolt együgyű mosollyal Chazal, - de mégis csak te vagy a legyőzött.

Desrais mérték nélkül töltött a puncsból. Kártyát vett elő és Sauvigny-val játszani kezdett. Eközben az akadémikusokon urrá lett a szesz örülete és durván bántalmazni kezdték ugyanazt a Pascalt, akit még az imént védőszellemüknek választottak. Fontanet cipőket vágott hozzá, amelyeket egy faliszekrényből kotorászott elő. Desrais folytatván a játszmát, amelyben sokat vesztett, meglátta ezt s felhívta Fontanet-t, hogy hagyja cipőit békében; majd hozzáfűzte:

- Nagyon leköteleznél, ha ettől az ocsmány szobortól megszabadítanál engem.

A kótyagos Fontanet nem kérte magát kétszer. Székre mászott és belefogózva Pascal Blaise-be, a talpazatánál fogva, mert csak azt tudta elérni, lerántotta a padlóra, ahol rettenetes zajjal ezer darabra tört. Az akadémia üdvívalgással ünnepelte a képrombolót. A tolongás és rendetlenség tetőpontra hágott, mikor a teát hozó éltesebb nő újra megjelent és szigorú hangon fiatal gazdájának a következőket mondta:

- Édes apja azt üzeni, hogy küldje haza vendégeit. Még sem járja, hogy éjfél után oly türehetlen zajt csapnak.

Desrais szokott vakmerősége mellett sem szegült ellen a felhívásnak és némasága minket kinos zavarba ejtett. Eltávoztunk anélkül, hogy Pascal maradványait megunkkal vittük volna és kiléptünk az utcára, ahol a még mindig dühöngő szél és eső arcunkba csapott.

A Pascal-Akadémia többé soha sem ülésezett.

XIV. UTOLSÓ ISKOLANAP.

Végre elérkezett gimnáziumi életünknek várva-várt utolsó napja.

Szüleim azt hívnék, hogy jól cselekesznek, végig járatták velem a bölcselet-osztályt is, melynek én egész másfajta hasznát láttam, mint ahogy ők gondolták. Anélkül, hogy nagyon okos lettem volna, az iskolánkban tanított bölcseletet oly ostobának, képtelennek, kicsinyesnek és üresnek találtam, hogy a tőle felállított igazságok egyikében sem hittem s így nem vallottam és nem valósítottam meg azt az életrendet, amelyet minden tisztos polgárnak és derék férfiúnak követnie kell.

Az iskolai év utolsó napja volt. A tanítványok legnagyobb része csak két hónapra távozott; a boldogabbak, mint magam is, örökre. Mindnyájan összekötözték könyveiket és magukkal vitték. Én az enyémet az iskolában hagytam.

Tanárunk nem tanított. Thiersnek a Konzulatusról és Birodalomról írt könyvéből a Sasrend kiosztásáról szóló fejezetet olvasta föl. Így hát az Iskola, hogy tanulmányaimat méltóan megkoronázza, a francia nyelvet legrosszabban kezelő írónak szavaival bocsátott el.

Nagy szomorúság fogott el arra a gondolatra, hogy ezentúl Mouront nem látom minden nap. Rejtett felindulással szorítottam meg kis meleg kezét. Abban a korban voltam, mikor az ember a legnemesebb érzékenyülést is férfihoz méltatlannak itéli. Minthogy az akadémiai ülésekre többé nem számíthattunk, komoly fogadalmat tettünk, hogy egymást otthonunkban gyakran felkeressük.

Azt lehet mondani, hogy úgy általában boldogtalan voltam iskolai életemben; ezért a búcsút, mint nagy örömet képzeltem el. Mikor aztán valóban búcsút kellett mondanom az iskolának, némi csalódás ért. Öröömöm nem volt olyan őszinte, mint ahogyan gondoltam. Ennek az oka talán gyenge és félénk természetemben rejtett s bizonynyal annak a fegyelmezett életnek tulajdonítható, amely a tanítványoknak minden gondolatára és minden mozdulatára gyermekkoruktól kezdve felserdülésükig ráterpeszkedvén, őket az öröme képtelenné és a világi életben való szereplésre alkalmatlanokká teszi. Súlyosan éreztem ezt én is, pedig börtön-őreimtől legalább esténként megszabadultam. De mit érezhetnek azok a szerencsétlen bennlakók, akik börtönüket soha sem hagyhatják el. A közösben való nevelés úgy, amilyen állapotban még ma is van, nemcsak hogy nem készíti elő a tanítványt az életre, aminek megélésére teremtett, hanem ellenkezőleg minden oly tulajdonságot eltompít benne, amellyel érvényesülhetne. A fegyelem, amelynek kényszerét kis nebulókra alkalmazzuk, kínos és megalázó lesz, ha tizenhét-tizenkilenc éves fiatalemberektől követeljük meg. Az elme gyakorlatok egyformasága szürke korlátoltságra neveli őket. Szellemük beléveszti ruganyosságát és hajlékonyságát s a büntetések és jutalmazások ostoba rendszere egész hamis képet ad nekik a világról, amelyben cselekedeteink önönmagukban hordják jó, vagy rossz következményeiket. Innen van az, hogy az ember fél a szabadságtól s nem mer cselekvésbe kapni, ha elhagyja a kollégium küszöbét. Mindezt homályosan éreztem; és boldogságom tükrére homály szállt.

XV. PÁLYAVÁLASZTÁS.

Jövőm kérdésében nem volt szabad sokáig haboznom. Szülőim nem voltak elég gazdagok ahhoz, hogy hosszú ideig terhükre legyenek. Pályaválasztásom aggodalma nyugtalanná és gondal terheltté tette őket. Jó eleve megérezttem, hogy nehezen tudok majd elhelyezkedni a társadalomban, ahol az előrejutás iramát a könyökök élessége határozza meg; ezt a művészetet egyáltalán nem ismertem.

Láttam, hogy más vagyok, mint a többi emberek, de nem tudtam, hogy jóban-e, vagy rosszban különbözöm tőlük és ez megrémített. Fájdalmasan lepett meg azonkívül az is, hogy szüleim tanács és irányítás nélkül magamra hagytak, mintha semmi hivatást nem ismernének, amely nekem megfelel. Tanácsért Fontanethoz fordultam, aki már beiratkozott a jogra. Azt javasolta, hogy készüljek ügyvédnek, mert biztos volt benne, hogy ezen a pályán nem vehetem fel vele a versenyt. És valóban a torkában rejlő kis vásári kürtjével és közhelyekkel s ujságszólamokkal kibélelt agyvelejével biztos lehetett benne, hogy ügyvédi babérokat arat. Első pillanatban rokonszenvesnek találtam az ügyvédi pályát. Szerettem az ékesszólást. Magam elé festettem: fiatal szép özvegy asszonyt védek majd; ő szerelmes lesz belém. Mert abban az időben mindent a szerelemmel kapcsoltam össze.

Hogy megismerjem a küzdőteret, elmentem Fontanetval a jogi fakultás épületébe. Miután szerettem városomnak régiségeit és nevezetességeit, tisztelettel szívtam be a dombon fekvő tudós diáknegyed utcaporát.

A Soufflot-utca végén szemünk elé tárult a szép tér, amelyet jobbról és balról a városházának és a jogtudományok egyetemének hatalmas homlokzatai szegélyeztek, míg föléje a főséges Panthéon és tökéletes vonalú kupolája emelkedtek. Valamivel tovább balkéz felől a Sainte-Geneviève könyvtár a maga felirásokkal tulhalmozott falaival inkább hasonlított óriási antik utánzatu sirpalotához, mint a tudományoknak szánt épülethez. A tér mélyén Saint-Étienne-du-Mont királyi temploma homlokzatának gondos csipkézetével hivalgott és mellette a Szt.-Genovéva rend kolostorának régi csucsíves maradványa szomorúan meredt az ég felé. Ó, századok! ó, emlékek! ó, letűnt nemzedékeknek kőben zengő lelkei!

Fontanet barátomnak azonban nem volt semmi kedve sem elmerülni a régi kőcsodákon; gyorsan betuszkolt a nagy tanterembe, ahol Demangeat tanár ur a római jogot adta elő. Mélységes csendben sok diák figyelve csüngött ajkán és oly gyorsan jegyeztek, mintha minden szavát megrögzítették volna.

- Az öreg Bugnet is római jogot ad elő, - sugta a fülembe Fontanet, - de kevés a hallgatója. Visszataszító, piszkos ember. Orrából állandóan folyik az undok nedű, amelyet ő gondosan lepedő-nagyságu színes zsebkendőjébe gyűjt. Demangeat előadásait nagyon sokan látogatják, amint látod, és igen nagyra tartják.

Nekem azonban a tanár ur mérsékelten tetszett. Ugy beszélt, mintha szája gombóccal lett volna tele és előadása egyhangú volt; igazam lehetett, de képzetesebb elmével talán beláttam volna, hogy tanítványai fejtegetéseit világosságuk és rendszerességük miatt szeretik.

Fontanet, aki nem tudott sokáig nyugton ülni és másokat sem hagyott békén, még ki sem fújhattam magam, és már is magával ragadott egy másik terembe, ahol épen alapvizsgálat folyt. A kérdező tanárok bizonyos ünnepélyességgel jártak el s láthatóan arra törekedtek, hogy félelmetes benyomást keltsenek. Hivatalos togába öltözve óriási asztalnál ültek, melynek zöld terítője széles redőkben omlott alá. Hárman voltak, mint az alvilág bírái s tüntető hatalommal uralkodtak a kicsire zsugorodott jelölteken. A középben ülő bíró hetyke, kövér, gondozatlan

külsejű volt; ő kérdezett épen akkor, mikor a terembe léptünk. Bizonyára csak arra gondolt, hogy hatalmát fitogtassa és rémületet keltsen. Kérdéseit ünnepélyes hangon szótagolta, néha néha cselvető homályba burkolta a kegyetlen szüznek, Sphinxnek példájára, s amíg ő, mint bika, bőgött, a jelölt viszont alig hallható, remegő, sóhajszerű hangon válaszolt. Utána a jobb oldalon ülő bíró kérdezett. Kicsi volt, sovány és zöld, mint papagály és éles fejhangon szólt. Láthatóan nem a jelölt tudására volt kíváncsi, hanem alattomos oldalvágásokat akart mérni kövér kartársára, akire mindig rámutatott, ha nem is nevezte meg, s akivel leplezetten gyűlölködő pillantásokat váltottak. A három bíró kölcsönösen utálta egymást, de csakis egymást. A diákokat csupán megrémíteni akarták; ennek az árán aztán valamennyit áteresztették úgy, hogy minden könny és fogcsikorgatás nélkül folyt le.

Ünnepélyes szemlénket a felső oktatás mezején azzal fejeztük be, hogy elmentünk az orvosi kar vizsgájára. Ez egészen másként festett. A már kövér és kopasz jelölt cseppet sem látszott fiatalnak. Habozással jártatta bonckését egy kis öregembernek előtte fekvő hulláján. A holttest arcára borzalmas vigyorgás volt fagyva. A hosszú, tatárbajuszu tanár széken végig dőlve kérdéseket intézett a jelölthöz:

- Nos, mi lesz a miriggyel? Lesz szives még ma felelni a kérdésre?

A tanár ur azonban nem kapott feleletet. Két másik társa levelet irt és kefelenyomatot javított. Az egyiküknek a fején szokatlan nagyságu kerek, prémmel szegélyezett sapka volt, amely inkább csákhóhoz, mint tudós süveghez hasonlított. Fontanet közölte velem, hogy ezt a főveget még 1792-ben David Louis tervezte s az orvosi kar üvegszekrényben ereklyéi közt őrzi. A szolgálca csak azért adta oda a vizsgabizottsági tag urnak, mivelhogy ez kidobással fenyegette. A kérdező tanár, aki lábait már magasabbra rakta, mint ahogy a feje állt, újra megszólalt:

- Gyerünk, jelölt ur; mi van azzal a miriggyel?

A választ ezuttal megkapta:

- Elsorvadt.

A tanár ur erre megjegyezte, hogy ez a holttestnek a hibája, s a rossz érdemjegyet neki kell adni.

Végeredményében minden kedélyesség és nemtörődömség ellenére is ez a vizsga komolyabbnak tűnt föl, mint a jogi, amelyen az előbb jelen voltunk. A tudomány komolysága volt az, amely ebben a vizsgában rejlő derűt érvényre juttatta.

Homályos vágy ébredt bennem az orvosi pálya után, mikor a termet elhagytam. De ez a vágy nem volt eléggé erős ahhoz, hogy hosszú és nehéz tanulmányokba fogjak, amelyekre különben sem voltam elkészülve. Attól félve, hogy ifjúságom alkonyán majd én sem találom meg a tréfás halottnak nyakán a mirigyet, mint az előregedett, kopasz jelölt, ezért még ki sem bontakozó tervemet elejtettem.

Azóta sokszor sajnáltam, hogy nem vittem keresztül. Nincs szebb dolog a világon, mint egy Claude Bernardnak az élete és ismerek vidéki orvosokat, akiknek életsorsuk maguk teljessége és nemessége miatt irigylésre méltó. Apám szigorú lelkiismeretességgel töltötte be hivatását; de számomra más pályát kívánt.

Vacsora alatt elhatároztam, hogy jogász leszek; de mikor egyedül voltam a szobámban, az éjszaka csöndjében nyilvánvalóan megértettem, hogy a fukar természet az ékesszólás nagyszerű ajándékát megtagadta tőlem; hogy magamtól négy szót sem tudnék rögtönözni; s hogyha van képtelen dolog a világon, az bizonyára az, hogy én valaha is védőbeszédet tudjak mondani. Különböző okok miatt nem gondoltam arra, hogy jogi ügynök, író, vagy jegyző legyek, de viszont azt be kellett látnom, hogy a jogi tanulmányoknak teljes elvégzése szüleim-

től haszontalan áldozatot követelne. Ezért hát lemondtam arról, hogy Justinianus alaptörvényeinek, vagy a Napoleon-kodexnek rejtélyeibe behatoljak. És ekkor keservesen fájlaltam, hogy még sem készültem a Saint-Cyrbe. Ragyogónak láttam a tisztí hivatást, természetesen azzal a kikötött feltétellel, hogy az ember Alfred de Vigny regényei szerint nagylelkű és mélabus tiszt legyen. Rajongással olvastam *A katonák nagyságát és szolgaságát* s elképzeltem magam, amint hallgatagon, lassu léptekkel átszelem a kaszárnya udvarát. Láttam csillogó dolmányomat s éreztem szívem feszültségét, amelyet a nagy elszánások s önfeláldozó fogadalmak okoztak. A tisztí étkezdeben az ember meghallja, hogy megüzenték a háborút. Csodálatraméltó nyugalommal és oly eltökéltséggel készül a nagy megpróbáltatásra, mint ahogy azt csak David tudta Leonidasnak és a háromszáz spártainak marcona arckifejezéseiben éreztetni. Már lovagoltam is katonáimmal; lovaink patái alatt tovasiklott az országút, körülöttünk mezők, erdők, faluk, sziklák és folyók vége-hossza nélkül váltakoztak. Hirtelen összeakadunk az ellenséggel. Gyűlölet nélkül küzdök. Foglyokat ejtünk. Emberségesen bánok velök és gondom van rá, hogy megsebesült ellenfeleink ép oly ápolást kapjanak, mint a mieink. A második rettenetes összecsapásnál harctéri kitüntetést kapok. Természetesen megnyerő és daliás külsőt képelek magamnak. Több bajtársammal kastélyba szállásolnak el, amelynek lábainál erdő terül el s amelyben gyönyörűséges grófné lakik egyes-egyedül, akinek a férje tábornok; az asszony nem szereti őt, mert zsarnok és önző. Egymásba szeretünk marcangoló és boldogságtól ittas szerelemmel. Ellenségeinket legyőzzük s ettől fogva nagyon szeretem őket.

Másnap reggel némi kétségem volt az iránt, hogy vajjon a katonai életet valóságos megvilágításban képzelem-e el.

Fontanet korán értem jött és szokott fölényes modorával tárgyalt velem. Tudtomra adta, hogy haladéktalanul be kell iratkoznom a jogi egyetemre s nagy kegyesen megígérte, hogy maga kísér el a kvesturába, ahol mindenkit ismer. Szerényen megkértem, hogy ne fáradjon; értéére adtam, hogy a jogról lemondottam és elmondtam okaimat is. Semmiről sem akart hallani és biztosított, hogy minden különlegesebb képesség nélkül, kis gyakorlattal épen olyan jól pereskedhetem, mint bárki más. Ő járt a törvényszékre; ismert ott egy ügyvédet, aki majdnem teljes szóíszonyban szenvedett s mégis igen jól boldogult csak azért, mert szónoklatának főbb részeit kis papirosra írva tenyerében tartotta. Sőt mi több, hallott egy dadogó ügyvédet is, akinek a nyelve folytonosan elakadt; s ha végre szólni tudott, valósággal ugatott és mégis ez az ember egy roppant nehéz ügyet vitt diadalra.

- Nem állítom, - fűzte hozzá Fontanet, - hogy te valami kitűnő ügyvéd leszel. De kitartó munkával csodákat érhetsz el. *Labor improbus*, így mondta ezt Crotté tanár ur, aki lustaságodat szemedre hányta. Gyakorolni kell; ezen alapszik minden. Gyere, kíséreljük meg mindjárt. Adok egy pár tanácsot és magad is csodálkozni fogsz gyors előhaladásodon.

Szerencsétlenségemre kissé nyers visszautasításom elárulta, hogy ez a kíséreltet roppant kellemetlen lenne rám nézve. Ő sejtette; de mikor megbizonyosodott róla, annál inkább makacskodott. Elrendezte az asztalt, székeket, sőt még az ágyat is olyan zagyva sorrendben, amely tárgyaló-terem képét akarta visszaadni; könyveimet, füzeteimet fölturta, tintatartómat felborította, a vizeskancsót a szőnyegre döntötte és engemet erőszakosan a fal és az öltöző asztal közé tuszkolva ellenmondást nem tűrő hangon kiáltott rám:

- Maradj ott, az a korlát! Te vagy a védő. Én vagyok a bíró. Rögtön beszélj, mihelyt a szót megadom.

Barátom valósággal félelmetesnek látszott...

Napról-napra jobban csodálkoztam, mily nagy leleménnyel tudok olyan pályákat találni, amelyek nekem egyáltalában nem felelnek meg. Ez valósággal rögeszmémé vált. Ugy

gondoltam, hogy nagyszerű dolog mérnöknek lenni; nagyszerű az alkalmazott mennyiségtan segítségével hidakat, utakat, gépeket építeni és sok ezer munkás lelkének lenni. Abban az időben a mérnökök nagy megbecsülésnek örvendtek, amely azóta csökkent. Kevesebben voltak, mint ma és több pénzt kerestek. Az Odeon színpadán nem egyszer látott az ember fiatal mérnököt, aki a bálokon a füzértáncot rendezte, fiatal lányok fejét elcsavarta s a végén is kitűnő házasságot kötött. Sajnos, az iskolai elágazódáskor az irodalmat választottam s így már a pozitív tudományok útja előlem örökre el volt zárva. Hidak, utak, bányák, Isten veletek. Isten veled, szép házasság.

Másfelé kellett tájékozódnom.

A külképviseleti pálya tetszett volna a nagy tekintély miatt, amellyel az emberek viseltetnek iránta; hivatásilag mosolygott rám a remény, hogy esetleg nagykövet leszek és hazámat külföldi fejedelmek előtt képviselhetem. Belementem ebbe az álmodozásba is, de csak azért, hogy szegény valómat kikacagjam; mert meg kell írnom, hogy egész életemben gunyolódó kedvű voltam, de senkit sem torzítottam el oly kegyetlenül s oly nagy gyönyörűséggel, mint saját magamat. Mégis, meghajolva azelőtt a törvény előtt, hogy a tréfa csak akkor sikerült, ha rövid: megéltem sok képviseletet, de végre is Nápoly mellett döntöttem, ahol a kék tenger partján tarka levelű vadszöllővel befuttatott urilakot béreltem.

Nem sokkal ezután meglátogattam Mouront, a kis pipehurt, aki anyjával és nőtestvéreivel Szent-Atyák utcájában csinosan berendezett lakásban élt. Nála találtam a póri Chazalt, akinek azóta rendetlen szakálla nőtt. Örömmel szorítottam meg Mouronnak kis meleg kezét és Chazalnak lapát szélességű tenyerét. Chazal csak pár napra jött fel Párisba és nagyon sietett vissza Sologneba, ahol mezőgazdasági vállalatot vezetett. E két jó barát előtt őszintén feltártam szívem keserűségeit, amelyek benne a nehéz pályaválasztás miatt halmozódtak fel.

Mouron azt kérdezte, nem gondoltam-e közigazgatási pályára, s különösen a pénzügy-miniszteriumra, ahol némi pártfogással gyakornoki állást lehet szerezni. Azt ajánlta, hogy kopogtassak itt. Megigértem neki; erre figyelmeztetett, hogy felvételi vizsgát kell tenni, de a dolog nem nehéz; unokatestvére könnyen letette: kis számtan tudást, fogalmazást és jó írást kívánnak.

- Tudod mit, - tette hozzá, - menj egyenesen Duployerhoz, aki ezekre a vizsgákra előkészít. Fiatal, kissé nyers, de őszinte ember. A pénzügybe készülők mind hozzá mennek: az Alger-utcában lakik 7-9 szám alatt.

Chazal azon a véleményen volt, hogy nem érdemes egy hivatal börtönébe zárkozni.

- Mondd már, - így szólt hozzám, - mi értelmű van annak, hogy önkéntes rabszolgaságot vállalj? Csinálj úgy, mint én; műveld a földet. Az élet csak vidéken szép. Dolgozni kell becsületesen, de az ember jól is érzi magát. Ha megfogadod a tanácsomat, barátom, gazdának mérsz. A legérdekesebb dolog a világon. Ott az ember az élet forrásainál van. A mezei munkában minden nagyszerű. Megfigyeltem a növény-világ változatait. El sem képzelheted, mit fedeztem fel. Óriási fajtákat láttam, melyek hirtelen álltak elő s nemzedékről-nemzedékre megörökítették rendkívüli méreteiket. Hallod, zsiros földben láttam galagonyát, amely tüskéit elveszítette s virágait megszázsorozta. Mit szólsz ehhez, öregem? Vakuljak meg, ha nem igaz!

Lelkesültség ragyogott szemében. Vadabbnak és erősebbnek láttam, mint valaha. Buja teljességgel nőtt, míg szegény Mouron folyton apadt és ösztövéredett. De az én koromban az ember nem látja a szerencsétlenségeknek előrevetett árnyékát.

Másnap reggel kopogtattam az Alger-utcai ház földszinti lakásán, ahol Duployer a jövő pénzügyi szakértőket nevelte. Megkérdezte, kik a szüleim s hol barátságosan, hol meg

hüvösen kezelve tudtomra adta, hogy a Császárság egyik főhivatalnokának fiával, a fiatal Fabio Falconenel fog tanítani, aki szintén pénzügyi felvételre készül. Különben csakis erre készítettek elő Duployernál, aki külseje után ítélve inkább nagyvállalat igazgatójának, mint vizsgálatra-előkészítő tanárnak látszott. Körülbelül tíz-tizenöt napon át jártam ide s ezalatt Duployer a sikernek leghalványabb reményével sem biztatott, míg Falconet, ki sokkal rosszabbul számolt, sokkal gyengébben fogalmazott, mint én s úgy irt, mintha papírján tintából kikelt légy szaladt volna végig, kétségtelen eredménnyel kecsegtette. Kis gondolkozás után rájöttem, hogy min alapszanak Duployer urnak biztos előérzései; s őszinteségéért hálát érezve, a szükségtelen órákat abbahagytam. Később megtudtam, hogy nagyon helyesen jártam el, amikor nem jelentkeztem erre a vizsgálatra, amelynek egyetlen célja volt, hogy a jelentkezők közül kiküszöbölje azokat, akiknek nem volt hathatós pártfogójuk.

Csak folytattam, folytattam hasztalan fáradozásomat a társadalmi elhelyezkedésért, mint a jó Paturót Jeromos. Arra nem tudtam magam elszánni, hogy Chazal tanácsát kövessem. Szerettem a természetet, szerettem titkos borzongásokkal, epedő, zavarbaejtő kéjjel. Arra születtem, hogy csak őt szeressem. Az ő ölében váraкоztak rám életemnek legsugarasabb napjai. De a Változás ezt az időt számomra még nem göngyölítette le. Nem egyezhettem bele, hogy a visszatérés reménye nélkül hagyjam el a művészetek, szépségek és zengő kövek városát. Volt még más oka is annak, hogy földet nem művelhettem: egyszerűen az, hogy nem voltak földjeim. De ha már nem lehettem gazdálkodó, vágyaimat, amelyeket a tapasztalat mindig a közepszerűség felé irányított, legalább a kereskedelmi pályára szögeztem. Ennek a magyarázata az volt, hogy némely tizenharmadik századbéli angol regényben rokonszenves kereskedőket találtam, akik piros, vagy gesztenyeszínű posztóból készült ruhát hordtak s olyan raktárakkal rendelkeztek, amelyek tömve voltak ládákkal és árucsomagokkal. Láttam a Théâtre-Françaisban egy Sedaine-darabot, amelynek hőse nagyon tiszteletreméltó kereskedő volt, ki szörnyű nagylábon élt és elragadó háziruhát viselt. A valóságos életben is nem egy kereskedőt találtam, akinek egészen jó megjelenése volt. Szóval elhatároztam, hogy kereskedő, vagy helyesebben - minthogy sem pénzem, sem üzletem nem volt - ügynök leszek. Most már azon tűnődtem, hogy a kereskedelem melyik ágának szenteljem életemet. Az igazi nehézség itt kezdődött. Annyi üzleti lehetőség között, amelyeknek sem előnyét, sem hátrányát nem ismertem, melyiket válasszam? Kereskedelmi Tájékoztatóval kezemben lázasan kérdeztem, mi legyek: építő-vállalkozó, fegyverkereskedő, ékszerész, serfőző, szénkereskedő, rézműves, cementező, cipész, sarkőgyáros, gépész, asztalos, optikus, gyógyszerész? És egyikben sem tudtam megállapodni. Zavarom, magunk között legyen mondván, csak azért csökkent, mert egészen biztos voltam benne: ép oly kevéssé tudnék fegyvereket, ékszereket, vagy sört eladni, mint szentet, rézedényeket, cementet, cipőt, vagy pápaszemeket. Ez a gondolat megmentett a választás zavarától, de viszont a tanácsstalanság sötét kétségeibe taszított.

A kétségnek ezt az örvényét olyan pillanatban sikerült kikerülnöm, amikor a legkevésbé számítottam erre. A nagy esemény egy szombati délután négy óra husz perckor következett el. Ez időpontban épen a Conférence-rakparton sétáltam, amely akkortájt elhagyatottabb, vidékiesebb és sokkal szebb volt, mint ma. Jó szerencsém Louis de Ronchaud urral hozott össze, aki Ternesből jött, ahol könyvekkel és metszetekkel teli lakása volt. Nagyon szerettem, de gyakran nem jártam hozzá, mert nem hittem, hogy társalgásom érdekli. Talán néhány élő kortársam még emlékszik erre a kitűnő emberre. Bár nem ismerem őket, de mondhatom, ez a közös emlék egymaga is összeköt bennünket. Louis de Ronchaud után maradt pár szép költemény, amelyekben nemesen érző lelke él és néhány kitűnő munka a görög művészetről, amelynek lelkes és szakértő ismerője volt. Lamartine, aki barátja volt, bensőséges irodalmi képeinek egyikét az ő méltatásának szentelte. Abban az időben, amelybe emlékeim most visszavezetnek, Ronchaud már nem volt fiatal, de öreg sem. Aki ismerte, tudja, hogy hosszú életében soha sem öregedett meg, mert soha sem szűnt meg szeretni. Szintelenné vált

hajtincsei között még csillogott egy-egy aranyszál. Homlokán a finom bőrnek összhangját minden árnyalatu rózsaszínű foltok zavarták. Hosszu, lelógó bajusza elfakult. Francia-szabásu, egészen elnyütt és foltos frakkját előkelően hordta. Hangja lágy volt és kissé nehézkes; előadása tetszett és vonzott. Lelkesülten beszélt egy római színes kőből kirakott műről, amelyet Lambessaban fedeztek fel. Vízfestéses másolatát megkapta. Beszélt a Császárságról, bukását látta és előre megjósolta; azután egy abban az időben nagy feltűnést keltő könyvről kérdezősködött, amelynek címét elfelejtettem. Már bucsut véve el is indult, mikor hirtelen meggondolással visszafordult:

- Igaz, majd elfelejtettem, - szólt hozzám - keressen fel, fiatal barátom, szeretnék beszélni magával. Én s több barátom egyik nagy kiadónál a festők életéről sorozatos kiadást akarunk rendezni, mely az elavult Charles Blanc-félét pótolná. Nagy vállalkozásba vágjuk fejszénket. Ön nagy szolgálatot tehetne nekünk, ha a nyersanyagot összehordaná, a kefelenyomatokat javítaná, szóval a kezünkre járna oly módon, mint ahogy nagyobb folyóiratoknál a szerkesztőségi titkár szokott. Naponkint elég munkája lesz, de azt hiszem, érdekelni fogja a dolog. Anyagi ellenszolgáltatásról gondoskodik a kiadó s külön helyiséget bocsát majd az ön rendelkezésére.

Három nappal később elfoglaltam nagyon kellemes hivatalomat, amely ha nem is tartott egész életemen át, a szükséghez képest azonban mindig tudott inyamre való munkát nyújtani. Hivatalos helyiségem a Faubourg Saint-Germain egyik nagyobb könyvkiadó vállalatában volt és szobácskám falát Saskianak, Lavinianak és a *Tépett keztyűs férfinék* képmásai díszítették.

XVI. INGRES UR.

Szenvedélyesen szerettem a művészeteket. Minthogy házunktól a Louvreig csak a Szajrán kellett átmennünk, majdnem mindennap elmentem oda és mondhatom, hogy ifjúságom ebben a gyönyörűsége palotában alakult ki. Igazságot kell szolgáltatnom tanárainknak abban, hogy a görög lángelmét megértették velem anélkül, hogy magok értették volna. Hosszu órákat töltöttem a Campana-muzeumban, melyet akkor nyitottak meg és a Görög-edények termében, mely még abban az időben sok ember számára Etruszk vázák terme volt. Ezeknek tanulmányozása közben fogtam fel a szép formának lényegét s így jutottam el szinte tudtomon kívül Ingres nagy tehetségének megértéséhez.

Nem állíthatjuk, hogy Ingres visszahozta volna a régiek rajzmodorát. Nem törekedett erre. Eljárásához az ihletet egészen saját korából merítette; de van valamely jellege a görög alkotásoknak, amelyet megadni a mai művészek közül csak ő tudott. Husz éves fiatalember lelkesülése bőforrásu és sok irányu. Bámultam Delacroixt is. A Saint-Sulpice templom angyal-kápolnája valósággal elragadott s ha azt mondták, hogy a fal-festményben kevesebb kiemelés és több nyugalom kell, hát én azt gondoltam, mégis csak káprázatos lendület kellett ahhoz, hogy valaki husz négyzet lábnyi területen nagyszerű oszlopműveket, lovakat, angyalokat, dus lombozatu fákat, messzi ragyogásokat és nagy kék eget ábrázolni tudjon. Hálásan köszönöm az isteneknek: én Delacroixt nem ismertem félre. De Ingres a bámulatnál többet keltett fel: valóságos szerelmet. Tudtam, hogy művészete nehezen fölérhető magas légkörben mozog és büszke voltam, hogy ezt a magasságot megmásztam. Csak a szerelem képes ily csodákra. Megértettem tökéletes szépségű rajzát, mely a természetet mégis hiven közli és szerettem különösképen érzeki és mámoros festését, amely ennek ellenére tele van fenkölt komolysággal. Ingres kétszáz lépésre lakott házunktól a Voltaire-rakparton. Látásból ismertem. Több volt már, mint nyolcvanéves. Az öregség, amely közönséges ember számára hanyatlás, a lángelmének megdicsőülés. Ha találkoztam vele, remekműveinek ragyogó kíséretében láttam és meg voltam indulva.

Egyszer aztán a Châtelet-színházban voltam, ahol először játszották a *Varázsfuvolát* Christine Nilsson-nal. Támlásszékem volt. A nézőtér jóval az előadás kezdete előtt megtelt. Egyszer csak megpillantom Ingres-t, amint felém közeledik. Ő volt az; rögtön felismertem hatalmas sörényes fejét, fekete szemét, amely még fiatalosan csillogott és kicsiny, testes alakját. Tudták róla, hogy szereti a zenét. Hegedűjátékáról elnéző mosollyal beszéltek. Megértettem a helyzetet: szabad bejárata lévén a színházba, ülőhelyet hasztalan keresett. Elhatároztam, hogy felajánlom az enyémet; de időt sem hagyott.

- Fiatalember - szólított meg - adja át helyét. Ingres vagyok.

Örömtől sugárzó arccal keltem fel. Az isteni öreg engem szemelt ki, hogy helyemet neki átadjam.

Van még egy másik francia festő is, aki valamit ellesett a görög szépség titkaiból. Ez Poussin, aki jeleneteinek elrendezésével és alakjainak megrajzolásával egészen klasszikus. De a pogány érzékiséget a rajzban csupán Ingres tudta föltámasztani. Ő a régieket nem régiségtani buvárlatokkal, hanem lángelméjének szárnyalásával közelítette meg.

XVII. DUBOIS UR LAKÁSA.

Dubois ur félelmetes nyelvész volt. A kifejezések jelentéseiben és viszonyaiban ítélete biztos és kérlelhetetlen; különben a helyesírással szemben egészen közömbös, sőt ellene maga is vétett. Azt mondta, hogy érthetetlen előtte, miért vesztegetik az időt ilyen aprólékosságokra. Noélnek és Chapsalnak nyelvtanát kaszárnys tudománynak minősítette s azt állította, hogy divatba Napoleonnak kielégíthetetlen zsarnoki vágya hozta, amely elnyomó göggel feküdt rá gondolatokra és cselekedetekre egyaránt és minden szellemi függetlenséget üldözött. Mikor édesanyám az öreg ur előtt örökös gondjáról: a részesülő igenevek szabályáról beszélt, anyámat valósággal kétségbe ejtette azzal a kijelentésével, hogy ezekről nem akar tudni, mint Pascal és Racine, akik róluk semmit sem tudtak.

Dubois ur kiművelt irodalmi izlése engem tisztelettel és csodálattal töltött el.

Klasszikus volt, de ítéleteit mindig a bölcsészeten nevelkedett izléssel alakította meg. Saint-Évremondban sokkal több szellemet talált, mint Pascalban. Bossuet szerinte dőcögő fogalmazásban vérszegény gondolatokat fejezett ki; a *Világtörténetről irt Értekezés-e* - mondotta - éppen olyan ostoba, mint Paul Orose *Története*, amelybe belemásolták.

Corneille - véleményezte az öreg - bölcs elmének tetszését nem nyerheti meg már azért sem, mert Napoleon bámulta. Vad tragédiájának, a *Horace*-nak, mészárszék-szaga van.

Dubois ur a *Törvények szellemét* és az *Erkölcsookról irt Értekezést* az emberi elme két leghatalmasabb alkotásának tartotta. Szerette Voltaire tragédiáit is, noha gyengén voltak megírva. Igazi költő - tanítása szerint - csak a görögök és rómaiak között akadt. Ezekben nagy gyönyörűségét találta és zsebében mindig hordott egy-egy szép nyomású kis-kiadású Theokritost, vagy Catullust, mert az öreg szép kiállítású könyveknek barátja volt.

Vergiliust fejből tudta s elmesélte, hogy mikor egyszer Miollis tábornokkal az Aeneis negyedik énekét olvasták, mindkettőjük szeme könnybe lábadt. A mai verset szemében a rim elviselhetetlenné tette. Ugy találta, hogy a szavaknak ez a barbár összecsengése a fogyatékos elméjü, tudatlan és faragatlan emberek figyelmének ébrentartására szolgál és gyermekes ütemjelzésével csak a műveletlen füleket elégítheti ki. Az volt az elmélete, hogy kezdetben az ugyanazon hangoknak visszatérése egyszerű emlékezetidomítás volt azok számára, akik gyakorlat híján nem tudtak könnyen tanulni... Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy La Fontaine-nak, Voltaire-nek és Parnynak rimes verseit élvezze. A mai költészetben csak idáig jutott, mert a romantikus költőket egyáltalán nem ismerte. Az újabb prózában csupán arról volt tudomása, ami politikával vagy történelemmel foglalkozott. Chateaubriandnak *Emlékezései a tulvilágról*, amely amugy sem volt népszerű, Dubois urnak nagyon nem tetszett. Szerzőjének nyelvezeti féktelenséget és gondolatszegénységet vetett szemére.

Ilyen mértéktelenül szigorú irodalmi izlés másokhoz nehezen tudott férközni. Az izlés középserű emberekben különben is későn és csak hosszú, gyakran kínos tapasztalatok árán fejlődik ki. Az izlés, mint a kellemesnek érzékszerve, a szenvedésben finomodik ki. A tiszteletreméltó aggastyán, kifejlődésem iránt már gyermekkoromtól fogva érdeklődött, nem nyelvhelyességre tanított meg, hanem a képzőművészetnek szeretetét és az érzéki szépnak hő bámulatát ébresztette föl bennem.

Dubois ur, mint a korabeli legtöbb régiségkutató, a görög szobrászatot a római kornak műveiből ismerte. Megvolt benne az érzék a nagyság és egyszerűség iránt, de a Parthenon márvány-műveit csak nagyon későn látta, és így szemében a szépség legtökéletesebb kifeje-

zése mindig a Laokoon maradt. Azért mégsem mondható, hogy ítélete ezekben a kérdésekben fogyatékos volt.

Sokat utazott Olaszországban olyan időben, amikor még nem volt divat; művész kortársainak műtermeiben otthonos volt s így lakásán minden nagyobb költség nélkül érdekes kis gyűjteményt halmozott fel, amelynek csendes visszavonultságában tudott örülni. De mivel ebben a világban már így van megírva, hogy minden örömben legyen egy kis ürm: magányos és diszes otthonának békéjét megzavarta házvezetőnője. Clorinde „ivott”. És Dubois ur, aki különösen saját bajaiban nem volt nagyon megnyilatkozó, egy nap elmesélte anyámnak, hogy Clorinde-ot holtrészegen találta az égni kezdő konyha kellős közepén. Szerfelett csodálkoztam, hogy nem bocsátotta el; anyám azonban kevésbé látszott meglepettnnek.

Időnkint Dubois ur, mikor előrehaladásommal meg volt elégedve, így szólott hozzám:

- Fiam, egyszer majd megmutatom neked a régiségeimet és néhány festményt is, amelyekhez hasonlót ma már nem csinálnak, mert a barbárság manap elöntött mindent. Festőink többé nem tudnak rajzolni.

Barbároknak különösen Couture-t, Cognet-t, Deveriát és főként Delacroix-t nevezte. Ezt a festőt egyáltalában nem értette meg. Nem mindent értett meg. De ki büszkélkedhetik köztünk azzal, hogy mindent megért?

Dubois urnak a meghívása ritka és kitüntető bizalom volt. Rokonok és barátok nélkül csupán házvezetőnőjével élt együtt s egy élő lelket sem fogadott. Ezért volt az, hogy a lakásról, amelybe senki be nem léphetett, regényes mende-mondák szállingóztak. E nevezetes otthon a Szent-Anna utcában egy régi palota második emeletének udvari szárnyán volt. Dubois ur gyerekkora óta itt lakott.

Születni, élni és meghalni ugyanabban a házban.

Anyja szeretetreméltó teremtes volt, akit Dubois ur valósággal bálványozott. Szép volt; a hárfán úgy játszott, mint Madame de Genlis és úgy festett virágokat, mint Van Spandonck. Hirtelen halt meg 1815-ben. Fia, amint mondják, úgy hagyta a szobát, mint ahogy a megboldogult belőle végleg elköltözött. Hárfája a helyén állt, a spinetten egy románc hangjegye feküdt, vízfestékes doboza mellett virággal telt karcsu váza állt, amelyet épen festeni akart; s mindezt negyven év porának szemfedele takarta. Beszélték, hogy Dubois ur fogadósobájában rizsporos dámának arcképe függ, akinek jobb keze rózsacsokor alatt tűnik el. Az a hiedelem, hogy ez Dubois ur dédanyjának portréja, aki egykor halálos ágyán írásban küldte távollevő fiának anyai átkát. Hat héttel temetése után egy reggel azt vették észre, hogy képmásán a jobb kéz eltűnt és helyette ujonnan festett rózsák vannak. Azt rebesgették, hogy maga jött vissza ezt a műveletet elvégezni, s így adta tudtul az utolsó levelében megírt anyai átok visszavonását. A Rémuralomnak sok ártatlan áldozata lakott valamikor ebben a házban és méltatlankodó szellemük a folyosókon és lépcsőházban még most is kísértett.

Dubois ur időről-időre ismételte:

- Fiam, egyszer el kell jönnöd, hogy megnézd régiségeimet.

Keresztapám, aki a világ legjobb és leghevesebb embere volt, néha korholta Dubois urat a régieknek föltétlen bámulata miatt. Keresztapám ugyanis úgy találta, hogy a görög művészet szép, de hideg és nem szól a szívhez. Ő, mint Gautier, inkább a német-iskola régi képeiben és az olasz primitivekben gyönyörködött.

Egy napon, mikor a Quattrocento művészeit dicsérte, Dubois ur mindenben igazat adott neki.

- Mantegnát - mondotta - igen nagy művésznek tartom. Körülbelül harminc évvel ezelőtt Veronában találtam egy *Krisztust a Sirban*, mely hatalmas vonalakból volt felépítve. Mondhatom, gyönyörű munka.

És felém fordulva így szólt:

- Fiam, meg kell neked mutatnom.

Ezuttal már a látogatás napját is elhatároztuk. Emlékszem, a husvétutáni csütörtökben állapotunk meg. Legszebb ruhámat és kürtőkalapomat vettem magamra; abban az időben ugyanis a keménykalapot még a fiatalembereknél sem tűrték. Félkettőkor nagy izgalmak között távoztam hazulról.

A lépcsőházban hallottam, hogy valaki oly erős hörgéssel liheg, mint egykor az én jó Melaniem; és egyik lépcsőfokon térdére fektetett fejjel és zihálva Cochelet anyót találtam. Rettenetesen visszataszító volt. A nagyító lencse, amely balszemét elfedte, most már öklömyi nagy volt és ebből az eltorlaszolt szemből hamuszínű arcán nyulós, gennyes könnyek potyogtak végig. A fülébe illesztett nagy arany karikák fokozták borzalmas kinézését. Nem volt szép tőlem, de mikor elmentem mellette, lépteimet meggyorsítottam és a fejemet elfordítottam. Rekedt hangon utánam kiáltott.

Hozzá léptem. Nagy, gonosz szemével rám nézett:

- Kis barátom, ugy-e mikor lihegni hallott, azt mondta magában: „Valami fóka!” Mert ha azt gondolja, hogy asszony, bizonyos levezi kalapját.

Ezzel fejét újra térdére hajtotta és tüdejével tovább fujtatott.

Elpirultam, bocsánatkérést dadogtam és karomat ajánlottam, hogy majd felkisérem a lépcsőn. Zordan utasította vissza. Szomorúan és zavartan hagytam el.

Mihelyt azonban az utcára léptem, az üde szellő, a pompás levegő s a nevető ég elfeledtetek velem mindent és újra boldog voltam. Szerettem nagy Városomat, amelyet lelkemben kicsinyded alakban megfestettem, hogy gyöngéden megcsókolhassam; szerettem a királyi Szajná, ezt a bölcs folyót, mely szeliden folydogált előkelően kiépített medrében; szerettem a hirneves és mégis oly bensőséges, platánokkal és régi palotákkal szegélyezett partokat. Ó, akkor még a gyönyörűsége Szajna-partokra nyugalom és csend borult. Fönségét a villamosok sikoltó zaja nem zavarta. A négy sohasem mosolygó márvány asszonytól őrzött vashidon mentem át; átszeltem a Louvre udvarát, amelyen a minden kövével történeti időkről beszélő Tuileriák emelkednek s nem is sejtettem, hogy tíz évvel később e büszke palotát fölgyújtják a legyőzöttek és lerombolják a megvadult polgárok. Keresztül menve az árkon átvetett létra melletti fülkén és átvágva a Rivoli-utcán, kis tekervényes utcácskák tévetegeibe jutottam - mind eltűntek már a csákány alatt - és elérkeztem a Szt.-Anna és Teréz-utcák sarkára. E XV. Lajos korabeli sarokház második emeletén lakott Dubois ur. Clorinde fogadott. Ha valóban „ivott” s ebben nincs kétség, úgy szörnyen titkos ivó lehetett. Életemben sem láttam olyan nyugodt, higgadt, olyan fehér és szóvalan öreg nőt, mint ő. Dubois ur lakása, ahogy az ember belépett, rögtön elárulta a műértő gazdát. Az előszoba csonka szobrokkal és római siremlékövekkel volt tele rakva. Az ebédlőben márványok voltak és ama kis fekete alakokkal diszitett szép stilusu görög agyagvázák, amelyeket még abban az időben etruszk edényeknek hívtak. Dubois ur megmutatta egy penteli márványból faragott fiatal faunnak torzóját, ki korsóját vállán hordta. Dicsérte a szobormű tiszta és egyszerű báját.

- Egy ilyen műnek a megcsonkítása - mondotta - az emberiség legnagyobb bűnei közé tartozik. De ha már alkotás eléri a tökéletességnek ezt a fokát, szépsége benne van a legkisebb részében is. Ha azonban a mai műtermékeket megfosztom kifejezésüktől, azaz az arcfintorítástól, nem marad belőlük semmi.

És Dubois ur ajkán megeredt a szó.

- Vissza kell térni mindenben a régiekhez: költészetben, művészetben és bölcséletben. És miért? Egyszerűen azért, mert többé szépet, jót és bölcslet senki sem alkothat. A görögöknek nagy adománya volt, hogy a művészetet tökéletesíthették. Kiváltsága volt ez egy roppant tehetségű fajnak, amely kedvező éghajlati viszonyok között, ragyogó ég alatt, összhangba csendülő hegyvonalakról körítve s egy kék tenger partján gyakorolta a szabad élet erkölcsait.

- Van, kedves fiam, Herodotosban egy mondás, amelyet célszerű emlékezetben tartani. Az öreg történetíró a spartai Demaratos szájába adja, aki Xerxesnek következőket mondja: „Ó, király, tudd meg, hogy a szegénység Görögországnak hű barátja s vele van mindig az erény, amely a bölcsességnek és a jó kormányzatnak leánya.” A görögök (s ez lángelméjüknek legtermékenyebb vonása) az embert tekintették minden dolog mértékének és hittek az istenek igazságosságában, vagy legalább mértékletességében.

Dubois ur hízogó gonddal teregette elém a festményeket és rajzokat, melyeket Olaszországból hozott, vagy régebben Párisban gyűjtött. Felhivta figyelmemet különösen azokra a nagy mesterekre, akiket ő legtöbbször tartott, így Guidere, Carrachera, Espagnoletta, Battonira és Raphael Mengsre. Bizony az evangelistáknak és vértanúknak ezek a borzas, s mély árnyékba merített alakjai engem nagyon elszomorítottak. Davidnak annyira dicsért akadémiai legkevesebbé sem vidítottak fel. Maga Dubois ur is elismerte, hogy David kissé nyers, de dicsérte benne, hogy Boucher, Pierre és Fragonard hagyományaival szakított.

A ház ura egy szobába vezetett be, ahol a szekrények és elhomályosult tükrök alatt galambok csókolóztak. Volt valami igaz abban, amit erről a titokzatos lakásról meséltek; láttam ebben a szobában pattanthuru hárfát, régi módi kis zongorán hangjegyfüzetet; s láttam a falon a rizsporos dámát, kinek keblét fehér vállkendő fedte és jobb keze rózsák alá volt rejtve; a rózsákról meg lehetett állapítani, hogy pótlólag és sietve festette valaki. Dubois ur csak annyit mondott, hogy e szoba butorai még szüleiről maradtak rá. Azután egy XV. Lajos korabeli fabetétes fiókos szekrényre, amely aranyos bronzal volt díszítve, meg az aranyozott karos székekre mutatott rá, amelyeknek szövetébe pásztor jelenetek voltak hímézve és mosolyogva jegyezte meg:

- Dédanyámnak a butorai. Eleget szenvedtem miattok. Tudod, hogy a Direktórium és Konzulatus korában a művészet forrongott. Az izlés, amely már a királyság utolsó idejében kezdett tisztulni, ekkor csak az antikről akart tudni és régi idők édeskedéseit az emberek nevetségesnek tartották. Abban az időben szüleimmel laktam, fiatal voltam és hiu; ezért rosszul éreztem magam az öreg holmik között s miattok, különösen barátaim előtt restelkedtem. Volt ugyanis köztük néhány festő - a görög-római művészetbe szerelmes David tanítványai. Emlékszem, egy nap bemutattak Madame de Noaillesnak, aki akkor jött haza a száműzetésből s a Chaussée d'Antinen David festményeivel díszített s Percier és Fontaine tervei szerint berendezett palotában lakott. A farkastól szoptatott Romulust és Remust, a fiait elítélő Brutust, Virginiust, aki lányát áldozza fel... és tudom is én, mi mindent lehetett itt látni!

A látogató a sella curulisok mintájára készített székeken ült. A női fogadótermet piros alapu festmények díszítették, melyeken a herculanumi falfestményeket utánózták. Ez a dísz és ez a berendezés csodálatra méltónak tűnt fel előttem. Talán a háziasszonynak szépsége, akinek haja szőke volt, márványból faragott karjai csakugyan gyönyörűek voltak, növelte bámulatomat a falak iránt, amelyeken elbájoló tekintetét végigsétáltatta, s a székek iránt, amelyeken isteni testét pihentette; annyi azonban igaz, hogy eszeveszett lelkesültséggel hagytam el a Noailles palotát. És mikor hazatérve viszontláttam a nagyhasú szekrényeket, a csavartlábú karosszékeket, a pásztorokkal és juhokkal kihímézett butorszövegeteket, szégyenemben és keserűségemben sirtam és kétségbeesetten igyekeztem apámnak bebizonyítani, hogy ezek az ócskaságok nevetségesek s hogy ilyen lehetetlen és fonák dolgokat még magok a kínaiak sem

alkottak soha. Apám egyetértett velem: „Jól tudom, mondotta, hogy manapság szebbeket csinálnak s az izlés is jobb. Szívesen beleegyezném, hogy régiségeimet Percier és Fontaine tervei szerint készült butorokkal cseréljék ki; de minthogy ezt a cserét megtenni senki sem volna elég bolond, kénytelen vagyok megelégedni azokkal a butorokkal, amelyekkel jó szüleim is megelégedtek, mivel sem elég fiatal, sem elég gazdag nem vagyok, hogy divatosan rendezkedjem be.”

- Készen hallgattam ezeket a szavakat, - fűzte hozzá Dubois ur; - de láthatod, kis barátom, hogy én magam is akár takarékoságból, akár fiui kegyeletből, akár pusztán hanyagságból megőriztem őseim butorait és az emberek azt mondják, hogy nemcsak takarékosági szempontból volt igazam, de még jó üzletet is csináltam; mert ezek az egykor oly nevetséges butorok ma újra divatba jöttek és jó árat lehetne kapni értük.

Mig így beszélt, tekintete kis vásznon állapodott meg, mely a hálófülkében volt felakasztva. Idáig csupa öregeket és vértanukat láttam Guide, Carrache és Ribera eléggé zordon modorában megfestve. Láttam Battoninak egy rettenetes Eleázárját szörnyű tevéktől körülvéve és Mantegnának könyörtelen tökéletességgel megfestett *Krisztusát a sirban*. Bevallom, hogy mindezek az én koromban leverő hatással voltak rám. Annál kedvesebben lepett meg az a kép, amelyet a hálófülkében pillantottam meg. Bájos lányalak volt tojásdad arccal, aranyszőke hajtincsekkel, ibolyakék ábrándos szemekkel, fiatal, törekeny lábakkal.

- Milyen szép, - kiáltottam fel.

- Nem ismersz rá?... Gerardnak a Psychéje. Maga a kép a Szalonban 1796-ban volt kiállítva; most a Louvreban van. Legremekebb műve a mesternek; de ez az arc sokkal jobb, mint a képnek az a része, amelyhez vázlatként készült. Mily nagy különbség van az első szerencsés gondolat és a megvalósítás közt! A Psyche-rész a befejezett műben gondos kivittel és biztos kézzel van megrajzolva, de egy kicsit hideg, tulságosan sima és sík, mintha meg lenne fagyva. Ebben a vázlatban az alkotó szabadabban és bőkezűebben követi ihletét, szelid tüzet gyújt ki a szemben, a husban több üdeséget és gyöngéd érzékiséget sejtet, amelyek mind hiányoznak a Louvre nagy képéből. Amellett itt több az igazság, több a meglátott és megrögzített élethűség. A minta láthatólag megihlette a festőt.

- Ó, uram, - kiáltottam fel, - ez a minta nem lehetett olyan szép, mint maga a kép!

- De bizony, fiacskám, éppen olyan szép volt. Gerard kitűnő arcképfestő és igazi erejét ezekben mutatja meg. Amit itt látsz, barátom, olyan portré, amely nincs ugyan teljesen befejezve, de már éppen addig a pontig van megelevenítve, hogy több kidolgozás már csak ártalmára lehet. Biztosítlak, hogy a vázlat hűségesen adja vissza az eredetit; hűségesen és minden hizelgés nélkül... Tudd meg, gyermekem, hogy a hizelgés mindig sértés és valósággal káromlása a szépségnek. A modell, aki a Psychének ült, festők műtermében sokáig hirneves volt. Celine-nek hívták... Celine-t a császári korszak sok festményén megtalálhatod. Ült Davidnak is, akivel azonban összeveszett: a mester nagyon nyers volt, Celine pedig nagyon büszke és összeférhetetlen természetű. Guerin, Girodet, Regnault báró és később Hersen is festették. Marguerite Prud'honnal együtt ennek a kornak legszebb nő-modellje volt. Marguerite-ből sugárzott az érzéki kéj. De Celine karcsubb, finomabb és előkelőbb volt; hajának szinompája gazdagabb, arcbőrének ragyogása elevenebb. 1815-ben, noha már tul volt első fiatalságán, mégis oly nagy hírnévre tett szert a festők között, hogy Sándor cár párisi tartózkodása alatt látni akarta és egyszerü megjelenéséért egész köteg szentpétervári bankjeggyel jutalmazta meg. Mondják, hogy Angoulême hercegnő is nagyon kíváncsi volt rá és gazdagon megajándékozta. Én Forbinnak műtermében találkoztam vele; akkor még fiatal volt, de kissé elhízott. Van ennek vagy negyven éve. Ma már bizony nagyon öreg lehet... ha még életben van.

A lelkemben különböző koroknak összekeveredő látomásaival mentem el Dubois ur lakásából, de minden kép közül a legmakacsabbul Celine-nek ragyogó arca tért vissza. Napokon át elfedte előlem a világot; nem láttam, csak őt. Bolond voltam; bolond, de főleg ostoba.

XVIII. NINCSEN OLYAN SZÉP RÓZSA...

A Luxembourg-kertben Dubois urról, Gérardról, a *Psychéről* és a *Szerelemről* beszéltem Fontanetnak és Mouronnak, akik azonban kevés érdeklődéssel hallgattak. Fontanet, aki beiratkozott a jogra, csak az öregedő Berryerre gondolt, akinek benne kell ugraszületnie. Mouron többé nem tudta elvonni szép, nedves szemét a föníciai ábécéről, amelyet akkoriban fedezett fel. Elmeséltem hát Celine szépségét a Velléda szobornak. Fehéren és tűnődő merengéssel emelkedett ki abban az időben a zöld bokrok sűrűjéből, ahol a virágzó rekették körül a méhek zümmögtek. A szép kertben a platánok lombjai között a zizegő szél bujkált, a jázminok bűvös illata bebalzsamozta a levegőt és köröskörül minden az órák mulásáról s a dolgok lengeteg életéről beszélt.

Nem sokkal ezután elmentem a Louvre-ba, hogy megnézzem Celine a császári teremben, ahol minden: a piros vállkendős asszonyok, a megsebesült vértések, a kórházban fetregő pestises betegek, a megütköző hadseregek, a ledöntött otthonba visszatérő száműzött, a bünt üldöző igazságszolgáltatás, Leonidás és a Sabinok, a Heroszok és az Istenek, - minden Napoleont és századát dicsőítette. Ebben a dicsfényes tömkelegben Celine szépsége még mindig ragyogott, de szemeiben nem hívott már a titokzatos fény és bársonyos arcának hamva elszállt; a tojásdad arc itt jobban meg volt nyújtva és így kevésbé tetszett; a kissé merev nyak nem utánozta többé Vénuszt és galambjait egyszerre. Megállapítottam, hogy az első Celine, az igazi Celine imádásra-méltóbb volt. Elbucsuzván ettől a ragyogását vesztett Celinétől, a négyszögű szalonba mentem, ahol minden híres kép előtt kis széken másoló festőművész kuporodott. Sok nő volt köztük. Egyiknek csillogó szőke hajfürtjei voltak, vakítóan fehér arcszine és csunya szája, mely elé, valahányszor látogató közeledett, egyik kezét elmerengést kifejező mozdulattal illesztette. E merengő muzsának árnyékában félig elrejtve felfedeztem Ménage barátomat, aki immár huszadikszor másolta Raphaëlnek a *Szép kertészlányát*.

Hogy keresztapám szavajárásával éljek, ez a Ménage koponyából aligha ivott meggyújtott puncsot. De ő is, mint minden fiatalember, szerencséről és dicsőségről álmodozott. Azt hitte, hogy *Hattyun ülő Hedwig*-je fölkelte a tömegek lelkesült bámulatát. Pályája kezdetén handabandázó forradalmár és romantikus volt. Ebben inkább csak a kor ígézetét követte, mint tehetségének az észszerű arányosságot kedvelő hajlamát.

Davidot és egész iskoláját ki nem állhatta. Nevének pusztá említése is már dühbe hozta. De leginkább Raphaël és Ingres volt szemében vörös posztó. Ezekről eltekintve eléggé művelt ízlésű és nyílt szellemű volt.

- Nem kell azt gondolni, - mondotta - hogy a jó rajzolásnak és festésnek csak egy módja van. Minden ut helyes, ha a kívánt hatás eléréséhez vezet.

Vagy máskor így nyilatkozott:

- Mielőtt egy festményt megítélne, nézze azt, hogy a festő mit akart és ne ítélje el az áldozatokért, amelyeket hoznia kellett azért, hogy gondolatát kifejezze. A lángelmét épen az jellemzi, hogy nem retten vissza a szükséges áldozatoktól, akármilyen nagyok is.

Fiatalkori hóbortjaiból már csak Rubensszerű vászonsipkája és huszárosan szűk nadrágja maradtak meg. Most, ifjúsága alkonyulatán elveszítve ábrándképeit, szenvedett kicsinyes élete miatt és lázadozott, hogy rosszul fizetett másolatok készítésével kell fentartania magát. Mégis volt rajta valami megnyerő és kedves, amit a művészettel való foglalkozás még a legboldogtalanabb emberen is előnt.

Szokott, keserű mosolyával ajkán mondotta ezuttal is:

- Az anyádnak még mindig nincs kedve, kis Nozière, hogy lefestesse magát velem? Igyekezzél rávenni.

Pár percig csendben festett tovább; azután ecsetjének a hegyével rámutatott a képre, amelyet másolt:

- Ez a vérszegény fiu (e megjelölés Raphaëlre vonatkozott) borzasztóan kinlódik, hogy munkájának nyomát eltüntesse. Az ecsetvonást sehol sem látni, kezét sehol sem érezhetni: nem festészet az ilyen. Lakkozva van, gummizva, zománcozva, vagy amit akarsz, de nincs festve. Lehet simán festeni. Tizián és Rubens maguk is gyakran festettek így, de tudtak hangsúlyozni. Ezen a képen nincs semmi, ami az akaratot, a szándékot elárulná. Kinai édeskedés!... Igen, barátom; Ingres is limonádé. És még vannak, akik ezt szépnek találják! Hülyék, hájfejűek és analfabéták!

Mihelyt alkalmam nyilott, műértőnek a hangján, - ami Ménage urat elnéző mosolyra indította, - előadtam, hogy Gerard Psychéjét jöttem megnézni a Louvreba, mert össze akarom hasonlítani az eredeti vázlattal, amelyet szerencsém volt megtekinteni. És némi szelid fölényeskedéssel hozzá fűztem:

- Celine, az ismert modell, ült a *Psyché*hez.

- Lehet, - dünnyögte Ménage közömbösen.

- Valóban olyan szép volt?

- Igen, mondják... Nem ismertem fiatal korában.

- Guerinnek, Girodetnek és utoljára Hersennek ült.

- Szóval valamennyi gics-gyártónak? Szerencsétlen nő!...

- Vajjon életben van-e még?

- Hiszen ismered! A ti házatokban lakik a folyosó végén, ahol műtermem van.

- Celine?...

- Igen, igen, Celine, Cochelet Celine...

- Mit mond?... Ő, aki oly csinos volt... az aranyhaju, az ibolyaszemű!...

- Istenem!... Nincsen olyan rózsza...

XIX. DUBOIS UR KÖTŐDÉSEI.

Dubois ur szerette anyámat megbotránkoztatni. Egy nap könyvvvel kezében találta; Vicole egyik értekezése volt, amelyet anyám alig tett le kezéből, mintha mindig olvasná; pedig soha sem olvasta. De mert kitűnő munkának találta, azt hitte, hogy valami jó csak átszivárog belé azzal, hogy ujjai között tartja; a vérhast szokták úgy gyógyítani, hogy szent Katalinnak imáját a gyomron próbálják ki. Ez a könyv a társalgást az erkölcsre terelte, amelyet Dubois ur úgy határozott meg, hogy az a természeti törvényeknek, vagy ama dolgoknak tudománya, amelyek az emberi társadalomban jók, vagy rosszak.

- Mindig ugyanaz, fűzte hozzá, mert a természet nem változik. Van erkölcs az állatok, sőt a növények számára is, mert ezeknél is van alkalmazkodás a természethez; következésképp a jót és rosszat ezek is ismerik. A farkasnak az erkölcsé, hogy a bárányt megegye; viszont a bárányé, hogy a füvet fogyassza el.

Anyám, aki csak az emberi erkölcsöt ismerte el, megneheztelt emiatt az elmélet miatt.

Dubois ur szemére hányta büszkeségét, amely nem sziveli el, hogy az állatok és növények is képesek legyenek a jóra és rosszra. Anyám viszont éles hangon biztatta, hogy szerkesszen erkölcsi értekezést a farkasok számára és aranymondásokat a csalánok részére.

Dubois ur, mivel látta, hogy anyám hithű és jámbor teremtes, kedvvel idézgette előtte a gyöngéd Zairnak szavait, amelyeket a jeruzsálemi háremben bizalmasához, Fatimehez intézett:

Jól látom; szüleink nevelői gondja
Hitünk, érzéseink magvát belénk oltja!
Gangesz partján hamis istennek hódolnék,
Párisban keresztény s itt muzulmán volnék.

Csupán azt kifogásolta Zairban, hogy az ind vallást hamisnak mondja ugyanakkor, amikor azt ép oly igaznak hiszi, mint a többieket.

A kolerajárvány idejében, amelynek ismerőseim közül többen áldozatul estek, egyik nap anyám, apám és Danquin ur a halálról beszélgettek. Szüleimnek elvei mindenben fedték a vallás tanításait: csupán ennyit mondhatok róluk. Keresztapám azonban annak a reményének adott kifejezést, hogy a másvilágon lelkét ama jó emberek Istene fogadja majd, akiről Béranger énekelt s akiben ő barátságos bizodalommal hitt.

Dubois ur is jelen volt, de mélységesen hallgatott és nem igen érdeklődött a társalgás iránt. Mikor azonban a beszélgetés anyaga kimerült, anyámhoz közeledett és így szólt:

- Hallgassák meg a halálról a legmélyebb latin költőnek a véleményét, akinek - sajnos - kifejező művészetét nem tudom visszaadni. Hallgassák meg: „Érintettek-e bennünket a római zavarok a születésünket megelőző századokban, mikor egész Afrika a Birodalomra támadt s mikor a levegőt nagy messzeségekben megremegettették a háborus zajok? Nos hát, ha majd megszününk élni, az események ép úgy észrevétlenül mulnak el felettünk.”

Dubois ur egyszer megkérdezte Nozièrenét, hogy melyik napot tartja a történelem leggyászosabb napjának.

Nozièrené nem tudott rá válaszolni.

- A poitiers-i csata napja volt ez - mondotta Dubois ur - a 732-dik esztendőben, amikor az arabok műveltsége, tudománya és művészete örökre elmenekült a frank barbárság elől.

Dubois ur semmiben sem hasonlított az elfogult rajongókhöz. Gondolatait senkire sem akarta rákényszeríteni. Inkább kedve lett volna saját magának megőrizni, mint fukar az aranyat. De kötődő természetű volt. Minthogy anyám iránt barátságot érzett, ellenkezni szerető kedvét legszívesebben rajta töltötte ki. Kötődve az ember csak azokkal tréfálkozik, akiket szeret. Engem nagyon meglepett, hogy ily korban lévő ember örömét leli az e fajta szórakozásokban. Akkor még nem tudtam, hogy az emberek szelleme az évekkel nem változik.

XX. A HÁBORU DICSÉRETE.

- Szüleim - mondotta Danquin ur - Lyonban laktak, ahol születtem. Kicsi gyerek voltam, mikor apám egy hűvös reggel a rakpartra vitt, ahol munkásoknak, polgároknak, asszonyoknak óriási tömege nyüzsgött; és vállára emelt, hogy megmutassa a Császárt, aki Grenobleból jött. Gyalog és egyedül ment át a Rhône hidján. Körülbelül száz lépésnyi távolságban lovas szakasz előzte meg; vezérkara jóval háta mögött követte; láttam hatalmas fejét, halovány arcát. Szürke redingoteját széles mellén begombolva viselte. Fegyver és kitüntetés nélkül ment és kezében mogyoró-vesszőt tartott, amelyen a levelek még rajta voltak. Közeledtére mind a két parton az ezer és ezer üdvívalgás mérhetetlen ujjongássá olvadt össze. Ez a kép soha sem kopik ki emlékezetemből.

Dubois ur, aki idősebb volt keresztapámnál, szintén őrzött Napoleonról egy személyes emléket. Mindjárt el is mondta:

- Láttam, hallottam e rendkívüli embert 1812-ben, szerencséje alkonyulatán, a gyászos moszkovai csatát követő napon. Több vezérkari tiszt társaságában megtekintette a halottakkal és sebesültekkel fedett csatateret és még ugyan az a fásultság uralkodott rajta, amely miatt az előző nap elveszítette a csatát. Könnyű sebemmel kántinomat kerestem, amelynek nyoma veszett, mikor hirtelen szembe találkoztam vele. Ebben a pillanatban egyik testőr-ezredes a következőket jelentette:

- Felség! Ez árok mögött van a legtöbb ellenség.

E szavakra a Császár arcát visszatartthatatlan méltatlankodás öntötte el és szörnyű haraggal kiáltott fel:

- Mit mond, uram? Egy csatatéren nincsen ellenség: csak emberek vannak.

Sokat gondolkoztam ezeken a szavakon és a hangsulyon, amellyel kiejtette. Nem hiszem, hogy Napoleonnál emberséges érzéseket fejeztek ki, csupán annyit jelentettek, hogy az érzelmeket fegyelmezni és a kormányzati elv alá akarta rendelni.

1855-ben az olasz háboruban Franciaország szembe került Ausztriával. A lombard sikon vívott véres csaták megriasztották anyámat. Már gyermekkorától fogva irtózott a háboruktól, amelyek gyermekétől később megfoszthatják.

Ez év egyik napján Dubois ur az itt következő szavakat intézte hozzá, amelyeket emlékezetem hűsége szerint leközlök.

- Fiatalkoromban csupán egy ember, Napoleon határozott békéről és háborúról. Európa nagy szerencsétlenségére jobban szerette a háborút a békés kormányzatnál, amelyben pedig nagy tehetségről tett bizonyosságot. De a háboru dicsőséget hozott. Ezért szerették a királyok már előtte is és minden időben. Sőt a Forradalom emberei is dühös kedvteléssel háboruskodtak. Félek, hogy a nagyiparosok és pénzemberek, kik lassankint Európa uraivá lesznek, ép olyan hadakozó kedvűek, mint a királyok és Napoleon. Érdekük fűződik ehhez egyrészt a háborus szállításokból eredő nyereség, másrészt győzelem esetén megnövekvő üzletkörüik miatt. És az emberek mindig azt hiszik, hogy győzni fognak: a hazafiság bűnné bélyegzi az ebben való kételkedést. A háborút majdnem mindig csak kis számu emberek határozzák el. Meglepő, hogy mily könnyűséggel tudják a nagy tömegeket magukkal vonzani. A már réges-rég óta ismert és alkalmazott módszerek mindig sikerrel járnak. Fennen hangoztatják a sérelmeket, amelyekkel az idegen nép a nemzetet meggyalázta s amelyeket csak vérrel lehet lemosni, de közben elfelejtik, hogy a háboruval együtt járó kegyetlenkedések és a gonosz cselvetések az

igazi erkölcs szerint nem hogy diszitenék, hanem örökre beszennyezik a népet, amely azokat elköveti; hirdetik, hogy a haza érdeke kívánja fegyvert ragadni; holott a hazák mindig lerongyolódva kerülnek ki a háborúból, minthogy a polgároknak csak kis töredékét teszik gazdagabbá. De még ennyit sem kell beszélni. Elég megütni a dobot, lengetni a zászlót és a lelkesülő tömeg rohan gyilkolni és meghalni. Őszintén szólva a tömeg minden országban szívesen és örömmel háboruskodik, mert ez a mindennapi élet unalmából kiszakítja; italos és kalandokkal kecsegtető étellel kínálja. A zsold, a világjárás és dicsőség hármasságát élvezetért érdemes a veszélyt megkockáztatni. Mondjuk ki kereken: az emberek imádják a háborút. Megszerzi nekik a legnagyobb kielégülést, amit csak e világon érezhetnek: a szabad ölést. Igaz, hogy saját életüket is kockáztatják; de az ember nem igen hisz a halálban, amíg fiatal és a gyilkosság mámorában elfelejti saját veszedelmét. Végig csináltam a háborút; elhihetik tehát, ha mondom, hogy ellenséget leütni tiz közül kilenc embernek oly nagy gyönyörűség, hogy mellette a legédesebb ölelés is unalmasnak látszik. Hasonlít csak a háborút a békéhez. A békebeli munkák hosszúak, egyhangúak, gyakran fáradságosak és a legtöbb ember számára semmi dicsőséget nem hoznak. A háborús szolgáltatások ezzel szemben hirtelenek, könnyűek s még a legszűkebb műveltségű ember számára is véghezvihetők. Még maguktól a vezérektől sem kívánnak meg sok szellemet; a katonáktól pedig épenséggel semmit. Háboruskodni mindenki tud: ez az embernek legsajátabb képessége.

Hiába, már ez így volt elrendelve, hogy anyám sohase tudjon megegyezni Dubois urral. Mint a legszörnyűbb istencsapástól, úgy félt a háborútól, amelyet minden anya gyűlöl. Mégsem szerette, ha így beszélnek róla. Kis híján inkább Danquin ur gondolkodásmódját fogadta el, aki el volt ragadtatva, hogy a franciák szuronyuk hegyén elviszik a szabadságot a világ minden tájára és aki azt tanította nekem, hogy a legszebb és legirigylésreméltóbb sors meghalni a hazáért. Anyám pillanatig merengve nézett maga elé. Aztán visszaemlékezve a bölcsődalra, amellyel egykor elaltatott, szinte észrevétlenül dudolta:

----- repes
A kis kapitány, kel, fut, már ezredes.
De hagyján mostan csákó, puska, mente
Csitt, kis kapitány, tente baba, tente.

XXI. ELMÉLKEDÉSEK A BOLDOGSÁGRÓL.

Valamelyik reggel Fontanet azzal állított be hozzám, hogy egy nagyon előkelő és gazdag uriasszony, aki nagyszerű házi báljain Páris legszebb asszonyait gyűjti össze s akivel ő igen bensőséges ismeretségben van, megkérte, hozzon magával táncosokat. Természetesen rögtön rám gondolt. Azt válaszoltam, hogy nem tudok táncolni. Ez igaz is volt. Fontanet jól tudta s a meghívást csak azért közölte, hogy saját számból hallja társadalmi fogyatékoságomnak beismerését.

Néhány napra rá Fontanet azt ujságolta, hogy lovagló-iskolában lovagolni tanul s hogy nemsokára néhány barátjával kirándulást tesznek lóháton a Boisba. Felszólított, hogy tartsak velők. Szerettem lovagolni, de nem volt pénzem. Ezért hát visszautasítottam. Fontanet úgy tüntette fel, mintha visszautasításom igazi okát nem ismerné, s azt mondta:

- Pedig bátran jöhetnél. A lovardában szelid lovat adnak alád, amelyet nyugodtan megülhetsz.

Ez időtájt láttam a Boulevard des Capucineson a divatos Verdiernél csinos nádpálcát, mely csiszolt lazuli kőből készült gömbben végződött. Ez után csak a szerelemben megtalálható gyöngédséggel és hő epekedéssel vágyakoztam. Érthető, mert a sétapálca nagyon szép volt. De az volt a végzetem, hogy csak a bolt ablaküvegén át láthassam. A Boulevard des Capucines abban az időben előkelő hely volt s a Verdier cégnek olyan árai voltak, amelyek eltiltották számomra a belépést.

Nem voltam csöppet sem csinos fiu s mi több, minden vakmerőség hiányzott belőlem. Ez a nőknél ártalmamra volt. Észvesztően szerettem azokat, akik szépek voltak; értem azon azt, ha e szépség igazán asszonyos; de a zavar, amelyet mellettük éreztem, minden képességetől megfosztott, úgy, hogy csak csunya nőkkel érintkeztem, akiktől viszont iszonyodtam. Mert az volt a véleményem, hogy asszonynak legnagyobb vétke, ha nem szép. Tapasztaltam, hogy az életben sok fiatalember, aki velem nem mérkőzhetik, tetszik és jobban érvényesül, mint én. Bölcs lemondással nem nyugodtam meg, de már elég sokat láttam, hogy a dolgon meg ne lepődjem.

Ilyen tapasztalatokból jöttem rá, hogy a természet és a jó szerencse kiváltságosai közé nem tartozom. Emiatt először keserű szemrehányásokat tettem. Mindig meg voltam győződve, hogy egyetlen észszerű dolog az élvezeteket keresni. S ha én - mint hihettem - csakugyan nem voltam az ehhez szükséges képességekkel megáldva, jogom volt La Fontaine nádszálaként a természetet vádolni. De nemsokára nagy jelentőségű felfedezést tettem. Nem nehéz észrevenni, hogy valaki boldog-e, vagy szerencsétlen. Az emberek különösen fiatal korukban a fájdalmat és örömet legkevésbé titkolják. No hát, rövid megfigyelés után rájöttem, hogy nálam szebb és szerencsésebb társaim nem voltak boldogabbak, mint én, sőt ha jól a dolog mélyére néztem, megállapíthattam, hogy az élet nekem oly kielégüléseket hoz, amelyektől ők meg vannak fosztva. Száraz és lelketlen társalgási módjuk, izgatott és gonddal terhelt arckifejezésük eléggé elárulta. Vidám, tréfálkozó voltam; ők nem; gondolataim szabadon és könnyedén röpködtek, míg az övéik nehézkesen bukdácsoltak. Ebből azt következtettem, hogyha az én szűken kimért képességeim valóságosak is, kell valami jónak természetemben, vagy rendeltetésemben elrejtve lennie, ami a rosszakért kárpótol. Megfigyelve a jellemek különbözőségét, nyilván láttam, hogy barátaimnak szenvedélyei erőszakosak, míg az enyimek szelidek és hogy addig, amíg ők szenvednek miattok, én nagy gyönyörűséget találok bennök. Ők gyűlölködők, becsvágyók és féltékenyek voltak. Én békés és elnéző s a becsvágyat nem ismertem. Ne gondolja azonban senki, hogy ezért magamat jobbnak tartottam, mint őket. Vannak olyan erőszakos szenvedélyek is, amelyek a nagy, cselekvő embereket mintázzák. Én

azonban nem születtem annak; de most nem is erről van szó. Csupán arra szorítokozom, hogy megmutassam, milyen uton ismertem meg a legtöbb emberétől elütő szenvedélyeimet, amelyeken át a békét és a boldogság egy faját élvezni tudtam. Sokkal hosszabb időbe tellett egyéni helyzetem előnyös oldalaira, mint a kedvezőtlenekre rájönnöm. Ez utóbbiak, úgy látszik, inkább szembeszöknek. Hangsúlyozom, hogy középszerű életsorsról beszélek s nem arról a rettenetes nélkülözésről, amely még a legelszántabbat is megtöri. A pénzhány sok kedves dologtól fosztott meg, olyanoktól, amelyeket akik megszerezhettek, értékelni sem tudnak, de amelyek vágyaimat nem kis mértékben foglalkoztatták. A vágy tagadhatatlanul terhes és néha kegyetlen. Ezt rögtön beláttam. De azt csak hosszabb megfigyelés után vettem észre, hogy megszépíti a tárgyakat, amíg himes szárnyát rájuk helyezi; viszont kielégülése legtöbbször csalódással jár, eltemeti az emberi élet legnagyobb kincsét, az ábrándképeket s megöli magát a vágyat, amely egyesegyedül teszi izessé az életet. Minden vágyam a szépség felé irányult és megtanultam, hogy a szépségnek szerelme, amelyet oly kevés ember érez s amellyel én telítve voltam, az örömnél és gyönyörűségnek kiapadhatatlan forrása. Ezek a fokozatosan tett felfedezések roppant jelentősek voltak számomra. Meggyőződtem, hogy egyéniségem és életkörülményeim nem zárják ki és nem teszik lehetetlenné a boldogság áhítását.

Valamit azonban fiatalkorom kevés tapasztalata és szüleimtől fedezett életmódom miatt nem láthattam s ez a vakszerencse és sok gondtalan szeszélye. A vakszerencse, amely győzedelmeskedik a legércesebb jellemeken is és egy pillanat alatt megváltoztatja az emberek életmódját.

Oh ti thébaiak, míg élte nem telt el,
Ne nézzünk senkire irigykedő szemmel.
Ki látja, számára sorsa mily csapást tart?
Azt mondjuk boldognak csak, ki már halált halt.

Az első eset, amelyen a szerencse változásait megfigyelhettem, nem volt épen végzetes; de minthogy erős hatással volt reám, nem akarnám elhallgatni. Ime a kis jelenet, amelyből a tanulság kikandikál.

Egy napon a Soufflott-utcai kávéházban Fontanetra vártam, amikor a szomszéd asztalnál megpillantottam Joseph Vernier-t, a fiatal léghajóst, akit hat évvel azelőtt a Grenelleben hallottam nagyszámu és lelkes közönség előtt a léghajó kormányzásáról beszélni. Két akadémikus ült az emelvényen mellette s egy zöld ruhás hölgy virágcsokrot nyújtott át. Most Joseph Vernier kávéházi asztalon levelet irt s fogai közt legolcsóbb szivart tartott. Inge piszkos volt, kabátja kopott, nadrágja rojtos, cipői kitaposottak, arca felhevült és a keze lázas. Hogyan? Ez volt hát a fiatal hős, akit irigyeltem és utánozni akartam! Hová lett a két akadémikus, a zöld ruhás hölgy, a lelkesülő tömeg, a virágok és tapsok? Mikor Fontanet megérkezett, sugva szóltam, ki a szomszédja és milyen merész fölszállásokkal tüntette ki magát.

- Joseph Vernier! ismerem őt, - felelt Fontanet határozottan.

Biztos voltam benne, hogy még névről sem ismeri és ma látja életében először. Mégis, mikor Vernier az írást befejezte, Fontanet feléje fordult, üdvözölte és megkérdezte, mikor száll föl legközelebb.

- Többé nem szállok fel - válaszolt a léghajós fáradt hangon. - Nem tudok pénzt kapni, hogy gépemet megszerkesszem. Az emberek nem képesek felfogni léghajóm alakjának roppant nagy előnyét; szememre vetik a csavart, amelyet gyöngének találnak. Pedig okvetetlenül meg kell hagyni ennek a könnyűséget. Félre kellett állnom. Most mindenki Tissandierért és

Nadarért lelkesedik. Épen most irtam még egy levelet a miniszternek; de biztosan ez is válasz nélkül marad, mint a többi.

Olyan kézmozdulatot tett, mintha gondjait akarta volna elhessegetni, aztán lehajtotta fejét és elhallgatott.

Minthogy nem tudtam tisztán látni, vajjon Vernierben megvan-e a tehetség és egyéniség ahhoz, hogy érvényesüljön, nem láthattam egyebet benne, mint a sorstól cserbenhagyott, szerencsétlen embert és ez a számomra még egészen új látvány fájdalommal és kínos zavarral töltött el.

XXII. KERESZTAPÁM.

Danquinék a Saint-André-des-Arts-utca egyik régi házában laktak, amelynek még a Liga idejében Pierre de l'Estoile volt a lakója. Jó módban éltek és gyermekük nem volt. E kitűnő emberek 1858 körül magukhoz vették Danquinné boldogtalan fitestvérenek fiát és lányát. A fiatal Bondoik, Márta és Claudius, Lyon-ban születtek és nevelkedtek s kicsiny, kedves, csodálkozó arcu emberkéek voltak. Danquinné, akiben igen sok anyaság rejtőzött, úgy szerette őket, mintha saját méhének gyümölcsei lettek volna. A fitestvér és a nővér azonban csak egymáshoz szorulva, egymás bizalmasságában éltek, mint az árvák és száműzöttek. Így Danquinné, aki elhizott és gyöngélkedő, de természeténél fogva vidám volt, kiapadhatatlan tevékenységét csupán a háziteendőkre szorította. Hogy otthonát felvidítsa, minden fiatalembert és fiatal lány ismerősét oda csöditette. Mint Danquin ur keresztfia, én is gyakran voltam meghíva vacsorára s nem egy estét töltöttem ott. Danquin ur az öslénytantól számára meghagyott szabad órákat mind a jó élet művészetére fordította. Fejében kitörülhetetlenül élt egész Franciaország konyhaművészeti étlapja, amelyen nem hiányoztak sem a chartresi, amiensi és pithieviersi pástétomok, sem a strassburgi libamáj, sem a troyesi borjukolbász, sem a mansi kappan, sem a toursi töpörtyű, sem a cotentini sósfüvön hizlalt bárány.

Ugy, mint abban az időben legtöbb párisi polgár, jó pincével rendelkezett és borait éber bölcsességgel kezelte. E kiváló férfit nem tartotta rangján alulinak, hogy a sárgadinnyét maga vásárolja, azt az elvet hangoztatván, hogy asszonyember képtelen megkülönböztetni egy kantalupot, amely izes érettségének röpké időszakát éli, egy másiktól, amely még zöld, vagy tulérett. Elképzelhető, hogy a Saint-André-des-Arts-utcai ház vacsorái kitűnőek voltak. Anyám és apám, valamint Giray és Delarche asszonyok két csinos lányukkal egyetemben gyakran voltak meghíva; az állandó vendégek közé tartoztak továbbá Guerrier kisasszony, a Konzervatorium növendéke; a vidám és egyben baljóslatu Renaudin doktor; Gobelin asszony, kitűnő miniatűr festő, Mirbel tanítványa; lánya, Filippine, aki sovány, lompos járásu, fénytelen haju, kisszemű, hosszú orru, nagyszájú, lapos termetű és csontos térdű teremtes volt. Karjai nem voltak szépek, de kárpótlásul annál hosszabbra nyultak és nem tudni, mi okból, mindig meztelenül mutogatta őket. Valószínűleg nem kacérság volt ez részéről; mert hiszen maga mondogatta, hogy a természet ügyetlenségéből, vagy szórakozottságból a felső karját soványabbnak mintázza, mint a csuklóját. Jó indulatu lánynak látszott. Néha szeretett kacagni, máskor szomorkodott; tudott gyöngéd lenni és gunyolódni; oly szellemes és élénk volt s mindig annyira más és változó, hogy egymaga mintegy egész csoportját, egész bohó kórusát képviselte a Gobelin lányoknak, akik közül sok csunya és néhány majdnem csinos volt, de rokonszenvet kelteni és mulattatni mindegyik tudott. Gobelin kisasszony gyermekarcú festéséből élt. Ezzel támogatta anyját és szomorú lemondással nézte a háza tetején üvegketrecben fészket rakó fotografusnak vegyszerekkel bepiszkolt kezét, amely az ő megrendelőinek legnagyobb részét már elkaparásztta. Határtalanul dolgoz és tevékeny volt. Négy-öt nyelvet beszélt, végtelen sok könyvet olvasott, amellet elég jól is zenélt.

Keresztapám maga szeletelte a húst és mérte ki a vendégeket megillető részt. Ebben régi szokást követett, amely hajdan a legelőkelőbb házakban is divatban volt. Talleyrand herceg, aki dus és tökéletes lakomáiról volt híres, hasonlóképen járt el. Fölvágta a húst és az adagot, amelyet mindenkinek a méltóságához mért s külön-külön juttatta el a vendégekhez. Pichot Amadé, a *Britt Szemle* alapítója elbeszéli, miképen küldte a főkancellár a marhahúst először a főhercegeknek és hercegeknek, kijelentvén, hogy igen nagy megtiszteltetés lenne rá nézve, ha a felajánlott étel tőlük elfogadtatnék; azután a kisebb rangú embereknek, akiket csupán arra kért, hogy lássanak hozzá az ételhez s utoljára az asztalvégi vendégekhez, akikhez a kése

nyelével az asztalra csapva csupán ezt az egy szót intézte: „Marha?” Danquin ur, aki már a Forradalom gyermeke volt, nem is gondolt arra, hogy sajátkezű kiszolgálásával a régi urak hagyományait követi.

A felosztásnál ő nem is a méltóságot, hanem az étvágyat nézte. Kettős adagokat tett a nagytűiek számára s ösztövérek, vagy lábbadozók sültjére külön kanálnyi zsirt is öntött. Mindenkiel szemben bőkezű és méltányos volt, de a legjobb falatokat mégis csak Guerrier Eliz kisasszonynak juttatta, akivel szemben határozottan, bár feltűnés nélkül elfogult volt. A borjuból számára a vesés részt választotta ki és disznósültből a legjobban megpirult szeletet, miközben szemei az aranykeretes üvegek mögött boldogan nevettek.

És hogy keresztapámnak Guerrier Eliz kisasszonnyal, a Konzervatorium növendékével szemben tanusított előzékenységét és uri gyöngédségét annál jobban megvilágítsam, idézem itt Courtin szavait Párisban a XVIII. század elején megjelent művéből, amelynek címe: *Az pallérozottság új gyakorlása Frantziaországban urfiak és urleányok között:*

„Minthogy a hátszinnél a belek felé forduló rész sokkal gyengédebb, ennek okáért szívesebben kerestetik. Ami pedig az vesepetsenyét illeti, az rendszerént középen vágattatik, ahol a’ hus legvastagabb. Maga az vese megtiszteléseképen ajánltatik fel.”

Courtin még megjegyzi, hogy „egy tejesmalatzban a válogatóság leginkább a bőrt és füleket kedvellik”.

Keresztapámnak Guerrier Eliz kisasszonnyal szemben gyakorolt ételkedvezményeiről szintén irigység nélkül beszélek; féltékenykedésem ebben az esetben háládatlan és gonoszságra valló volna; mert keresztapám, aki jogosan azt gyanította, hogy az édességek kedvelője vagyok, a tortákból és a jó, tejföllel leöntött tésztákból nekem mindig toronymagasságig tetézt tányérral küldött.

Ha gyermekkoromnak e kedvelt vacsoráival kapcsolatban megemlékezem Cambacérés és Talleyrand nagyszerű asztaláról, vagy Chevreuse herceg pompás lakomáiról, ahol Courtin konyhaművészetről írt könyvéhez ismereteit megszerezte, ezt csak a hagyományok szeretetéből teszem s abból a vágyból, hogy a gyorsan tűnő nemzedékek között a folytonosság hidját megépítsem. Mert a valóságban Danquin urnak az asztala igen szerény volt és az erkölcsöknek azt a bölcs mérsékletét tanusította, amely a francia polgárságot az alkotmányos királyság utolsó és a Császárság első éveiben jellemezte. A jó Danquinné háztartásából minden fényűzést és pazarlást kirekesztett. Egy szobalány szolgált fel; a polgári vacsora különben bőséges volt és hossza nyult.² A nyolcvankilenc éves Danquin nagybácsi is megjelent itt

² Manapság a demokratikus Európában a gazdag osztályok a meghívottak részére rendezett vacsorákban sokkal szertartásosabbak és nem oly finomak, mint a régi rendszer főurai. Keresztapám, aki kicsiny polgár volt ahhoz, hogy korának a Forradalomban és a Császárságban meggazdagodott uraival versenyezzen, viszont a vacsorák rendezésében annyi bájt és finomságot tudott kifejteni, hogy e tekintetben, noha e megállapítás az első pillanatra felületesnek látszik, inkább a régi világhoz, mint a maihoz volt közelebb. Olvassuk csak el Madame de Genlisnek, a Palais-Royal hosszú időn át bizalmas vendégének, a száműzetés után írt következő leírását. Látjuk ebből, hogy a régi nemesség bizonyos tekintetben kevésbé volt fennhéjázó, mint a mai polgárság: „Mikor asztalhoz ültünk, - írja Genlis V. kötet 101. - a ház ura egyáltalában nem rohant a *legtekintélyesebb vendéghez*, hogy azt valamennyi nő között diadalmenetben az asztalhoz vonszolja és harsona szóval maga mellett az asztalfőre helyezze. A férfiak sem száguldottak, hogy karukat ajánlják... Ez a szokás abban az időben csak a vidéki városokban divott. Nálunk elsőben a nők hagyták el a szalont; azok, akik az ajtóhoz legközelebb voltak, mentek először; egymás között rövid bókot cseréltek, amely azonban a kivonulást legkevésbé sem tartóztatta fel... Azután mentek a férfiak. Mikor mindenki az ebédlőbe érkezett, kiki kedve szerint ült le.”

néha. A csemegénél kérték, hogy énekeljen. Fölemelkedett és alig kivehetően eldünnyögte Désaugiersnak egyik anakreoni dalát:

Tölts a pohárba még...

Vacsora után a tágas vendégszobába mentünk, ahol a főhelyet hatalmas szekrények foglalták el, amelyek tele voltak kövült csigákkal, hüllőknek és halaknak csontjaival, izeltlábuaknak, állatnövényeknek, rovaroknak, koprolithoknak lenyomataival, nagy hüllőknek állkapcsaival és mammutoknak agyaraival. Keresztapám nagy szenvedéllyel foglalkozott az őslénytannal, amit az ember nem is gyanított volna erről a rózsás arcú, kis kövér urról, aki oly szép mellényeket hordott és oly játszín táncoltatta a hasán különböző láncfüggőit.

Egy este addig, míg a fiatalság nekilátott a táncnak, Gobelin kiasszonyok és nekem, mint a társaság tudomány után érdeklődő két tagjának, megmutatta egy emberi állkapocs gipsz másolatát, melyet barátja, Boucher de Perthes épen abban az időben küldött Abbevilleből. Rá nézve a messzi multnak erre az emlékére, aranykeretes szemüvege mögött szemei lelkesen csillogtak. Ez a különben mindig nyugodt ember hevesen kiáltott fel:

- És még azt mondják: „ásatag ember nincs”. Megmutatják nekik a nyilakat, amelyet ez kovából kivágott, az elefántcsont- és palarétegeket, amelyekre állatképeket vésett és az emberek semmit sem akarva látni és hallani, folyton csak azt ismétlik: „ásatag ember nincs”. Igenis, uraim, van! Ime, itt a bizonyíték!

Ezek a kifakadások Cuvier tanítványainak szólottak, akik abban az időben az Akadémián hangadók voltak. Szegény keresztapámat a hivatalos tudósok sokat támadták, káromolták és ő szenvedett e miatt, nem tudván, hogy az ember a dicsőségre csak a jogtalanságok és rágalmak halmán emelkedik s nagyon rossz jel az, hogy valakit nem szidnak, nem ostromoznak, nem fenyegetnek, ha már egyszer a gondolat vagy cselekvés világában él. Nem figyelte meg eléggé, hogy mindazok, akik lángelméjükkel, vagy erényükkel hazájukat diszitik, minden időben szidalmat, üldöztetést, fogságot, száműzetést s néha halált kellett elszenvedjenek. Erre a belátásra nagy elméje nem volt képes.

- Ásatag ember nincs - ismételte - és ime, itt van a képmása!

És diadalmas kézmozdulattal fölemelte a Boucher de Perthestől Moulin-Quignonban talált állkapcsot és azt hitte, hogy ennek megpillantása elhallgattatja ellenfeleit. Egyszerű lélek volt és hitt az igazság erejében, holott csupán a hazugság erős s a maga bájával, foglalkoztató különféleségével, hizelgő és vigasztaló művészetével egyesegyedül képes az emberek elméjét lekötni. Danquin ur gondosan vizsgálta, tapogatta az állkapcsot.

- Alantas állatóság jellege van rajta, - mondotta, - de kétségtelenül emberi állkapocs.

- Keresztapa, mikor élt ez az ember?

- Ki mondhatná meg? Élt... talán kétszáz... talán háromszázezer évvel ezelőtt... vagy talán még régebben. És a föld már akkor is nagyon régi volt.

Danquin ur szemüveges tekintetét végig sétáltatta a szekrényeken és oly széles kézmozdulattal, amekkora tőle csak kitelt, átölelve őket, ezeket mondta:

- A föld!... Mikor ez az ember élt rajta, az embereknek és állatoknak megszámlálhatatlan nemzedékét termelte. Keblén a túskebőrűeknek, puhatestűeknek, halaknak, csuszómászóknak, kétéletűeknek és emlősöknek legkülönbözőbb fajtái sokasodtak és haltak ki. Igen, nagyon régi volt már akkor! A nagy gyíkoknak korszaka már réges-régen lejárt. A masztodon, amelynek néhány maradványát látjuk itt, már kiveszett.

Filippine Gobelin kezébe vette egy agyarnak megkövült hegyét és meghatva szavalt Lord Byron Kainjából néhány verssort, amelyek a halál örvényében már az ember születése előtt eltűnt ősrégi korszakoknak emlékét támasztották fel:

... And those enormous creatures...
And tusks projecting like the trees stripp'd of
Their bark and branches...

„És e szörnyű teremtetések, e rémlátomások... hasonlítanak a föld vad lakóihoz, közöttük a legóriásabbakhoz, amelyek erdők mélyén ordítanak, csak hogy tiszta nagyobbak és rettenetesebbek... Agyaraik csillognak, mint lehántott fatörzsek... E szörnyek maradványai millió számra hevernek a föld méhében; és senki sem él köztük a fölületen.”

Hallgatva ennek a ma elhanyagolt költőnek a versét, akinek szava akkor még megrázta a szíveket, kéjes kétségbeesés fogott el a halál mélységes örvényeinek elképzelésén, amelyek a szörnyeknek oly sok egymásra következő nemzedékét, annyi növény- és állatvilágot elnyeltek s amelyeknek mélységes őrje képes bizonyára minket is, a mi virágainkat is magába temetni; egy pillanat alatt átérezvén mindezt, az élet oly rövidnek tűnt fel, hogy hiúkká téve vágyainkat, reményeinket és törekvéseinket, bizvást felold minden félelemtől és megszabadít minden bajtól.

Danquinné szólított:

- Gyere, Péter, táncoltasd meg Mártát.

Renaudin doktor fölkerlte Gobelin kisasszonyt, aki gyorsan visszatéve a megkövesült agyart az üvegszekrénybe, felhuzta keztyűjét és mosolyogva mondta:

- Gyerünk, kellessük bájainkat!

XXIII. ELKALANDOZÁSOK.

Egy nap szobámban Vergiliust olvastam. Kedvelt író volt még az iskolából; de mióta tanáraink többé nem magyarázták, jobban megértettem és szépsége is teljesebben élelem bontakozott. Kis, csunya szobám eltűnt; a barlangban voltam, ahol az álomba szenderült Sylenus fejről leejtette koronáját. A fiatal Chromis és Mnasylos s a legszebb vízi sellőnek, Aegleanak társaságában hallgattam a szeder izes vérével bemázolt aggastyánt, aki énekeinek ütemével táncra bírta a faunokat és a vadállatokat és rimbe ringatta a tölgyek magas lombtetejét. Azt beszélte el, hogy a nagy ürességben miképpen tapadtak egymáshoz a földnek, levegőégnek és tengernek részecskéi; hogyan kezdett a világ folyékony gömbje keményedni s bezárva Nereust az Óceánba, s lassankint fölvenni a dolgok alakjait. Elmondta, hogyan csodálkozott a föld, mikor a vadon új napot csillogni látta és hogy miként esett eső először a magasabbra emelkedő felhőkből. Akkor kezdtek az erdők nőni és az ismeretlen hegyeken ritka állatok bolyongtak. Azután beszélt Pyrrhának hátradobott köveiről, Saturnusnak az almáiról, Caucasusnak madarairól, Prometheusnak lopásáról.

Ezen a napon csak idáig füleltem Sylenus elbeszélésére. Bámultam ezt a költészetnek szivárványos fátyola alatt fölépített természetbölcséletét. Ha már egyszer a föld keletkezésébe ily mélységes pillantást vetettünk, hogy tudtuk meghallgatni a keleti világtanokat és csacska meséiket. Vergilius Lucretiusnak és az alexandriai görögöknek nyelvét kölcsönzi Sylenusnak. És ily módon a föld eredetéről olyan fogalmat ad, amely csodálatosan megegyezik a mai tudomány tanításaival. A tudósok szívesen hiszik ma, hogy a nap eredeti roppant magas hőfokán végtelen hatókörét kiterjesztette a Neptunnak jelenlegi pályáján túl és fokozatosan lehülve, a légtereken, amelyeket többé nem hevített, anyagának gyűrűit hagyta, amelyek aztán szintén megtörve és összehúzódva, a Naprendszernek bolygó csillagaivá lettek. Azt gondolják, hogy így keletkezett a föld is, amely először alakatlan és folyékony volt s csak fokozatosan hűlt ki. Az érceknek, még pedig az olvadt érceknek nehéz esőjét, melyek izzó légkörét megtöltötték, ekkor követte a felhők magasságából hulló termékenyítő esővíz. Az öreg Sylenus pontosan ugyanezt mondja. A földgömb először teljesen be volt borítva forró, nem nagyon mély tengerrel. Kiemelkedtek a száraz földek. Végül a megtisztult és üde levegőn át látható lett a nap. A hegyeket buja füvek és óriási páfrányok koronázták. Megszülettek az állatok s köztük utoljára az ember. Így teljesült az emlékezetet kijátszó messzi időkben a végzet, melynek a földből a bűnök örök színhelyét kellett alkotnia. A növények gyökereikkel kiszíva a föld nedvét, belőle táplálkoztak. Minden élőlény között ők egyedül ártatlanok, mert élő lényegüket csodálatos ösztönükkel élettelen, vagy legalább is szervetlen anyagokból szűrik ki; mert nem lehet a világ egyetlen dologáról sem mondani: ennek nincs élete. Megvolt a növény, tehát születhettek állatok.

Rara per ignotos errant animalia montes.

Az első nyomorult, gerinc- és agyvelő nélküli állatok abból éltek, hogy felfalták az erdők füveit. Így az állati élet gyilkossággal kezdődött. Ó, jól tudom, soha sem mondják, hogy fát gyilkoltak: mégis ezt kell mondani, mert élő volt. Érzett-e? tagadják. Bizonyítják, hogy az érzésre nem voltak szervei, hogy nem volt egyénisége és hogy önön magát nem ismerhette. Mégis a virág oly nászokat ül, amelyeknek fényességét és termékenységét egy teremtetten lény sem mulja fölül. És ha, amint nem hiszem, érzéketlen, azért mégis nem kevésbé élő s elpusztítani őt, az élet ellen ép olyan merénylet, mint állatot megölni.

Ezenközben az egymásból fejlődő különböző állatfajok mind inkább okosabbakká és erősebbekké lettek; agyvelőt és idegeket szereztek, amelyek öntudathoz juttatták őket és összeköttetésbe hozták a külvilággal. Egyesek növényekkel táplálkoztak, de a legnagyobb részök azokat az állatokat falta fel, amelyek a kevésbbé erős, vagy gyors járású fajokhoz tartoztak. Ős erdőknek és hegyeknek boldogtalan lakói voltak, akiknek éhségtől, betegségtől és haláltól megtámadott nyomorult élete még mindezekon kívül az ellenségtől való örökös rettegésben és olyan gyötrelmekben telt el, amelyet csiszolatlan elméjükkel a valóságnál még borzasztóbbnak láttak. Minden állat közül utolsónak jött az ember, rokona mindeniknek, egyik-másiknak pedig közeli leszármazottja. A meghatározó jegyek, amelyekkel még ma is jelölik, elárulják származását: földi halandónak hívják. Mi más név illetné meg jobban az olyan vadállatokat, mint ő, amelyek a földön laknak és a halálnak könnyű martalékai. Az ember összehasonlíthatatlanul okosabb, mint testvérei; de okossága ugyanolyan természetű, mint az övéké. Felettük áll, de nincs benne semmi olyan, ami bennök is meg ne volna. És az, ami velők mindnyájokkal egyformává teszi, az a rákényszerített kötelesség: hogy mint ők, azt egye, ami élő volt; a gyilkosság törvénye rá nehezedik ép úgy, mint a többiekre és belőle ártalmas, vad lényt alkot. Husevő; s azért, hogy a testvérgyilkosság szégyenét elkerülje, megtagadja testvéreit; magasabbrendű származással kérkedik; de benne minden elárulja az állatokkal való rokonságát; úgy születik, mint ők, úgy táplálkozik, szaporodik, mint ők, s úgy hal meg, mint ők. A kényszergyilkosság vas törvénye igát vet ő rá is, mint a föld valamennyi teremtményére. Tüneményes okosságával magához szelidíti a vadállatokat, amelyekre szüksége van. És bár jól berendezett istállói vannak, mégis legnagyobb kedvtelése a vadászat. Ez volt a királyok legfőbb gyönyöre és ma is az. Az ember oly mámorral gyilkol, amelyhez hasonlót a többi állatok nem éreznek. Mint a vadállatok, kik nem falják fel egymást, úgy ő is általában nem él emberhussal; de azt, amit a többiek nem csinálnak meg, ő megteszi: testvéreit megöli, ha nem is azért, hogy megegye, de legalább is azért, hogy megirigyelt javát elvegye, őt tulajdonjogának élvezetében megzavarja; vagy egyszerűen öl kedvtelésből. Ezt hívják háborúnak, amelyet az emberek nagy gyönyörűséggel csinálnak. Bizonyára eszébe sem jutna elkövetni ezt a szeszélyes bűnt, ha az élethez szükséges állatok megölésének kényszere erre őt elő nem készítene. A végzet rendelése megmásíthatatlan: az élet kezdetétől mind a mai napig a föld gyilkosságból élt. És hivatását követni fogja mindaddig, míg rajta az élet teljesen ki nem halt. Örök törvénye marad, hogy öljön a megélhetésért.

Erre a véres kényszerre gondoltam, amely alól közülünk senki magát ki nem vonhatja. A nap lenyugodott; kinyitottam ablakomat, néztem az egyenkint fölsziporkázó csillagokat és borzalommal gondoltam arra, hogy ennek a földnek zord rendeltetése bizonyára nem egyedül való a nagy világűrben, hanem millió és millió más világon is s a térnek végtelen mezein mindenütt, ahol csak találkozhatnak élőlények, ugyanaz a szörnyű törvény uralkodik, amelynek kényszere alatt mi is nyögünk. Vajjon élnek-e emberek a többi világban is? Az egyetlen bolygók, amelyeket mi látunk s amelyeket mindenkor fogunk látni, a mi rendszerünkben való. Mind a mi nőtestvéreink és miként mi, lányai a napnak. De nem ugyanabban az időben születtek, amelyben mi, s az életet adó csillagzattól nincsenek egyenlő távolságra helyezve. Egyesek talán még nagyon fiatalok, mások pedig már tulságos öregek az életszülésre. Vannak olyanok, amelyeket sűrű légkör borít, amely fullasztó lehet; vannak olyanok, amelyeknek ritka levegője beszívhatatlan olyan lényeknek, mint mi; azok, amelyeket a nappal átellenben látunk, hideg és sötét légtereket foglalnak el. Mindazonáltal nem mondhatjuk, hogy ezeknek a csillagoknak felületén nem voltak-e már, nincsenek-e, vagy nem lesznek élőlények; ehhez nagyon kevésbé ismerjük azokat a föltételeket, amelyekben élet alakulhat ki. A földnek e nővérei bár csak boldogabb teremtetéseket szülnének, mint amilyenek mi vagyunk! De vajjon valamennyi nap, amelyeket az étheri mezőkön, mint tüzpontokat látunk, magával von-e bolygó csapatokat és e bolygóknak vannak-e lakói? Ugy kell hinnünk, mivel tudjuk, hogy a

napok mind, vagy kevés kivétellel, ugyanabból az anyagokból vannak összetéve, s nekünk e messzeségben fekvő tűzcsillagzatokról némi fogalmunk lehet az után, amely nekünk világít.

Hogyha helyesen okoskodunk; és hogyha minden a mienkhez hasonlóan alkotott világnak volt, van, vagy lesz lakója; s ha ezeket a lakókat ugyanazok a törvények igazgatják, mint a mi világunkat: akkor a bűn határtalan, sötét karjai átölelik az egész végtelent és a bölcs embernek nincs más tennivalója, mint itt hagyni ezt az életet, vagy nevetni e szörnyű kalandon.

Rara per ignotos errant animalia montes.

Ó, jó öreg Sylenus, kinek mosolygós ábrázatját a legszebb sellő szederlével kente be, hová sodort el a te költeményed, amelyet Mnasyosnak, a fiatal Aegleanak, a faunoknak és az erdők tölgyfáinak énekeltél. Énekelj még, ó, énekelj, isteni korhely, Pasiphae, és felejtesd el gyászos álmaimat.

XXIV. FILIPPINE GOBELIN.

A párisi tél alatt, amikor a sötét, nedves és hideg utcáknál sokkal kellemesebbek a meleg és világos szalonok, sok szép estét töltöttünk Danquinéknek Saint-André-des-Arts utcai lakásában. A Danquin házaspár vendégszobájában az ásványokat és kövületeket tartalmazó szekrények mellett is még elég tér maradt a táncos fiatalságnak, amely az emlékevesztett mult tanui előtt keringett s a dolgok örök pergésével ép oly keveset törődött, mint a nagy éjjeli lepkék, amelyek nyári estéken, mint most a táncosok, a lámpa körül körtáncot lejtenek.

A háznak állandó vendégei legnagyobb részben a tudósok és művészek szerény családjaihoz tartoztak. A férfiak utcai öltözetben jöttek, a lányok magas nyaku ruhában. Semmi fényűzés, vagy előkelőség, de annál több jókedv és kedélyesség.

Szombatonként mindig ugyanaz a társaság volt együtt: Marthe és Claude Bondois, Edmée Girey és Madeleine Delarche, a két unokahug. Az egyik magas, sápadt, szemével az eget kereső; a másik kicsi, telt, üde és nevetős: az eszményi és az érzéki szerelem képmásai. Rebesgették, hogy az eszményi szerelemnek csinos hozománya van. Volt itt még Danquinnének két, vagy három unokaöccse és unokahuga és más unokaöcsöknek és unokahugoknak gyermekei is úgy, hogy közöttük a gyermektelen Danquinné valósággal a termékeny anya élő szobra volt; ide járt ujabban az én révémen Fontanet barátom is, aki az estélyek irányítója akart lenni; továbbá Renaudin doktor, ki városnegyedünkben nem rég telepedett le és betegeit mind innen hódította. Az orvos kis barna emberke volt, akit harmincöt évével öregnek néztem, de akiről be kellett ismernem, hogy valamennyiünk között a legbohóbb. A mulatós ember keveredett benne a kispolgárral; nyilvános tánctermekekben és szórakozóhelyeken eltanult nyegleségébe néha csodálatos mélyelméjűség vegyült; szándékosan szabadszáju társalgási modora lekötött, de egyben meg is botránkoztatott. A nők körüli titokzatosságokat kevéssé ismertem és nagyon kíváncsi voltam rájuk, de már nem voltam oly ártatlan, hogy durva célzások álmaimat meg ne sebezzen és ábrándképeimet szét ne szakítsák.

Magam sem tudtam, hogy szeretem-e, vagy gyűlölöm ezt a fekete hajú, kék arcú tudós- és bohócembert. Husz évvel később Renaudint jó pajtásnak találtam volna és szívesen elvacsoráztam volna vele Anatole de Montaignon társaságában. Abban az időben azonban, amelyről most beszélek, még sok gyöngédség volt bennem.

Elise Guerrier, aki díjat nyert a Konzervatorium zongoraszakán, derék keresztszüleimnél szintén gyakran megfordult. Nem tudom, hogy Danquin ur miért szerette őt legjobban valamennyi fiatal lány közül, akik asztalát koronázták, házát felvirágozták. Nem lehetett semmi lelkirokonságot sem feltételezni e kissé cicomás, bábszerű, némileg vén kisasszony természetü kispolgár és a fiatal, szép, nemes vonalú, fiusan tartózkodó művésznő között.

Nálam másként volt a dolog. Bizonyára a görög művészet iránt velem született mély érzék volt az, amely értékelni tudta Eliseben a két nemnek összhangba csendülő szép vonásait; de a fiatal teremtés, még ha kissé jóindulattal viseltetett volna is irántam, félénkségemet csak nehezen tudta volna megszelidíteni. Szent borzalommal viseltettem vele szemben, amelyet tüntető, vagy helyesebben szólva, észrevehető közömbössége fokozott.

Az idők rendjében ő volt az első halandó lány, akit én istennőnek néztem.

Félénkségemmel a legeredményesebben Danquinék társaságából Filippine Gobelin kisasszony birkózott meg. Tudásvágyamat és szomjuságomat a vidámság után az ő társalgása elégítette ki legjobban. Jó házilány volt, buzgó olvasó, és sokoldalú szelleme a józanságtól az örületig minden huron tudott játszani. Vidám és szomorú volt egyben; mindent elolvasott,

sokat fejében tartott, sokat elfelejtett; tudós és tudatlan volt egy személyben ép úgy, mint szép és csunya s furcsa tanultságát arra használta fel, hogy szakszerű tréfákat mondjon kerekded orráról és a tojásról, melyet annak hegye alkotott. Erről a sajátságos torz nővésről, amely oly titokzatos és termékeny tojás volt, mint Orpheusé, vagy Osirisé, különösen szeretett beszélni.

- Egy nap - mondotta komolyan - ha elprüsszentem magam, e kis tojásból apró szellemkék törnek elő; vidám és szomorú gnómok, amelyek a világon majd elszaporodnak s az emberek agyvelejében fészkelve, őket bolondabbakká, de kevésbé ostobákká teszik.

Nevetett ezen, de bizonyára szívesen kicserélte volna eszét Edmée Girey arcával, vagy Madeleine Delarche természetével.

Erre többször gondoltam és különösen egy alkalommal sokáig eltűnődtem rajta, mikor életemben először volt alkalmam az asszonyi szív mélységeibe pillantanom. Gobelin kisasszony ezen az estén nagyon szellemes volt és pajos gunnyal adott elő valamely spanyol táncot. Utána őszintén bókoltam neki s azt mondtam, annyi szellem van benne, hogy nemcsak szavai-ból, de énekéből, nevetéséből és táncából is csak úgy árad. Elég rosszkedvűen hallgatott. Előadtam, hogy sziporkázó okossága csodálatba ejt s észbeli tehetségeit hosszan ecseteltem előtte. Mikor befejeztem, megvetően mért végig és fejét elfordította. Renaudin doktor hozzá lépett s meghajolva mondta:

- Filippine, maga mindig csinos, de önmagát mulja felül, ha ez lehetséges, mikor a fandangót táncolja.

A bókot elég ostobának tartottam, de Filippine hálás és ragyogó pillantást vetett Renaudinre, ami végeredményben igazolta a hízolgót, mert a lány e pillanatban valóban majdnem csinos volt.

Keresztapámnál sokat táncoltunk és még most is kedvesen emlékezem vissza a könnyű párára, amely Marthe Bondois arcát a keringő után beharmatozta. Renaudin doktor még a legkifogástalanabb táncokba is néha oly forgásokat lopott be, amelyet szorgos ifjúságában a diák-negyed nyilvános báljain tanult el; de Danquinné tuláztatlan volt ahhoz, hogy ezeket észrevegye. Ami engem illet, én nagyon rosszul táncoltam. Gobelin kisasszony, akivel gyakran táncoltam, mert ritkábban kérték fel, mint a többieket, elég sok szemrehányást tett ügyetlenségemért és nem egyszer felajánlotta, hogy táncleckét ad.

Többre becsültem a táncnál a társasjátékokat és különösen a szőrejtvényeket, amelyek keresztapámnál nagy divatban voltak. Visszaemlékezem az Edmée Gireynek és a Madeleine Delarchenak adott csókokra, amelyek ugyan nyilvánosak, játékosak és széktámla felett adott csókok voltak, mégis emlékeimen át édeseknek tűnnek fel. De a szőrejtvények még a társasjátékok csókjainál is jobban tetszettek. Ezek mindent magukba zártak: élőképet, drámát, vigjátékot, balettet, operát és némajátékot. A diszitések, öltözetek és kellékek céljára felhasználtuk a vendéglátó ház minden butorát, sőt még a konyhaedényeket is. Diszleteink épen azért elsőrendűek voltak. Néha a rendezéssel Filippine-t és engemet biztak meg. Ilyenkor az élőképes szőrejtvény Boileau tanításai ellenére a legalantasabb és legmulatságosabb bohóckodássá fajult. Ilyenekben Filippine-nek találékonysága határtalan volt. Mint páratlan színésznő képzeletének fonák szüleményeit kacagtató torzitással játszotta.

Legmesteribb alkotásunk (mert munkatársa néha én voltam) egy három részből álló szőrejtvény volt, amelynek *első tagját* és *összefüggését*, sajnos, elfelejtettem, úgy hogy emlékemben e hármas drámai mű csak oly töredékesen maradt meg, mint a legtöbb görög trilógia. Beismerem, hogy a kár az én esetemben kisebb. De legalább emlékszem a második tagra, mely a *tánc* volt és az élőkép Dávid királyt ábrázolta, aki prófétai hárfájának hangja mellett a frigyláda előtt táncolt. Dávidot Gobelin kisasszony játszotta, akinek füléhez kék trikóból készült hosszú szakáll volt erősítve, amely torz orrával együtt elég jellegzetes lárvát alkotott.

Fejére turbán alakban kásmir kendőt csavart, amelyet vörösréz forralóedény tetőzött; testét vörös posztóköpenyeg fedte, s lantként a nádszéknek aranyozott támláját pengette, miközben halálos komolysággal szent táncot lejtett. Hosszu karjai és lábai, kiálló térde és könyöke jellegzetes szerepet játszottak ebben a táncban. Mögötte habszedő kanál zenekisérete mellett Elise Guerrier énekelt. Ami pedig a frigyládát illeti,

Mely ledöntött sok dölyfös tornyot
S a Jordán árját visszafordítá,

ezt Danquinnénak a munkaasztalából szerkesztette meg, aki amikor látta, hogy a szöveg szerint az asztalt megdöntjük, a szalon mélyéből kétségbeesetten kiáltott fel: „Jezzus, a himzésem...” Tudniillik a frigyládjában papucsok voltak, amelyeket Danquinné férje részére himezett.

A legnagyobb sikert Renaudin doktor érte el, aki, senki sem tudta, milyen titokzatos utakon, rögtön felismerhető rendőri ruhát szerkesztett magának s öklét rázogatva dühösen kiáltotta: „Oszolni! oszolni!” És egész Izraelt szétkergette.

Danquin ur olyan jóízűen nevetett, hogy lánconfüggői hasán vitustáncot jártak és lelkesülten tapsolt Renaudin doktornak, akinek gunyolódó játéka a párisiak jóleső boszuja volt a rendőri kegyetlenkedéseken, amelyeket - hír szerint - a Császárnak és kormányának sugallatára követtek el.

- Pompás! - kiáltotta teli torokkal keresztapám, aki a koronás unokaöccsöt ép úgy megvetette, mint ahogy nagybátyját imádta.

XXV. BAGDADI UT.

Válogatás és mérték nélkül olvastam és nem sokára kissé nevetséges meglepetéssel észrevettem, hogy semmit sem tudok, hogy még azt sem tanultam meg, hogyan kell tanulni; s hogy tündöklő ismereteim csak sötét tudatlanságomra vetett lenge fátyolt alkottak. Szóval: éreztem az elágazódásnak gyászos következményeit és annak a hátrányát, hogy nem hallgattam figyelemmel a mértani leckéket, amelyeket a hegedűszóra el-elszenderülő Mèsange tanár ur adott. Későn jöttem rá, hogy csak a tiszta tudományok képezik ki és vértetik fel az elmét s hogy irodalmi tanáraink belőlünk üres fejű hivságos lényeket neveltek, akik semmi komolyabb feladatra nem képesek. Erről apámnak vallomást tettem s vezetése mellett a tőle ajánlott ügyes szakférfiak segítségével elég alaposan tanulmányoztam a mennyiségtant, vegytant és a természettudományokat; természetesen nem azért, hogy ismereteket szerezzek, hanem hogy legalább képes legyek ezeket idővel megszerezni. Rendbe hoztam elmémet, amelynek befogadóképessége megnőtt. Szerencsétlenségemre önhittségem is legalább akkorát nőtt. Otthon valósággal türehtetlenné váltam, mert viszont ahhoz félénk voltam, hogy büszkeségemet másutt fitogtassam. Gyászos éleselméjűségemmel, amely az életben később oly sokat ártott, hamarosan észrevettem, hogy apám okoskodásai nem mindig helytállóak és arra törekedtem, hogy ezeknek hiányzó logikai sorrendjét én állítsam helyre, ami részemről elég orcátlan és ostoba dolog volt.

Valóságos szellemi képességeim, amelyek észrevehetően fejlődni kezdtek, nem olyanok voltak, hogy a társadalomban gyümölcsöző érvényesülést biztosíthattak volna. Még mindig nem láttam, hogy reám milyen életpálya várakozik. Ismétlem, szüleim nehéz pályaválasztásomban segítségemre egyáltalában nem voltak; anyám azért, mert azt hitte, hogy helyemet mindenütt megállnám, apám pedig azért, mert semmiféle pályára sem tartott képesnek.

Ezenközben Fontanetből majomkodó tudós lett. Világfivá fejlődött s mint ilyen, megvetette Danquinéket és csak pénzre és származásra adott. Bevezetett bennünket: Mouront, Denis Maximot és engemet a Faubourg-Saint-Germain egy előkelően zártkörű társaságába, amely bizalmas körökben a Császárság ellen való állásfoglalásáról volt híres. De az egyház, a legfelsőbb demokrata, amely uralkodott ez előkelő házban, abban a reményben, hogy egyikben, vagy másikban új Veuillot-t fedez fel és alakít ki, bepártfogolt ide néhány parasztsorból származó fiatal embert. Megfordultak itt Franciaországnak régi pair-jei, a Nemzetgyűlésnek volt követei, akadémikusok és nagyurak, akik bár természetüknél fogva tartózkodók és büszkéek voltak, mégis belevitték modorukba azt a leereszkedő kellemet, amely elveszett ügyek védelmezőinek sajátja. Teámat állva, kalapomat kezemben tartva ittam s Fontanet rosszindulatu bökdösései ellenére is komolyan hallgattam egy híres öreg vitairót, aki, mint Lusignan, hatvan éven át harcolt az Isten dicsőségéért s aki az új nemzedékek előtt a jakobinusok bűneit és Bonaparte merényleteit még mindig fiatalos hévvel és ékesszólással ecsetelte néha oly mindenről megfélelmező szenvedelemmel, hogy teás csészéjét észrevétlen a kalapjába öntötte. Az asszonyok az egyik szalonban színházakban divó széksorokban foglaltak helyet. Amennyire meg tudtam ítélni, legtöbbjük a vidéki kastélyok életének élénk arcszint, némi modorbeli szabadoosságot és hangos beszédet köszönhetett. De sehol a világon nem találtam oly egyszerű beszédű és gondolkodású asszonyokat, mint éppen ezeket, kik Franciaország legrégebbi családjainak nevét viselték. E társaság bennem nagy tiszteletet ébresztett. Semmiképpen sem mondhatnám, hogy maga a társaság ne tetszett volna; sőt! És mégis valahogy rosszul éreztem magam közöttük és többé nem is mentem oda.

Fontanet elvitt a kereskedő világnak még két, vagy három másik szalonjába is, ahol a táncosokat nagyon szívesen fogadták. Sajnos, én rosszul keringőztem. És ezt világosan tudtam.

Fontanet is rosszul táncolt; de minthogy maga nem vette észre, másnak sem tűnt fel. Legjobban érvényesültem és következőképpen legjobban is éreztem magam Airiau mérnöknek szalonjában, aki abban az időben még nem volt nagyon ismeretes és becsvágyának akkor még csak első lángjai lobogtak. Nagy fényűzéssel és gazdag pompával a Vendôme-tér egyik házában rendezett be gyönyörű lakást. A francia társaság abban az időben örökös ünnepeket ült. Bár én ezen a téren nem vagyok nagy szakértő, azért talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy az Airiau házaspár báljai elsőrangúak voltak. Annyi tény, hogy az első estély, amelyen részt vettem, fényével valósággal elvakított.

Az asszonyok, akik tollas fejeket és madárszárnyhoz hasonlóan fényezett haját hordtak, minden tekintetben és mindnyájan Eugénia Császárnét utánozták mozdulataikban és öltözetükben, még ruhájuknak kivágásában s a vállaknak kecses leesésében is: így libegtették hatalmas krinolinjaikat is, melyek nekünk manapság nevetségeseknek tűnnek fel, de amelyeket akkor a divat kényszerített mindenkiére s talán még az a körülmény is, hogy azokat a papok a szőszékről, mint a pokol rossz-szellemaitől kiesztelt csábító eszközöket kiprédikálták. A sok ezernyi gyertya és kristály megcsillogtatta, drágaköveiket és gyöngyeiket az akkor még a legkomolyabb emberektől is bámult Sain-Gobaini tükrök egész alakjukat sokszorosan verték vissza; a körülöttük művészi mesterséggel csoportosított délszaki növények s tarka virágcsokrok szépségüket méltóan keretezték. Puha toll-legyezőkkel hanyagul üzték az illatos és meleg levegőt; halkan beszéltek, szeliden mosolyogtak, kiszámított érzékiséggel mozogtak úgy, hogy a férfiakat és az öregeket elbájolták, - bennünket, fiatalembereket pedig oly mámorba ejtettek, hogy azt hittük, elvarázsolt világba jutottunk.

Airiau asszony, akihez fogadónapjára hivatalos voltam, bizonyára nem volt oly egyszerű modoru, mint a Faubourg hideg palotáinak dámái, de sokkal kedvesebb tudott lenni. Vékony volt és sápadt; beillett volna egy Feuillet regény hősnőjének. A nők sajnálták, hogy arcszíne nem egészen hibátlan. Ő azonban segített rajta. Csinos arcán én csak a finom orrot, az ibolyaszínű szemeket és a szomorú vonalú ajkakat láttam. Airiau asszony nem volt boldog. Szerette az irodalmat; Mireille műveiről könybe lábbadt szemmel beszélt. Kissé tetszettem neki s ezt nincs okom titkolni, mert tekintettel arra, hogy ügyetlenségem, félénkségem, zavarom s a magambavetett bizalom hiánya külsőmet az ártatlanság és erény látszatával ruházták föl, irántam való hajlama csak dicséretére válhat.

Egyszer kölcsön adta a *Vita Nuova*-t, amelyért rajongott s amelyet én is csodáltam, bár keveset értettem belőle. De az ember eléggé nem hangsúlyozhatja, hogy az irodalomban a csodálathoz mily kevésbé szükséges megértés. Kicseréltük benyomásainkat, amelyek összezsugorultak, így Dante Alighieri bennünket tisztára szellemi s hozzá annyira méltó kapcsolatokkal fűzött össze. És minthogy a jó társaságok hagyományai szerint a ház asszonyának kegyeiben éppen annyira haladtam előre, mint a férjében, bizalmas estéikre, sőt férfi vacsoráikra is hivatalos lettem.

Ezt a társaságot pénzügyi emberek, kereskedők, mérnökök, egy operaénekes, egy török államférfiú és egy perzsa diplomata alkották. Háziurunk vacsora után a dohányzóban arany kulcsot vett elő és sok fióku paliszander szekrényéből fekete és kávészínű, különböző alaku és illatu szivarokat keresett elő, amelyeket a vendégeknek kiszámított bőkezűséggel kínált. A különböző méltóságoknak különböző minőségű szivarok jártak, de szíves gazdánk Havanna virágait oly ügyesen osztotta szét, hogy megkülönböztető finomságukat mindig csak a megkínált vendég érezte. Ezen a példán elindulva nem sokára egész terjedelmében felfedeztem a pazar háztartás mélyén rejtőző takarékoságot.

Airiau abban az időben a bagdadi vasúti ügyet tanulmányozta; ezt az óriási vállalkozást, amely még ma sincs befejezve s amely egyszer majd a világ műveltségének tengelyét változtatja meg. Általában higgadt számítású s eredményeket elérő embernek tartották. Ő azonban emberbarátnak és az elnyomottak apostolának hirdette magát. Minthogy fiatal korában

elméjét a saint-simonisták alakították ki, egész életében bizonyos nagyipari eszményiséget, valamelyes közgazdasági miszticizmust, a banknak olvadozó költészetét őrizte meg, amely legkereskedőibb számításaira is nagylelküségi mázt vont s talán legszélhámosabb vállalatait is jelentőséges küldetésnek tüntette fel.

A nemzetek egységesítésének vágya, amint mondta, ő benne is élt és a nagyipart, meg a pénzügyeket úgy tekintette, mint két jótékony erőt, amelyek a nemzeteket szövetségbe tömörítve, a világbékét hozzák el. A nagy békét természetesen, mert jó francia és hazafi volt, napoleoni megoldásban képzelte el s úgy akarta, hogy a nemzetek szövetsége kizárólag Franciaország műve legyen és ebben a francia állam legfelsőbb jogokkal elnököljön.

Mikor keresztül utazott Kisázsian, átkelt a Tauruson, Amanuson, Eufratesen és messze tájakra behatolt a Tigris hosszában, ez a kis barna ember engem a legnagyobb csodálkozással töltött el. Milliókkal dolgozott s mégis jól megnézte, mire költi a filléreket. Megvolt benne az a napoleoni tehetség, hogy a legkisebb részletekbe is be tudott hatolni anélkül, hogy az egészet szem elől tévesztette volna.

Tudatlan volt és regényes hajlamu, de merész utazásaiban ép úgy, mint Napoleon, szeretett nagy történelmi nevekkél hozakodni elő, mint Babilonnal, Ninivével, Nagy Sándorral, Harun-al-Rasiddal. Csodálatos férfiú volt ez a huszárosan kifent bajuszu kis barna ember, mikor arról beszélt, hogy ébreszti föl mozdonyok fűtőjével a sargoni palota szárnyas bikáit. Napoleonra emlékeztetett abban is, hogy hitt szerencsecsillagában közvetlen optimizmusánál és annál a bensőséges meggyőződésnél fogva, hogy az ember egy ügyet csak akkor veszít el, mikor maga is elveszítettnek tartja.

Hangja néha fenségesen szárnyalt, amikor szöveget intézett minden párthoz: a legitimistákhoz, az orleanistákhoz, az imperialistákhoz, a köztársaságiakhoz; vagy amikor minden képességhez: a tudósokéhoz, a mérnökökéhez, művészekéhez, nagyiparosokéhoz, a bankárokéhoz és költőkéhez folyamodott s a műveltségnek e nagyszerű lakomájára nagylelkűen meghívta a munkásokat és a parasztokat is.

Egy nap náluk látogatáson voltam és Airiauné közölte velem, hogy férje a Tigris partján három hónapos felfedező utra készül és nagyon boldog volna, ha engem, mint titkárát magával vihetne.

- Ezzel az utazással, - folytatta szép pártfogónőm, kiképezheti elméjét és jövőjét bebiztosíthatja. Ne adjon ma még határozott választ. Gondolkozzék, kérjen szüleitől tanácsot. Azután mondjon a férjemnek igent, vagy nemet.

XXVI. FILIPPINE GOBELIN BÁNATA.

Thermidor hő napja lángterítőjét végig göngyölitette a rakpartokon, a folyón és a kerteken. Otthoniassággal, amelyben azonban mindig élt ünnepélyes elfogódottság, léptem be a Louvreba. A régi szobrok termében pinceboltok nedves hüvössége fogadott.

Lelkesültség és kétségbeesés fogott el e páratlan művészetnek maradványai előtt, amelyekhez képest minden más szegényesség és alaktalanság. A Ludovisi Ares előtt kis padra ereszkedtem és kéjes fájdalmat, végtelen szomorúságot, a szörnyűnek és a szépnek mámorát, a halálnak és az életnek féktelen vágyát éreztem; s ugyanakkor balga epedés ösztönzött, hogy mindent lássak, tudjak, ismerjek; legyen minden és viszont, hogy ne gondoljak semmire; hogy az érzéketlenség és a megsemmisülés részegítő gyönyöre teljesen elöntsön.

Ujra bolyongani kezdtem a szobrokkal benépesített folyosón, az élethű és tudós alakzatok közt, amelyek az emberi test összhangjával együtt a világok nagy összefogó törvényeit is kifejezik s mindent elénkbe tárnak, amit csak a Világegyetemről tudhatunk. A szépség és észszerűség e művészetének hatása alatt lelkem kaoszából lassankint világos gondolatok és derült érzelmek bontakoztak ki. Szent fogadalmat tettem, hogy nyugodtan nézem az életet és a halált, a természetnek e kettős képmását, amelyek úgy hasonlítanak egymásra, mint a két gyermektestvér: Eros és Anteros, akiket régi siremlékeken fölvészve látunk.

Azután az Asszir-terembe mentem és a Sargoni palotának emberarcu szárnyas bikái előtt elhatároztam, hogy Airiau mérnökkel elutazom ama messzi országokba, amelyek felé szerencsém keresése, nemes kíváncsiság s a legkülönbözőbb okok - s ezek között talán Zobeide sirjának a megtekintése nem az utolsó volt - ellenállhatatlanul vonzottak.

Azt hiszem, bár nem vagyok biztos benne, hogy Airiauné befolyása elhatározásomra döntőleg hatott. Az ő egyénisége birt e merész vállalkozásra. Ibolyaszínű szemei, vonzó szépsége, ragyogó arca fiatal szívemet elbájolták. Magához ígezett. Utammal eltávolodom tőle, mert hiszen ő Párisban marad; és mégis titokzatos szemeiért utaztam el, noha azokat többé nem láthattam. Hiába; az ilyen szeszély, úgy látszik, gondolatvilágomnak megkülönböztető vonása volt.

Szüleim a hosszú fáradtsággal és veszedelemmel teli ut miatt nyugtalankodtak. De tisztelve szabadságomat és figyelembe véve a zsufolt életpályák kényszerét, nem ellenkeztek vállalkozásommal, amelyet vakmerőnek tartottak. Anyám, mikor utazásomról beszéltem, pirosra sirt szemekkel mosolygott.

Páris utcái, tekintettel a közeledő ujévre, cukroknak, játékoknak, ékszereknek, bőrárúknak óriási kirakatához hasonlítottak, amelyekben a köd és dér az árukra mintegy lenge vatta- és vászonburkot vetett.

Bucsuzni mentem keresztapámtól, akit egy év óta nagyon elhanyagoltam. Karosszékén ülve, összeesetten, dagadt lábakkal, arcán szokatlan szomorúsággal találtam, minthogy később végzetessé váló szivbaja erősen megtámadta. Dühösen rázta a kezében tartott öslénytani folyóiratot.

- Még mindig nem hisznek az ásatag-emberben, - mondotta.

Hasán, amely azóta nagyon leapadt, keserű nevetés csörögtette meg láncfüggőit.

Danquinné tehetetlenül két mankója között kandalló melletti karosszékén ült, de szokásos jókedvét megőrizte. Beszélt fiatal vendégeiről, akiknek apró-cseprő dolgai szerfölött érdekelték: a fiatal Bondoisról, Edmée Gireyről, Elise Guerrierről, akire panaszkodott, hogy már

rég nem kereste fel. A legnagyobb ujság Madeleine Delarche házassága volt, akit Renaudin doktor vett el. Talán a lányhoz kicsit idős volt és vagyona sem volt, de szép jövő várt rá.

- Madeleine, - mondotta keresztanyám - csinos uri lányka; ti álmodozó szeme s karcsu termete miatt „eszményi szerelemnek” hívtátok. Pedig nem is megvetendő hozománya van.

Danquinné egy pillanatig elgondolkozott, azután mély érdeklődéssel folytatta:

- Férjemmel nem tudunk megegyezni, hogy Madeleine-nek milyen nászajándékot adjunk; férjem ezüst kávé-készletet akar adni. Én azonban azt hiszem, hogy orvosi fogadó-szobában egy pár karos gyertyatartó nagyon helyénvaló lenne. A pacienseket el kell egy kissé kápráztatni... Az anyjának vele ugyan más tervei voltak. De egész helyesen azt mondotta: „A gyerekek magukért házasodjanak s ne szüleikért...”

Csókkal bucsúztam.

- Péter, - szólt hozzám keresztapám még megmaradt tudósizgalmával, - ha az Eufrates partján történelemelőtti maradványokat találsz, gondoldj reám.

Néhány nappal ujév után bucsulátogatásra mentem Gobelinékhez, akik a Bac-utca egy magas házának legfelsőbb emeletén laktak, kék üvegből összeillesztett kalicka alatt, amelyet a tetőn fényképész foglalt el. A ház tömve volt ipari vállalatokkal. A földszintet és félemeletet keleti szőnyegek, kínai vázák és tea-raktárok különös illata töltötte meg. Minden emeleten ajtókra fölcsavart réztáblák hirdették a mesterségeket és művészeteket, amelyeket mögöttük üznek. Az első emeleten olvastam: Mademoiselle Eugenie divatterme; a másodikon Hericourt fogorvos; a harmadikon Madame Hubert, vállfűzők; a negyediken négy rajzszeeggel odatűzött karton lapon ez a felírás volt: *Keresztény Magvető*, heti folyóirat. Gobelinék a Magvető felett laktak. Filippine lompos és nyurga volt, mint mindig; fénytelen haja, kicsi, élettelen szemei, félrehuzott nagy szája hangsúlyozták az egész lényén előmlő szomorúságot. Ősz anyjának korát nem lehetett megállapítani; arcát olyan bőr fedte, mint a gyűrt selyempapír és szeméből az idő minden érzést, érdeklődést kimosott. Mindaketten gyermek-fényképeket színezték. Bejelentettem elutazásomat. Gobeliné azt mondta, hogy Danquinéktől már hallott róla. Filippine összehuzott ajakkal hallgatott; ugylátszik, neheztelt, hogy nem ő volt az első, aki hallotta és én a szeméből kiolvasható titkos szemrehányásért hálás voltam iránta.

Meleg érdeklődéssel akartam sértődöttségét eloszlatni: kérdeztem, hogy nem állít-e ki a szalonban miniatűröket és megígértem, hogy Bagdadból küldök néhány perzsa vízfestést, amelyeket annyira szeret.

Erre élénkebbé vált és borongós kedélyét kiáltozó jókedv mögé rejtette.

Anyja a zongorára helyezett szép azaleára mutatott.

- Nézze, - szólt hozzám, - milyen szép virágot küldött lányom születésnapjára a jó Danquin ur, aki különben nem nagyon érdeklődik a szentek névünnepei után.

És aggódó gyöngédséggel nézve lányára, hozzáfűzte:

- Filippine január huszadikán született és még nem oly rég, hogy születésnapját ünnepelni illetlenség volna.

- Igen, - szólt közbe Filippine, - január huszadikán születtem, a Vizöntő baljósló csillagzata alatt.

És cigányasszonyok jóshangján folytatta:

- Azok a személyek, akik e balcsillagzat alatt születnek, ha szakad az eső, elfelejtik esernyőjüket magukkal vinni. Ha fejükre új kalapot tesznek, mindig olyan házak alatt mennek el, amelyeknek ablakában virágot öntöznek és fejükre bőséges lötytyöt kapnak. Ha fu a szél, az egész virágcserepet megkapják. Ezek a teremtések gyakran náthások.

- Nagy bolond! - sóhajtott fel Gobelin asszony.

Filippine még tovább is tréfálkozott, de látni lehetett, hogy inkább sirni szeretne. Azt hittem, hogy elutazásom okozza ezt a mély és titkolható fájdalom és ebből arra kellett következtetnem, hogy szeret. Eddig nem vettem észre; ellenkezőleg úgy látszott, hogy egyáltalában nem tüntet ki többi pajtásai között, akikkel szemben egyformán barátságos és bizalmas volt. Bár felfedezésem hirtelen támadt, mégsem ejtett csodálkozásba. Egészen valószínűnek, természetesnek és megmagyarázhatónak látszott. Bizonyára Filippine szokatlan okossága, kiművelt izlése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy irántam szerelemre lobbanjon.

A lány szememben emiatt ha nem is csinosabbá, de kellemesebbé vált. A társalgás lankadni kezdett s én már arra gondoltam, hogy a bucsu pillanatában fülembe sugja majd: „Ne utazz el.” Mire én e szavakkal: „Nos, jól van, Filippine, maradok” és majd boldog elragadtatással nézem az örömet, amelyet válaszom arcán kigyujt. És ki tudja, talán a boldogság megszépíti e kedves lánygyermeket. „Hiszen olyan változékony,” - gondoltam.

Fölálltam, hogy bucsut vegyek. Filippine e pillanatban észrevévén, hogy a kandallóban a tűz kialszik, dühös szitkozódással szaladt oda, hogy felélessze. Egyik kezében a szenesbőgrét, a másikban a piszkavasat tartotta, amikor bucsuszavaimat elmondtam.

- Irigylem magát, - válaszolt - hogy olyan csodálatos vidékeket láthat... Bizony, ha tehetném, én is elutaznám!... Isten megáldja, Péter.

A lépcsőházban, amíg lefelé mentem, hallottam a tűzetszítónak éles hangját:

- Fene essék ebbe a bűdös tűzbe!...

Lassan lépdeltam le a fokokon és a *Keresztény Magvető*-nek a küszöbén arra gondoltam:

Semmit sem mondott, semmit sem sejtetett. Bizonyára anyjának jelenléte, gyöngédsége és érzelmeinek fullasztó heve akadályozták meg... Mégis nem mehetek föl és nem kiálthatom el magamat: „Maradok!”

Kövér nővel találkoztam, aki a vállfűző készítőhöz, Madame Huberthez, ment.

„Érdekel. Rokonszenvet, becsülést, sőt csodálatot is kelt bennem, - folytattam tünődésemet - de nem szeretem és nem is fogom szeretni. Nem gondolhatok arra, hogy nőül vegyem. Nem áldozhatom fel neki életemet...”

Elmélkedésem közben tekintetem a fogorvos cégtáblájára esett, ami fájdalmas benyomást keltett fel és sietésre ösztönzött. Mademoiselle Eugénie ajtaja előtt édes irisz ingerkedett orrommal. Pillanatra megálltam s a kétségeim újra fölébredtek bennem:

„Nem, nem akarom, hogy e lány szenvedjen miattam, beteg legyen, vagy talán meg is haljon. Holnap visszajövök hozzá; kilesem a percet, amikor egyedül van, vallomását kihuzom, kikényszerítem belőle, vagy inkább elárultatom... s azt mondom neki „maradok!” Így megmentem és még jobban fogom szeretni”.

Már elképzeltem önfeláldozásomnak gyönyöreit, amikor a földszinten Elise Guerrier-vel találkoztam össze, akinek arca a csipős hidegben még különösebb volt, mint rendesen. Inkább halhatatlan istennő volt és kis vadállat, mint asszony. Titokzatossága és messzisége vonzott. Szokásomhoz hiven földbe gyökerezett lábbal ostobán álltam előtte s egy szót sem tudtam szólni.

- Gobelinéktől jön?... Hogy van Filippine?

- Azt hiszem, elég jól...

- Semmit sem mondott magának, semmit sem vett észre rajta?

- Nem...

- Mennyi erő van benne!...

Dadogva válaszoltam:

- Igen, bizonyára, nagyon...

- Szüksége van rá, hogy elviselje a szörnyű csapást, amely érte.

- A... csapást?

- Igen, Renaudin doktornak a házasságát ezzel a kis ostoba Delarche lánnyal.

- Ah, Renaudin doktor házassága...

- Szegény Filippine! Az igaz, hogy Renaudin doktor soha sem szerette, de hagyta, hogy higgye. Egészen belé volt bolondulva. A doktor a másikat csak a hozományáért vette el. Boldogtalan lesz vele. De Filippine belehal bánatába.

És Guerrier kisasszony keserűen felkacagva átkozta az asszonyi bolondságot.

XXVII. BAGRATION MÁRIA.

*Ἥρατο δ' οὐ μάλοις, οὐδὲ ῥόδῳ οὐδὲ κικιννοῖς...
ΘΕΟΚΡΙΤΟΥ, Κυκλωψ.*

Töredelmesen bevallom, hogy cseppet sem előnyös megjelenésemem kívül még rosszul is táncoltam; a társalgásban komoly gondolatokra vagy torz képzelődésekre volt hajlamom, de a könnyű, tetszetős szellem soha sem volt kenyerem; mindig véglétbe szorultam: vagy okosabb, vagy ostobább voltam, mint mások s így majd mindig elviselhetetlen. Minthogy a nők sokkal szenvedelmesebben érdekeltek, sem mint kimutatnom illett volna, tehát félénk voltam velök szemben. Mindez eléggé világosan megmagyarázza, hogy miért nem érvényesültem a társaságban. Igen sok helyre, ahol voltam egyszer, többé nem hívtak. Mégis volt szalon, ahol - ugyilátszik - némi sikert értem el: ez Airiauné volt, akinek a férjét ázsiai felfedező útján kísérem kellett. Gazdag Vendôme-téri lakásán művészek, tudósok, kereskedők és különböző körből származó nők fordultak meg, akiket szememben ékszerük fénye és krinolinjaik méltósága magasra emelt. Azt hiszem, sok zsidó is megfordult köztük; akkor azonban ezzel senki sem törődött, mert Franciaországban zsidógyűlölet alig volt. Mit mondok? Inkább nagyon is becsülték őket, mert a Fouldok és Péreirek a juliusi kormányban és a Császárság kezdetén legmagasabb hivatali méltóságokat töltötték be. Ezt a szalont idegenek is látogatták: törökök, osztrákok, németek, angolok, spanyolok és olaszok anélkül, hogy valakinek is lett volna kifogása ez ellen. Páris III. Napoleon alatt a nagyvilág csárdája volt. A világ valamennyi országából ide sereglett vendégeket egyforma szivességgel fogadták. Hire-hamva sem volt az idegengyűlöletnek, amely később árnyékot vetett a harmadik Köztársaságra és kitermelte a vereségnek mérges gyümölcsseit, a gyűlöletet és gyanakvást, amelyeket az ötven év múlva bekövetkezett győzelem megsokszorozott és ugyilátszik, már örökre kipusztíthatatlanul. Az egész társaságból nekem legjobban a finom, kicsi, nem pompázó szépségű Airiau asszony tetszett, aki irányomban vonzalommal viseltetett. Egy este aztán, mikor fölkerestem őket a ház bizalmasai között, kik ezuttal majdnem mind törökök voltak, egy hölgyet láttam, akit Airiau asszony, mint Bagration Mária hercegnőt mutatott be. Alig vetettem rá egy pillantást, szemem megzavarodott; a szó torkomon akadt. Egyszerre a világ legnyomorultabb emberének éreztem magam. Érzékeim kisiklottak öntudatom alól, eszemet, képességeimet és önuralmamot elveszítettem egy asszony miatt, akit oly távol éreztem magamtól, mint amily távol ember embertől nem is lehet. Én, aki máskor egy öltözet minden részletét oly gyorsan megkülönböztettem, most csak annyit láttam, hogy fehér ruhába van öltözve, gyöngyfűzért hord s karjai talán meztelenek. De ebben már nem voltam biztos. Bőrszínének nemes fénytelenége észrevétlenné tette. Lassankint megállapítottam, hogy elég sötét gesztenyeszínű haja van, aranyfényű fekete szeme, sáppadtan izzó bőre, magas, telt termete és keresetlenül előkelő testtartása. Megborzongtam, mikor hangját hallottam, amely különös, kissé barbár, éneklő hang volt; simogatott, egyszersmind édesen gyötört. Nem tudom, mennyi ideig hallgattam némán. A szalon lassankint megtelt anélkül, hogy észrevettem volna. Magam mellett Milsent urat találtam, aki előttem elég rokonszenves volt s akivel bizalmas lábon álltam. Képtelen volnék megmondani, hogy miképpen kezdett el Bagration hercegnőről beszélni; de amit róla mondott, emlékezetembe élénken belevésődött. Meglepődve értesült arról, hogy még soha sem hallottam a hercegnőről. Ő is csak annyit tudott, mint amennyit róla az egész világ beszélt s ezt röviden így összegezte:

- Orosz hercegnő. Mióta az urától elvált, örökké utazik. Párisban, anyjával él, aki aethert iszik s akit még senki sem látott. Tudják, hogy gazdagok, de kétségesnek tartják, hogy igazi Bagrationok. A hercegnő szobrokat farag. Élete titokzatos. Milyennek találja őt?

Nem tudtam válaszolni. Milsent folytatta:

- Tudja mit, barátom; minthogy úgy is bemutatták, menjen el egyszer hozzá Basse-du-Rempart-i műtermébe, öt órától fogva mindennap fogad. Sok érdekes alakot talál ott. Turgenyev, a Viardot házaspár, Alexander Max, a zongoraművész s egy pár nagyon érdekes asszony gyakran megfordulnak nála.

Szentül megfogadtam, hogy nem megyek el; de jól tudtam, hogy mégis csak felkeresem és hogy sorsom a Basse-du-Rempart-utca felé ellenállhatatlanul vonz.

Mikor a hercegnő teát ivott, közelebb léptem hozzá; még mindig a csodálat fellegében láttam, de biztos vonalait, amelyek szépségét főként jellemezték, tisztán kivettem; mozdulatai szélesek, szabadok voltak, de ütemesebbek és zeneiebbek, mint a többi nőké. A legjobban meglepett, sőt megrémített a vonásaira irt közömbösség s hideg arca, mely szép testének mintegy diszes koporsója volt. Ha akkor érzelmemet, amellyel ez asszony iránt viseltettem, elemezni kellett volna, azt mondtam volna, hogy gyűlölöm. De ez a gyűlölet fegyvertelen, nyugodt és szép volt, mint tárgya. A hercegnő korán távozott. Ugy éreztem, hogy tőlem többé soha sem válhatik el s hogy bárhol leszek, mindig közelemben lesz.

És valóban így, hogy távol volt, sokkal tisztábban láttam. Lénye képzeletem előtt a maga teljességében bontakozott ki s megfigyelhettem minden apró vonását: keskeny, orra tövéhez majdnem egyenes vonalban lefutó homlokát; szemét, melynek sötét tükrén olvadt arany uszott; büszkén, madárszárnyként emelkedő orrcimpáit; remegő, félig nyitott piros ajkait, melyek csak ritkán értek össze ingerlő, magános csókban; nemesen kiemelkedő, fehér nyakát és széles mellének egymástól távol domborodó halmait. Igen, gyűlöltem őt, mert tudta nélkül elorozta életemet és cserébe csak üres ábrándképet hagyott. Egy pillanatig sem áltattam magam azzal, hogy szemében valami is lehessen. A többi asszonnyal szemben is félénk voltam és csak jó későre tudtam erről leszokni; de ez előtt az asszony előtt nem félénkséget, hanem ijedséget, rémületet, szent borzalmat éreztem. Airiau asszony, mikor bucsúztam, kesernyésen jegyezte meg:

- Legyen máskor is szerencsém, uram. De ilyen elszontyolodott ábrázat nélkül.

Ebből láttam, hogy bajom nagyobb, mint gondoltam s hogy örvényes eltévelyedéseim jelei arcomról nyilván leolvashatók. Kétségbeestem. Hát még mikor otthonomba léptem s eddig oly rokonszenves szobámat megpillantottam! Milyen ijesztő undor öntött el! Benne mindent gyűlöletesnek, ostobának s a magammal hozott ábrándképhez méltatlannak találtam.

Az ígésző álomarc másnap reggel ébredésemmel együtt jelentkezett.

A Bibliothèque Nationale-ba mentem s ott pár könyvet kértem ki, amelyekre szükségem volt. Ucello Paoloról készítettem jegyzeteket. Bár képtelen voltam gondolkozásra, feladatokat mégis türethetően elvégeztem s ebből megtudtam, hogy a szellemi munkához, ha az embernek képességei megvannak, elegendő a gépies szorgalom s hogy az ihletettséghoz inkább gyáva lustasággal lehet eljutni. Május hatodika volt; látogatásomat a Basse-du-Rempart utcai műteremben tizennegyedikére terveztem. Közben a kinzó ígészet mindinkább csitult és kellemesebbé vált. Éreztem, hogy rosszul teszem, ha viszontlátom azt, akinek lénye mintegy sűrű ködbe merített; de határozatomat nem másítottam meg. Május 14-dikén gondosan öltözködtem fel s legszebb nyakkendőmet választottam ki. Két tűm volt: az egyiknek fejét aranylevelek közé zárt zománcvirág alkotta, a másik ezüst Sándor-éremből készült s rajta Juppiter-Ammon diszelgett. Minthogy ez utóbbiban több művészet volt, ezt tűztem fel. Visszaemlékezve a bemutatás alkalmával tanúsított ügyetlenségemre és bárdolatlanságomra, attól tartottam, hogy a hercegnő nem fogad. De mit törődtem volna ezzel? Nem féltem, mert nem volt, mit remélnem.

A ház alacsony volt és kis lépcső vezetett háromemeleten fel a műterembe. Beléptem. Ugy fogadott, mintha mindig ismert volna és a vázlatot ott sem hagyva, bocsánatot kért, hogy agyagos kezet nyújt. Fehér, testhezálló köpenyke volt rajta. Ez az öltözet abban az időben értékes és meglepő élményt nyújtott, mert az asszonyok természetes testvonalait egyébként a varróművészet terebélyes építményei alá rejtegették. Ma el sem képzelhető, hogy ez a durva munkás-lepel, amely őt a világias hétköznapiaság felett a nimfák és istennők boldog világába vitte, mily dicsfényt adott egy olyan nőnek, mint Bagration hercegnő. Arcszínét most nem aranyozta gyertyák és lámpák sűrű fénye, hanem a műteremnek felülről jövő nappali világossága töretlenül végig ömölve egyvonalba eső homlokán, orrán és arcán annak isteni tisztaságot kölcsönzött. Képmását gyurta agyagba Viardot urnak, aki már öreg volt és szunnyadozva ült. A hercegnő olykor pár lépést hátrált, hogy művét szemügyre vegye, aztán megint az állványhoz lépett; a kis távolságból arra következtettem, hogy rövidlátó. Ugy tűnt fel, hogy az agyag-szobron több életkedv és több nyersség van, mint az eredetin. A műterem tömve volt gipszmásolatokkal, öreg szent-szobrokkal; a butorokat itt-ott hanyagul odavetett perzsaszövetek takarták. Viardot ur, akit már többször láttam, nem volt egyedül. Egy fiatalember és két öregebb férfi süppedezett a kerevet páratömegében. Először nem tudtam, kicsodák, mert a hercegnő senkit sem mutatott be. Cigarettaztak és alig beszéltek egymással. Husz perc telhetett el, amikor Bagration Mária szőke, magas fiatalemberhez fordult:

- Cyrill - mondotta -, játsszék valamit.

A szőke fiatalember zongorához ült és csodálatos művészettel adott elő egy darabot. Szégyeltem magam, hogy nem tudom, mit játszik. A hangjegyfűzetet ezt olvastam: *Chopin, Scherzo*. Néztam az asszony mozdulatait s azt gondoltam, hogy a világon ennél szebb muzsika nem lehet.

A hercegnő mintázását mára befejezte. Miközben az agyagot nedves lepelletel takarta be, Viardot ur a beállított testtartást magáról lerázta s álmos kábultságából lassankint felébredt. Az öreg ur nagy műértő volt; a spanyol művészetről több értékes könyvet írt. Kora legtökéletesebb énekesnőjének volt férje s így hizelgő bókjainak, amelyekkel Balachov Cyrillt elhalmazta, bizonyos sulya volt. Tőle tudtam meg a fiatal művész nevét. Új világba kerültem, amely eddig előttem ismeretlen volt. Elbucúztam anélkül, hogy a hercegnővel két szót is váltottam volna.

Nem ismertem őt s nem is akartam ismerni. Bölcsőbb voltam, mint e könyv olvasói hinnék és bölcsőbb, mint magam is hittem, mert átlátván titkát Erosznak, rájöttem, hogy a tiszta szerelemnek nincs szüksége vonzalomra, becsülésre vagy barátságra; a szerelem ugyanis csak vágyból él és hazugsággal táplálkozik; valójában csak azt szeretjük, akit nem ismerünk. Vajjon milyen utakon jutottam e legtöbb ember számára fölfoghatatlan igazsághoz? Birtokomban volt minden, amit a szerelemből csak el lehet érni: birtokomban volt az ábrándkép. A meudoni és a saint-claudi erdőben tett sétáimra magammal vittem őt. Boldog voltam.

Meglátogattam Airiau asszonyt, aki majdnem oly szívesen fogadott, mint máskor, de Bagration hercegnőről nem beszélt. Milsent ur, akit nála találtam, fölhasználva egy pillanatot, amikor a figyelem rólunk elterelődött, megkérdezte, hogy voltam-e sokszor a Basse-du-Rempart-utcai műteremben. Azt válaszoltam, hogy igen; de csak egyszer-kétszer.

- Nem tud vendégeket fogadni, - mondta ő. - Olyan vad, mint a végtelen puszták leánya...

Basse-du-Rempart-utcai látogatásaim minden változatosság nélkül folytak tovább. Mihelyt átléptem a küszöböt, azt hittem, hogy más világba jutottam. Egyszer Bagration Máriát egyedül találtam. Forgó széke előtt állt s kis, női agyagszobrot simogatott. Minden hétköznapi bókot kerülve akartam neki művészetéről beszélni s kiemeltem, hogy felfogásában oly sok határozottság mutatkozik, amennyi nőknél ritkaság. Láthatóan érdekelte, amit mondtam, de a

társalgásnak fonalát csakhamar elejtette. Én buzgón nyultam utána, s rá a tőlem annyira csodált görög művészetre vonatkozó néhány megjegyzés csillogó gyöngyét fűztem. Ötvös munkámban nem sietett segítségemre s így fonalunk megint ketté szakadt. Hagytam, hogy a művész nő nyugodtan dolgozzék s elhallgattam. Körülbelül husz percnyi szünet után a kereveten fekvő fűzött könyvre mutatott és megkért, hogy olvassam azt a helyet, amely meg van jegyezve. A könyv valamely tanárnak avult Platonfordítása volt. A jegyzék a *Lakomának* abba a részébe volt téve, amelyet fenhangon olvastam:

„Bár a világon sok szép cselekedetek követtetének el, csak kis számu az, amely megváltaná az alvilágból azokat, akik oda egyszer leszálltak; de Alcestes tette embereknek és isteneknek bámulatát oly mértékben nyerte el, hogy ez utóbbiak elbájolva bátorságától, visszahívák az életbe. Annyira nyilvánvaló igazság, hogy a nemes és önfeláldozó szerelmet magok az istenek is megbecsülik!

De nem így jártak el Orpheusszal, Oeagrus fiával. Visszaküldték az alvilágba anélkül, hogy megadták volna neki azt, amit kér. Felesége helyett, akit keresett, annak csupán árnyék-képét adták, mert e férfiuban, lévén lant pengető, hiányzott a bátorság. Ahelyett, hogy Alcestest utánozta volna, meghalván azért, akit szeret, kimesterkedte, hogy élve szálljon az alvilágba. Így a méltatlankodó istenek gyávasága miatt asszonyok keze által veszejtették el.”

Felolvasásomat szokott közömbösségével hallgatta végig. De az utolsó mondatnál félbeszakított és a következő megjegyzést tette:

- Platon tudta, hogy az asszonyok bátrabbak, mint a férfiak, akkor hát mért építi fel a *Lakomában* szerelmi elméletét épen az ellenkező tételre?

Intett, hogy folytassam tovább a felolvasást. Negyedóra mulva orosz hölgy érkezett, akit - mint később megtudtam - Schérer Natháliának hívtak. Összecsókolóztak és egymással nagyon bizalmasan beszélgettek. Nathália 35 éves lehetett; gyönyörű, erőteljes duzzadó teste volt; kicsi, széles arca kiugró csontjaival faunoknak merész szépségére emlékeztetett.

Hat hónapon át jártam Bagration Máriához anélkül, hogy bizalmát legkisebb mértékben is megnyertem volna s hogy szépségét, amely épen ragyogásával vakított el, megszoktam volna. Ha azonban távol voltam tőle, ugyanez az asszony, ki oly idegen volt közelemben, mindjárt meghitté változott. Amikor csak időm volt, elvittem magammal a Versailles-t környező erdőkbe. Egész nyugodtan mondhatom így, mert ez volt az igazság. És egymás kezét fogva az örömtől és fájdalomtól mámorosan jártuk az erdő rejtett utjait.

Egy reggel a következőket olvastam egyik ujságban:

„Bagration Mária hercegnő tegnap éjjel tizenkettőkor Basse-du-Rempart-utcai lakásán meghalt.”

Ennyi volt az egész hír. Kevéssé ismertem őt ahhoz, hogy hirtelen halálát megsirassam s mégis a csapás szörnyű volt. Ugy éreztem, hogy a föld nyílt meg nagy rengéssel s elnyelte kincsemet, örvényébe temette azt, aki számomra a világ egyetlen szépsége volt.

Viardothoz rohantam. A zongoristával, Balachov Cyrillel találtam.

- E borzasztó halál?... - kiáltottam.

Cyrill visszhangozta:

- Borzasztó halál!

- Bagration Mária öngyilkos lett - mondta Viardot - és nőknél szokatlan módon. Reggel fehér ruhában az ágyán végig nyulva találták. Nyakán gyöngyfüzér, halántékán lőtt seb... A revolver kezében volt.

Kérdeztem, tudják-e tettének okát?

- Anyja örült, - válaszolt Viardot, - apja, Bagration tábornok, szintén öngyilkos volt. Bizonyára van valami, ami e tette birta. Én nem tudok róla.

Cyryll sokáig izgatottan kapkodott hosszú kezével, azután megszólalt:

- Az emberek azt beszélték, hogy sok, különböző szerelme volt. Különös dolog azonban, hogy én, aki gyakran jártam hozzá, egy szeretőjét sem ismertem. De ez nem jelent semmit. Menjünk, búcsúzzunk tőle.

Szobrász-műterme ravatalos szobává volt átalakítva. A hercegnő kis kerek folttal halántékán ágyon feküdt. A viasz-gyertyák remegő lángja arcát megelevenítette. A halált csak siri sápadtsága árulta el. Vonásaiban föl lehetett találni nagy közömbösségét, melyet életében mindig mutatott; talán azért, mert a régiek tanítása szerint a kifejezést a szépség ellenségének tartotta. Fehér, magas nyaku ruhába öltöztették. Sovány, kuszált haju anyja mellette ült s villogó szemet vetett a belépőkre. A barátok kis csoportokban jöttek és szótlanul távoztak.

XXVIII. „NE IRJ”.

Körülbelül két esztendő óta Dubois ur csak nagy ritkán látogatott el házukba, amelynek az előtt mindennapos vendége volt; úgy látszik, nálunk már nem jól érezte magát. Rövid látogatásai alkalmával élet- és erkölcsi kérdésekben anyámmal többé már nem kötődött. Komoly előkelőségü, tartalmas beszélgetéseit, amelyeket egykor a gyermeknek pazarul juttatott, most fukarul mérte az ifjunak, aki pedig jobban tudta volna értékelni. Belefáradt szóba, gondolatba? Előre haladott korának terhét érezte volna? Nem igen lehetett észrevenni rajta; egyáltalában nem változott s úgy látszott, hogy a kor soha sem kezd ki. Lehet, hogy többé nem találta bennem az engedelmes viaszkot, melybe gondolatait kénye-kedve szerint vésheti s így nem nagy öröme tellett eszméit a nagy lurkóra bizni, aki néha mérték- és tisztelet nélkül mérte azokkal sajátjait szembehelyezni. Szokásos rövid és parancsoló csejtelését azonban egy őszi délután újra hallottuk felhangzani. Dubois ur belépett. Sötétkék pápaszeme eltakarta szemét. Karosszékre ült, hosszú palackzöld redingotájának szárnyait térdére rendezgette és ép oly nagyszerűen beszélt, mint régen; ajkáról ömlött „az isteni szó, mint hegyek csucsáról tavasszal az olvadt hó”.

„Azt gondolom, barátom, - mondotta több említésreméltó dolog között - hogy a haladás gondolatát egészen magadévá tetted. Manapság ez általában el van terjedve s az ember csodálkozhatnék, hogy a tant éppen olyan nemzedék ölelte magához, amely alsóbb rendű képességeinél fogva aligha tudja igazságát megvalósítani. De a vallásos érzés napjainkban elhalványulván, annak a világ változhatatlanságáról hirdetett dogmája helyébe belopódzott a szabadság végnélküli haladásába vetett hit. Ez a tanítás hizeleg az embereknek és ennyi elég, hogy igaznak higgyék. Az emberek ugyanis egyhanguan csak olyan eszméket fogadnak el, amelyek hiúságukat legyezgetik vagy reményeiket táplálják. Általános divatnak csak a vigasztaló tanok örvendenek, akár van alapjuk, akár nincs. Nézzünk csak egy kicsit mélyére ennek a haladásnak, amellyel kortársaid oly fennen kérkednek. Mit értsünk rajta? Ha lelkiismeretes nyelvészekként vizsgáljuk értelmét, azt kell mondanunk, hogy ez a jóban, vagy a rosszban való gyarapodást jelenti, természetesen mindig azzal a fenntartással, hogy mennyire tudjuk a jót a rossztól megkülönböztetni; és így tulajdonképpen ezzel magának az emberiségnek lépési ütemét határoznók meg. De manapság, amikor az emberek sem beszélni, sem gondolkodni nem tudnak, azt mondjuk, hogy a haladás az emberiségnek a fejlődése, amely szüntelenül a tökéletes felé tart. Ez pedig egyáltalában nem felel meg a valóságnak. Ilyen fejlődési vonalról mit sem tud a Történelem, amely összeomlások hosszú sorát és örökös visszafejlődésektől követett előrehaladásokat közöl. Az első emberek minden biztonnyal nyomorultak voltak s a művészeteket sem ismerték; de viszont utódaiknak gazdasági fejlődése ép annyi bajt hozott, mint jót s amint egyfelől hatalmunkat és jólétünket gyarapította, ugyanoly mértékben szenvedéseinket és nyomorúságainkat is sokszorosította. Nézzük csak a legrégibb népeket, amelyeknek zsenije épületekben ránk maradt és hasonlitsuk ezeket a mieinkhez. Talán jobban építünk, mint az egyiptomiak? Mivel vagyunk különbek, mint a görögök? Nem hallgatom el hibáikat és vétkeiket. Gyakran kegyetlenek és igazságtalanok voltak. Testvérháborukkal önön erejüket gyöngítették. De hát mi?... Bölcsseink okosabbak-e, mint az övéik? Találunk-e Franciaországban, vagy Németországban mélyebb gondolkodót, mint efezusi Heraclytost? Emelünk-e szebb szobrokat és dicsőbb templomokat, mint ők? Ki merné állítani, hogy a modern időkben szebb költemény, mint az Ilias megjelent volna? Szeretjük a látványosságokat: vajjon színműveink felérnek-e egy sophokleszi trológiával, melyet az athéni színházban adtak? Vagy beszéljünk az erkölcsi eszmékről? Vissza kell térnünk az eleusisi misztériumokhoz, ha ismerni akarjuk a halálról a legnagyobb rendű felfogást, amelyet az emberi nem valaha is kitalált. Térjünk át a népek szervezésére és békés

közigazgatására. E téren egyetlenegy hatalmas törekvésről tudunk, s ez akkor volt, mikor Augusztus bezárta Janus kapuit, Rómában a békének oltárt emelt s a római békének nagy áldásait az egész világra kiterjesztette. De Róma ledőlt. Bukása óta a világ ki van szolgáltatva a barbároknak, akik még manapság is nem hogy folytatnák Caesar és Augusztus művét, hanem ellenkezőleg, annak még a gondolatát is elítélik attól való félelmükben, hogy rabló és gyilkoló vágyuknak gátat emel. És ez egymásra acsarkodó népek között senki a világon sem gondol oly intézményre, amely a nemzetek nyugalmit biztosítaná, oly hatalmas nemzetközi tanácsra, amely az államok felett uralkodik és őket jogaik korlátai közé szorítja; és ha akadna egy ilyen polgár, aki ez új szervezetre, amely az emberiség üdvét rejt magában, felhívna a figyelmet, hazájának és az egész világnak tisztos emberei kiátkoznák, amiért őket legdrágább kiváltságuktól, a rablást célzó gyilkosságtól meg akarja fosztani. A népeknek általános egyesülése a gyűlöletben és az irigységben eléggé mutatja, hogy mily fajta haladás felé igyekeznek.

Nem tagadom, a tudományokban jóval felülmúljuk a régieket. A tudományokat egymásba kapcsolódó nemzedékek építik ki. Mindazonáltal jóval több lángelmére volt szükségük a görögöknek, akik kitalálták, mint nekünk, akik csupán a tökéletességnek legmagasabb fokára juttattuk. De a Történelem azt tanítja, hogy a nemzedékeknek ez az egymásba fűződő munkája nem folytonos. Ismerünk korszakokat, amikor a műveltség óriás területeken kipusztult. És még akkor is, amidőn a nemzedékek boldog korszakai egymást követve, a maguk részét a tudományok betetőződéséhez mind elhozták, nem nagyon lehet mondani, hogy az ismereteknek sokasága és a különböző találmányok az erkölcsöket megjavították volna. De mindennél kétségbeejtőbb az én szememben az, amikor látni kell, hogy egy virágzó tudomány a dolgoknak új és biztos ismeretét hozza, mint teszem, a csillagászatban fellebbenti a fátyolt a világegyetem szerkezetéről és mégis a legműveltebb emberek elméje sem ér fel odáig, hogy hitelesítettnek mondjon mindent, ami a világnak ez új szemléletével nem cseng össze. Nem és nem; ők csak továbbra is megőrzik régi tévedéseiket, melyeknek tarthatatlansága nyilvánvalóvá lett s így kétségbeejtő ostobaságról tesznek tanubizonyosságot! Csak ömlengjete, tisztelt urak, haladástokról, büszkélkedjete a tökéletességhez vezető képességeiteknek növekedésével; dicsfényezzétek magatokat, haladjatok hű érényeiteket zengve mindaddig, amíg csak a végzetes bukófencet meg nem csináljátok.”

Dubois ur elvetette ezt a szomorú tárgyat és zsebéből kis, nyolcadrétű könyvet vett elő a görög költőknek ama kitűnő sorozatából, amelyet Boissonade adott ki a XIX. század elején. Az Euripides köteteknek egyike volt. *Hippolytes*-nél nyitotta ki azon a helyen, ahol a dajka beszél. Hevenyészett fordításban franciául olvasta a sorokat; lehet, hogy anyámra való tekintettel, vagy talán inkább azért, mert nem nagy bizodalommal viseltetett ama görög-nyelv iránt, amelyet a második Császárság iskoláiban tanítottak.

„Az emberek élete mindvégig fájdalmas és nincs fegyverszünet a szenvedésekben. De ha van valami, ami értékesebb a földi létnél, azt sűrű köd takarja és rejt szemünk elől és mi csak azért csüngünk örült szerelemmel az életen, amely földünkön csillog és hívogat, mert nem tudjuk, hogy milyen a másik, mert nem tudjuk, mi történik az Alvilágban s mert a mesék balga hívói vagyunk.”

Dubois ur újra felolvasta az utolsó sorokat:

„Mi csak azért csüngünk örült szerelemmel az életen, amely földünkön csillog és hívogat, mert nem tudjuk, hogy milyen a másik, mert nem tudjuk, mi történik az Alvilágban s mert a mesék balga hősei vagyunk.”

„Euripides - folytatta azután -, aki mély bölcselő volt, a királyné öreg dajkájának szájába adta - kissé talán merész szabadsággal - a maga bölcsességét. Igaza van abban, hogy az emberek ragaszkodnak ehhez a nyomorult földi élethez és abban sem téved, hogy a másvilágról költött mesék elijesztenek. De én, aki nem félek az Alvilágtól s akit a mesék tévuttra nem vezetnek, mégis fel kell vessem a kérdést, hogy ezektől függetlenül nem vonz-e valami az élethez, amelytől különben majdnem háromnegyed századnyi létem alatt egy boldog napot sem kaptam. Értsd meg, barátom: noha megkimélt a sors nagy csapásoktól, amelyeket más halandókra oly bőkezűen mért; noha nem éltem meg sem kegyetlen betegséget, sem nagy gyászokat, amelyek a világot gyűlöletessé teszik, mégsem szeretném életemnek egyetlenegy napját is ujrakezdeni. És ennek ellenére azt kell mondanom, hogy nem tudom, vajjon nem várok-e esztelenül még mindig valami jót, valami kellemeset ettől az élettől, amelynek átlagos határát már tulléptem. Ebben én is ember vagyok. Szeretjük az életet. Be kell ismernem, ha nem is személyes tapasztalat, de az okoskodás érvei miatt, hogy ez a kutya élet (e kifejezést madame de Sévigné-től kölcsönzöm) rejt olykor valami jót magában, amelyet én - sajnos - a magam személyében nem észleltem. Kell benne jónak lennie, minthogy csak ezt az életet ismerjük, tehát belőle kellett meritenünk a jónak ép úgy, mint a rossznak fogalmát. De a boldogságra való készség nem minden emberben egyforma. Azt hiszem, a középsterü lényekben erősebben van meg, mint a szellemi kiváltságosokban, vagy az ostobákban. Azt kell kívánni az embereknek, hogy szeressék az elme és szív középsterüségét, az életmód középsterüségét, egyáltalában minden középsterüségét.”

Miután Dubois ur elmélkedését szokásos szenvtelenségével előadta, piros nagy kendőjét, melyet a tubák-szívás kellékeként hordott, zsebéből kihuzta s ajkához emelte; azután amíg egyik sarkát fogai között tartotta, addig két kezével a zsebkendőt sodorta körülbelül úgy, mint az öreg Chateaubriand Abbaye-au-Boisban, aki Madame Récamier történetírója, Heriot szerint hasonlóképen járt el, mikor egyizben egy fiatal költő tiszteletére rendezett tömeg-tömjénezésnek meg akarták nyerni. Dubois ur hosszabb ideig maradt ebben a helyzetben, majd zsebkendőjét zsebébe visszatette és azt kérdezte tőlem, mi van azzal a festők életét feldolgozó vállalattal, amelynek én is munkatársa vagyok s amelyről mostanában semmit sem hallani.

Megmondtam az igazat, ami abból állott, hogy a mi világhírű mesterekről szóló sorozatunkat kellő érdeklődés híján mindjárt a kezdet kezdetén kellett beszüntetni. Megjegyeztem, hogy ezzel igen kellemes és nagyon hasznos foglalkozást veszítettem el s hogy azóta nagy Ókori-lexikonnak lettem a munkatársa; de ez a foglalkozás sokkal nehezebb és kevésbé jövedelmező, mint a másík.

- Ilyen munkával foglalkozni, - válaszolt ő - régi művészekről s régiségtani kérdésekről cikkeket írni nagyon dicséretes dolog. Olyan feladat, amely elvégzőjének elméjét ugyan nem gazdagítja, de mindamellett tisztos foglalkozás, föltéve, hogy képességei megvannak hozzá annak, aki elvállalja. Ügyesen megcsinált és innen-onnan kivonatolt összefoglalás nem hoz szégyent arra, aki célszerűen elvégzi, sőt némi tekintélyt is juttat anélkül, hogy bármiféle veszélynek tenné ki. Nem mondható azonban ez, kedves barátom, az oly irodalmi művekről, amelyekben az író saját szellemét mutatja be, önmagát fedi föl és népszerűsíti; szóval, igyekszik kitűnni a költészetben, regényben, bölcsészetben, vagy a történelemben. Ez olyan kaland, melytől jó óvakodni, ha az ember ad valamit nyugalma és függetlenségére. Eredeti művet közzétenni annyit jelent, mint szörnyű veszedelmet hívni ki maga ellen. Higgy nekem, fiatal barátom: ne áruld el lelkedet. Ne írj. Ha jelentéktelen művet adsz ki, amely nevedet a homályból nem meríti fel, - és ez legtöbbször az eset, mert az igazi tehetség ritka - adj hálát az isteneknek: kikerülsz a szerencsétlenséget és legfeljebb annyit kockáztatsz, hogy a magad bizalmas körében nevetségessé válsz. Ez pedig nem is olyan rettenetes. De ha megtörténik az a szinte lehetetlen csoda, hogy elég tehetséged volna a hírnév és föltűnés elérésére (mert a

dicsőségről nem is beszélek), szóval ha ismertté válsz, vége a legfőbb földi javaknak, vége a pihenésnek, nyugalomnak, békességnek. Az irigyek falkája folyton lábikrádra les; a tehetségteleneknek megszámlálhatatlan hadserege, akik megtöltik a színházakat és a napilapok szerkesztőségeit, minden tettettedet kikémelelik, bünné tulozzák és sanda szitkaikkal elárasztanak. Ezer és ezer rágalmat terjesztenek rólad és mindenki el fogja hinni. Az emberek nem adnak mindig hitelt titkok rosszhiszemű szellőztetésének, mert az igazságban nem igen szoktunk hinni; de hiszünk a rágalomban, amely mindig szebb, mint amaz. A közvéleményt tájékoztató ujságírók megírják, hogy éretlen lánygyermekeket üldözöl, hogy megölted apádat s hogy nincs tehetséged. Könyveid, az igaz, hogy szereznek barátokat, de ezek némák, szét vannak szórva és nem élnek a közeledben; nem csinálnak s nem mondanak semmit. Ez is majd nagy fájdalmat okoz. Középszerű könyveid lesznek a legolvasottabbak. És ha merész és mély dolgokat írsz, amelyek túlhaladják a köznép látóhatárát, senki sem megy utánad. Az irigyek mindig kéznél lesznek, hogy kivégezzenek.

„Ne írj!”

Ismét a régi napok Dubois-ja szólt hozzám. Örömmel láttuk, hogy régi természetére talált. Még anyámmal is kötődött s felsorolta előtte a divatból kiment kézi-malmok hasznát és előnyeit.

Mikor elment, anyám, ki az ablakból utána nézett, megjegyezte, hogy délcegebben és egyenesebben jár, mint a mai fiatalemberek. Anyám azután hozzám jött, homlokon csókolt és a fülembe sugta: „Írj csak, fiacskám, lesz tehetséged és irigyeidet elhallgattatod.”

*

Másnap Clorinde-nak, az öreg házvezetőnőnek egyik küldöttjétől értesültünk, hogy Dubois ur meghalt. Husz perccel a hír vétele után beléptem a Szent-Anna utcai lakásba, amelyet csak egyszer láttam s amelyről oly káprázatos emlékeket őriztem meg. Az előszobában Clorinde a látogatóknak elmondta, hogy mikor a reggelivel a szobába lépett, ura nem ébredt fel és hiába szólított, rázta vállát, nem adott életjelt magáról. Ekkor elszaladt az orvoshoz, aki mindjárt vele jött s megállapította a halált, amely néhány órával azelőtt állhatott be. Az öreg asszony keservesen sirt és borillatot árasztott magából.

Láttam Dubois urat a haláloságyon. Életében sötét-piros arca most olyan volt, mintha fehér márványból faragták volna ki. Szép feje izmos, még erejének teljében levő férfihoz látszott tartozni. Felette megpillantottam az *olasz iskolának* tőle annyira szeretett meztelen nőit és Gérard-nak „Céline”-jét, amely fiatalkoromat úgy megzavarta.

Azután újra az ijesztően szép halottra tekintettem. A legnagyobb elméjű ember volt, akit ismertem s akivel azóta is hosszú életemben a sors összehozott; pedig sok olyan emberrel érintkeztem, akiket írásaik hirnevesekké tettek. De Dubois urnak s még néhány oly ismerősömnek emléke, akik maguk után művet nem hagytak, azt a gyanut ébresztik fel bennem, hogy a legnagyobb emberi értékek nyomtalanul elpusztulhatnak. Csodálkozhatunk-e hát rajta, hogy az, aki megveti a dicsőséget, fölötte áll annak, aki azt hizelgő szavakkal vivja ki.

XXIX. MUZSÁK SZINHÁZA.

A bagdadi utazást mindegyre elnapolták. Airiaunénál találkoztam egy gyárigazgató fiával, Victor Pellerinnel. Ez a szertelenül elhízott, mindig lihegő és izzadó, hirtelen haragu és barátságos fiatalember, akinek a szeme majd kiugrott, szenvedélyesen szerette a színházat. Bercyben egy gázgyár igazgatóságától kapván, már nem is tudom, milyen feltételek mellett, hatalmas termet, színházat alapított és előadásokat rendezett. Ennek a színháznak volt színpada, voltak diszletei, színpadai és művészek számára öltözői. Muzsák Színházának hívták s ha Euterpe és Terpsihore művészetét kevésbé is gyakorolták, annál gyakrabban hívták körükbe Tháliát és Melpomenét. Így neve eléggé igazolva volt; de minthogy olyan időben, amikor a romantika nagy divatban volt, csupa klasszikus darabokat játsztak, tartani lehetett, hogy a tömeg a színházba nem nagyon fog seregleni. Ez pedig elég kellemetlen lett volna egy olyan vállalatnak, amely kapuját a közönségnek ingyen és egyszerű meghívásra nyitotta meg. Én a nevet nagyon jónak találtam. A színészek mind társasági műkedvelőkből, Victor Pellerin barátaiából teltek ki. A színésznők hivatásosak voltak s az Odeonhoz és más párisi színházhoz tartoztak, sőt volt közöttük a Comédie-Francaisenak két nyugdíjazott tagja is. Pellerin nagyon csekély tiszteletdíjért talált egészen ügyes színésznőket, akik kitűnően dolgoztak. Kővér barátomban véletlenül megvolt a kitűnő színházigazgatónak minden jó tulajdonsága és ezek között nem kis mértékben a legfőbb képesítés: a takarékoság. Be kell ismerni, hogy nagy szükség volt erre; mert színháza, amely semmit sem jövedelmezett, sok pénzt emésztett fel. Otthoni zsebpénze e célra alig volt elegendő. Azt hiszem, nincs a világon még egy olyan művészet, ahol kevés pénzért annyi kiváló munkatársat kaphatott volna.

Egy különleges körülmény folytán résztvettem a Muzsák Színházának próbáin. Mondtam már, hogy Victor Pellerin kitűnő színházigazgató volt. Nagyon jól megválogatta a darabokat. Minthogy minden művet csak háromszor játszottak, nem volt kényszerítve, hogy a nagyközönség izlését kövesse; csak azzal törődött, hogy a hozzáértőknek tessenek; és ez eléggé sikerült is. Mikor vele megismerkedtem, több más és akkor nálunk még nem játszott darab között színre hozta Ben Jonsonnak *Alkimistáját*, Goethe *Faustjának* első részét és Marivauxnak *Nyiltszivüekjét*. Azután az a gondolata támadt, hogy előadja a *Lysistratát*, ami abban az időben eredeti és új gondolat volt. Ne felejtjük el, hogy nagyon régi időről beszélek. Minthogy tudta rólam, hogy a görög irodalmat és művészetet szenvedélyesen szeretem, azt hitte, hogy Aristophanesnek Párisba való bevezetésében segítségére lehetek és meghívott a színielőadásokra, melyek az esti órákban folytak le. Ezentul állandó vendég lettem ott, nem azért, mintha segíteni tudtam volna, hanem, mert tetszett a dolog. Goethe, aki szerelmes volt a színházba, azt mondja, hogy még középszerű darab s hozzá gyöngye előadásban is, csodálatos látványt nyújt. Én is úgy gondolkodtam, mint az isteni férfiu. És élvezetem már a próbákon kezdődött, ahol mozdulatoknak és szavaknak kusza zürzavarából lassankint kibontakoznak az érdekes cselekmény vonalai. Mégis csak szép dolog, hogy férfiak és nők, akik alapjában véve éppen olyanok, mint a többi emberek, tehát önzők, irigyek, féltékenyek és nagyravágyók s akik kölcsönösen csak rosszat akarnak egymásnak, mégis buzgón fáradoznak mindnyájuk érdekén és makacs elszánással hozzák létre a szerencsés együttest, mely egyiküket a másik alá rendeli. Lysistratát Marie Neveux játszotta az Odéonból; legjobb és legcsinosabb színésznőnk, festett szőkeességgel és bársonyosan fekete szemmel. A Muzsák Színházában a legtöbb zivatart és szép időt ő idézte fel.

- Egyik hölgynek sem kedvezek - mondta Victor Pellerin. - Ha az egyiket kitüntetném, képtelenség volna őket vezetni.

Méltatlan szavak ezek oly kitűnő színházigazgatóhoz, amilyen ő volt. A valóság az hogy Marie Neveux-nek igenis kedvezett és sok fáradozásába került, hogy kis társulatát fegyelmezze. E miatt volt mindig elégedetlen és haragos az arca, e miatt lett barázdás a homloka és szemei e miatt ugrottak majdnem ki üregükből. De ha senkinek sem kedvez, akkor is sok nehézséggel találkozik egy olyan mesterségben, amely az embert minden pillanatban a legválogatottabb bajok elé állítja s amelyet ő épen ezért, no meg a kedvezések lehetőségéért is szeretett. A színészeknek, kartársainak szintén megvoltak a gyöngye gyöngédségei. Egyiknek az elfogultsága keresztezte a másikat, de a végén mégis minden valahogyan rendbe jött. Nekem is megvolt mindjárt első naptól kezdve a választottam. Ez Lampito, a lakedaimoni nő volt, kinek a szerepét Jeanne Lefuel játszotta az Odeonból. A szerep jelentéktelen volt. Lefuel kisasszony kért tőlem egy pár „betoldás”-t és kérése nem talált süket fülekre. Gyászos következménye a szerelmi gyengeségnek: kiegészítettem Aristophanes szövegét! Mentségemül megjegyzem, Lysistrata a Muzsák Színházában amugy is olyan nagy változtatásokon ment keresztül, hogy ha Aristophanes valamely csoda révén hallotta volna, nem ismer saját darabjára. De minek keressek másutt mentséget, mint Jeanne Lefuel kisasszony szép szemeiben. Szürke szemek voltak, de olyan szürkék, hogy nem is szürkék voltak, hanem olyan árnyalatuk volt, amelyhez hasonlót az ember nem látott és nem is fog soha sem látni; ez a szürkeség könnyű, folyékony, finom, légies és aetheri volt, s benne alig látható fénypontok lebegtek, a felszínre szálltak, lemerültek és újra visszajöttek. Jeanne Lefuelben Marie Neveux üdesége, ragyogása és szemtelen fiatalsága hiányzott. De szebb volt a termete és ezt az előnyt kevés ember ismerte fel. Mert majd mindenkit csupán az arc vonzza és a többivel szemben engedékennyé teszi. Ki mondta ezt? Nagy szakértő: Casanova. Még hozzá tehetne volna, hogy a legtöbb ember nem tudja a formák szépségét felismerni. Én a magam részéről nagyon hálás voltam Lefuel kisasszonynak, amiért olyan volt, amilyen volt.

Lampito szerepe betoldásaim ellenére is rövid maradt. Így hát Jeanne Lefuelnek elég veszteni való ideje maradt s ezt mind velem veszítette el. Csevegtünk. Emiatt a szinpadtól elég távol kellett mennünk. Mert Victor Pellerin a nézőtérrel felhangzó legkisebb zajra dühösen tört ki és állati üvöltéseket rögtönzött. Jeanne Lefuelnek nem kellett csak egy-két szót mondania, s én mindjárt jókedvre hangolódtam. Megvolt a természetes szelleme és talán többet olvasott, mint többi színésznőnk. De benne nem az tetszett nekem. A társalgásban a tárgy rendesen kevésbé érdekel. Akármiről van is szó, nekem az a fontos, hogy róla izlésem szerint beszéljenek. Ez az izlés pedig nem is olyan emelkedett: szerény elmék is könnyen felérik; viszont néha a legkiválóbbak is mély sebet ejtenek rajta. A legtöbb nő nem igen beszél inyemre. Ritkán szeretem társalgásukat, de ha egyszer szeretem, belé tudok bolondulni. Beszéljünk őszintén; a magántársalgásban bosszant az erőltetett választékosság. Hagyjuk ezt az előadónak. A beszéd, ha tetszik, legyen olyan, mint egy festmény; legyen megszerkesztve, kidolgozva és befejezve. De a társalgás csak vázlatok sorozata. Nos hát, az én izlésem a társalgásban épen ugyanaz, mint a rajzban. A vázlattól megkivánom, hogy szabad, fürge, éles, merész és maró legyen. Elkerülhetetlen, hogy a méreteket ne lépje túl és az igazságot ne sértse meg, de csak azért, hogy jobban érvényesítse. Legyen a társalgás is ilyen. Páratlan gyönyörűséget szerez, ha szemem előtt egy sereg tarka, rögtönzött életképet vonultat el. A társasági hölgyek beszélgetése rendszerint nem ilyen. Jeanne Lefuel azonban a maga természetes könnyedségével a csevegésnek ezt a művészetét majd mindig elérte. Az ember, ha vele beszélt, minden alkalommal úgy érezte, mintha élénk és szellemes vicclapot forgatna, míg viszont a szalonok dámái társalgásukban a *Revue des Deux Mondes* végtelen és szürke értekezéseivel versengtek. Jeanne Lefuelnek tárgyai - az igaz - jelentéktelenek voltak, de sajátos előadásával jelentősekké tudta tenni. Legtöbbször színpad mögötti kalandokról, színházi és szerelmi versengésekről, féltékeny asszonyok dühéről, színésznőknek egy este lefolyása alatt felmondott, újra összebogozott és újra elszakított barátságáról mesélt; néha ripacstréfákat is előadott; így a Pyrrhus által a szinpadon Andromache kezébe csusztatott

tojáról, amelyet Hektor özvegye majd a jobb, majd a bal tenyerében volt kénytelen rejtegetni, míg kezét könyörögve nyújtá ki Epirus királya felé:

És te olyan szörnyű ítéletet hozasz!...

A csevegésnek művészi kiszínezését elsősorban természetének köszönhettem; de sokat tanult mesterségétől is, amely látni és érezni tanít, s a dolgok formájának és jellemének megfigyeléséhez hozzászoktat. A Muzsák Színházának hatalmas és rosszul világított termében a lány jóvoltából mily sok kellemes pillanatot töltöttem el. A próba éjféli felé végződött s a józanabb emberek ilyenkor haza mentek. Mi ilyenkor kezdtük el a szellemidézést. Színésznőink mind spiritisták voltak. Nem tudom, hogy Jeanne Lefuel, aki néha arcátlan vakmerőséggel szándékosan forgatta az asztalt, hitt-e a szellemekben. Az asztal néha lassan jött tűzbe, de a végén mégis csak felemelkedett. Oly sok kéz türelmetlen nyomásának hogy is állhatott volna végletekig ellen? A szellemeket kopogtatási módszerrel kérdeztük, azaz előzetesen megállapodtunk velük, úgy a betűrendi értékben, mint az asztalláb toppantásainak megszabott jelentésében. Egy ütés *a*-t, kettő *b*-t, három *c*-t, stb. jelentett. Vagy egy ütés *igen*-t, kettő *nem*-et. Ezzel a módszerrel feleltek a szellemek, néha, az igaz, értelmetlenül, de éppen ezek sokszor érdekesebbek voltak, mint az értelmes válaszok. Egyszer csodálkoztam azon, hogy a szellemek milyen ostobák. Erre kiváló duenánk, akit Therése Duflon-nak hívtak, igen találóan jegyezte meg:

- Ezek a holtak embereknek szellemei - mondta - s nem elég meghalni ahhoz, hogy valaki szellemes legyen.

E miatt volt, hogy hiába kérdeztünk jelenlegi helyzetéről egy gyapju-kártolónőt, aki Amiensben abban az időtájban halt meg. Az együgyű lélek, aki az életről nem tudott sokat, most a halálról is ép oly keveset tudott. Így volt ez különben a legtöbb szellemmel, aki körünkben megjelent. Asztalunknak megvoltak a maga meghitt szellemei, akik közül az egyiket, egy nagyon szabadszájú lelket, Charlottának hívtak, míg a másik bizonyos Gonzalve volt. Benne Berger kisasszony egyik régi, kedves, korán elhunyt szeretőjét ismerte fel. A meghalt és élő kedves megindító találkozásán ünnepélyes elfogódottsággal vettünk részt. De az asztalláb felemelkedése és leesése ily nagy szenvedély kifejezésére nem lehetett elég gazdag nyelv és e miatt Gonzalve minket rémesen untatott. Rosimunda, színésznőinknek egyik legcsinosabbika, nagyobb hévvel és érdeklődéssel vetette magát a szellemidézésre, mint mi mindnyájan, nem véve ki Berger kisasszonyt sem. A szellemidézésnek különösen azóta lett bolondja, amióta egy hétéves Lucia nevű kislánynak a lelkét vélte felfedezni, aki az Odeon színpadján egyszer-kétszer föllépett s azután meghalt, megismételve így az ifjú Septentrionnak sorsát, aki Antipolis színpadán kétszer táncolt és nagy tetszést aratott *Biduo saltavit et placuit*. Rosimunda Luciát oly rövid földi életéről és jelenlegi helyzetéről kérdésekkel ostromolta. Lucia alig szólt csak pár szót s mindig nagyon rövid ideig maradt. Megfigyeltük, hogy sokkal halkabban kopog, mint a többi szellemek s megállapítottuk, hogy rövid megjelenése gyermekállapotának tudható be. A fáradhatatlan és roppant kíváncsi Rosimunda kopogtatási módszerünkkel érintkezésbe lépett Lucia egyik nagynénjével. E tiszteletreméltó elhunyt hölgytől a többek közt azt is megkérdezte, hogy Lucia kinek volt a gyermeke. A nagynéni válasza nem volt kielégítő s ezért Rosimunda más meghalt rokonokat idézett fel, hosszú és zavaros vallo-másokat vett fel, de így sem tudott a végén a gyermek anyja és nagyanyja között eligazodni. Kíváncsisága tehát nem volt jobban kielégítve, mint a tudósoké, akik azt szerették volna megtudni, hogy a Molière-társulat kis Menou-ja kiktől származott.

Érdekes, hogy a legrakoncátlanabb tréfák, a legdurvább cselvetések s a legnyiltabb csalások ellenére is, amelyek lélekidező üléseinket élénkítették, a nők, kik közül nem egy elég okos volt, komolyan vették a szellemek megjelenését ebben a nagy, három gyertyától megvilágított teremben, ahol, mint Odiseus a Cimmeriusoknál, föltámasztottuk a Nekyiat, míg körülöttünk

nagy árnyékszönyegek lebegtek. Néha minden ok nélkül az asszonyok hirtelen rémülettől megszállva eszeveszetten futottak szét, kiáltoztak, forgolódtak, mint ijedt madarak; keresték egymást, összeütdtek, szoknyájukba botlottak, elbuktak, anyjukat szólították s keresztet vetettek magukra. És öt perccel később a meglepetés és vidámság kiáltásai s harsogó nevetés közepette vigan perdült már az asztal. Az ülés reggeli két óráig, fél háromig tartott el.

Nekem még vissza kellett akkor kísérni Lefuel kisasszonyt az Assas utcába, ahol lakott. Ez sem tartott épen rövid ideig. Előbb bérkocsit kellett szerezni, amely kinos és kockázatos dolog volt, különösen esőben. Ha az embernek szerencséje volt, negyedóra, husz perc múltán elcsipett egy piros függönyös, dökögő konflist, a bakon öreg, több galléru köpenybe burkolt kocssal, aki sánta gebéjét, vagy helyesebben szólva, törpe gabancát hiába noszogatta sietésre. Ezen a közlekedési szerszámon legalább is egy órára volt szükség, hogy az ember a Luxembourg-kert környékét elérje. De nem panaszkodtam emiatt. Így kettesben a társalgás sokkal bensőségesebb volt. Teljes bizalommal és odaadással beszéltem vele a megnyilatkozásnak oly ellenállhatatlan kényszerével, amelyet csak jelenlétében éreztem. Ő pedig magáról, minden zavar, vagy feszélyezettség nélkül beszélt. De nagyon távol volt attól, hogy mindent elmondjon s világosan éreztem, hogy még legőszintébb bizalmaskodásaiban is életének, érzelmeinek és cselekedeteinek nagyobbik felét eltitkolja előttem. Bizonyára óvatosságból tette, de meg azért is, mert minden képzeletet felülmúlóan közömbös volt multjával és jövőjével szemben; életemben egy nőt sem ismertem, aki annyira csak a jelennek élt volna, mint ő. Ennek köszönhetette szive nyugalmát. Sajnálat és aggódó nyugtalanság ismeretlen volt előtte. Lelkének békéje olyan derült volt, mint a nyugodt tenger felszíne.

Kocsink az Assas-utca 18-as száma előtt állt meg. Ha egymásnak volt még valami mondani-valónk, a kocsist elbocsátottam és fölmentem a harmadik emeletre, ahol Jeannenak kis lakása volt. Hogy ide az ember feljuthasson, csengetni kellett. De az igazi dolog, a nagy mű, amint Vergilius mondja, még csak azután következett. Kinos erőlködések után, amelyben a csengőrángatást kapudöngetés és rugdosás váltotta fel, nagynehezen sikerült a házmestert felkölteni. Sezám megnyílt: fáradozásunkat méltó bér jutalmazta. A színésznő szobája nem volt gazdagon berendezve; egész butorzatát vaságy, diófából készült pohárszék, tükrös szekrény alkotta; de a tisztaság és csinosság kifogástalan volt. Jeanne furcsán diszitette szobájának ajtaját. Vízfestéssel készített virágkeretekbe izlése szerint való költeményeket akasztott fel, amelyeknek a verselésében több bosszantó hibát fedeztem fel. Ma az ilyeneket észre sem venném. De mondom, nagyon régi időkről beszélek.

Egyszer Jeannet reggel kerestem fel és varrogatva találtam. Arcát az orra nyergére illesztett kerek, csonttal szegélyezett pápaszem sajátságosan változtatta meg. Apró dobozokkal s régi divatu szelencékkel volt körülvéve, amelyek gondos házinőre vallottak... Így szeretek leginkább rá visszaemlékezni.

Egy évvel első találkozásunk után Jeanne könnyedén elfelejtett. De én még mindig szeretettel gondolok reá.

XXX.
SZEGÉNYNEK SZÜLETNI BOLDOGSÁG.

Életemnek egymásra következő éveiben sokszor eszembe jutott Herodotos mondása, melyet Dubois ur idézett: „Tudd meg, hogy a szegénység Görögország hú barátja. Elmaradhatlan társnője az erény, a bölcseségnek és jó kormányzatnak leánya.” Hálás vagyok a természetnek azért, hogy szegénynek születtem. A szegénység jótékony barátnőm volt; megtanított az életben igazán hasznos dolgok értékére, amiket nélküle soha sem tudtam volna meg s megkimélvén a fényűzés terhétől, a szépség és a művészet felé irányított. Bölcsnek és bátornak nevelt. A szegénység Jákobnak angyala: azokat, akiket szeret, arra kényszeríti, hogy küzdjenek vele a homályban és majdan a világosságban öleléséből bár sértett inakkal, de pezsdülő vérrel, ruganyosan és erős karral bontakozzanak ki.

Minthogy az élet javaiban kevés részem volt, tehát az életet önmagáért szerettem; fátylak nélkül, a maga néha rettenetes, néha elbájoló meztelenségében.

A szegénység azoknak, akiket szeret, megadja a földi élet egyetlen ajándékát, amely széppé teszi az embereket és dolgokat s amely varázsát és illatát a természetre hinti, a Vágyat.

„Csupa fájdalom az emberek élete és a szenvedésekben nincs fegyverszünet.” Így beszélt Phedrának dajkája s a kebléből felszálló sóhajokat azóta sem cáfolták meg. „És mégis - füzi hozzá az öreg krétai nő - szeretjük ezt az életet, mert ami utána következik, csak sötétség, amelyet mesékkal szépítettek be.” Szeretjük a fájdalmas életet azért is, mert szeretjük a fájdalmat. És miért ne szeretnők, mikor a fájdalom testvére az örömnél, sőt néha egészen össze is olvad vele.

UTÓHANG.

Ezek az emlékek, amelyek a *Kis Péter* folytatását alkotják, a főbb tényekben, jellemekben és korfestésben igazak. Amikor a képeket különösebb sorrend és összefüggés nélkül emlékembe visszaidézni kezdtem (*A barátom könyvében* és *Pierre Nozièresben*), gyermekkoromnak sok tanuja élt még, akiket a nagyközönségnek kiszolgáltattam; meg kellett nevöket és életkörülményeiket változtatnom, hogy büszkeségüket vagy szerénységüket meg ne sértsem. Ezek az érzelmek nagyon sebezhetők azoknál a boldog embereknél, akik a homályban élnek. Az újságban kitett nevöknek csak a megpillantása is felizgatja őket; dicséret és támadás egyaránt feldulja nyugalmukat, mielőtt a nyilvánosság előtt hangzik el. Apám és anyám életben voltak. Csak magasztalással és hálaérzéssel szólhattam róluk, de fátyoloznom kellett, ha fel akartam ajánlani nekik.

Azóta mindketten egymás mellett mohos kő alatt pihennek az erdő szélén, mely öreg napjaikat hűs árnyékkal védte. És még most is, mikor a pusztuló évek zuhataga gyermekéveimre tört és mindent magával sodort, aggódva félnék bármi ügyetlenségből megsérteni fiui kegyeletemnek legkisebb idegszárait is, amelyek oly mélyen nyulnak bele a multba.

Ugy kellett tehát eljárnom, mint ahogyan tettem, vagy pedig kis történeteimet nem lett volna szabad életemben közzétenni azoknak szokásos példája szerint, akik életüket, vagy életüknek egy részét megírták. Azt merném mondani (felékesítvén magamat egyik legragyogóbb nyelvtisztatlansággal), hogy minden emlékirat emlékezés a siron tulról. De én nem ajánlottam „Gyermekeveimet” az utókornak s egy pillanatig sem gondoltam, hogy az eljövendő nemzedék ily semmiségek iránt érdeklődhetik. Ellenkezőleg ma az a meggyőződése, hogy mi mindnyájan, nagyok és kicsinyek, ép olyan jövőtlenek leszünk, mint a hanyatló római birodalom utolsó írói és hogy az új Európa egészen más lesz, mint az, amely most szemünk előtt omlik össze, olyannyira, hogy művészetünkkel és gondolatainkkal mit sem fog törődni. Minthogy nem vagyok próféta, nem jósolhattam meg műveltségünknek közeli és szörnyű rombadőlését 37 éves koromban, amikor életem derekán a kis Anatole-t kis Péterré változtattam; sokkal jobban tudtam így magamról beszélni, magamat vádolni, dicsérni, kedvemre valóan leszidni, sajnálni és megmosolyogni. A régi időkben Velencében a lakosok, akik nem akarták, hogy az utcán őket megszólítsák, öltözetüknek gomblyukába tenyéryei nagyságu álarcot illesztettek s ezzel figyelmeztették a járó-kelőket, hogy senkivel sem óhajtanak érintkezni. Ép úgy volt velem is; választott nevem nem takart el, de jelezte szándékomat, hogy nem kívánok személyesen előtérbe lépni.

Ez az álruha arra is jó volt, hogy könnyen eltakarhattam gyöngye emlékezőtehetségemnek hiányait és a képzelet forrásából szabadabban merithettem. Kitaláltam körülményeket azok helyébe, amelyeket elfelejtettem. De ezeknek a képzelt dolgoknak soha sem volt más céljuk, mint hogy az őszintén festett jellemeket megvilágítsák; egy szóval azt mondhatnám, hogy soha még ember nem hazudott igazat-mondóbban. Jean-Jacques *Vallomásainak* egyik helyén, ha nem csalódom, ehhez hasonló nyilatkozatot tesz. Mondom, az emlékezőtehetségem nagyon rossz, de meg kell magyaráznom a dolgot: a képeknek legnagyobb része, amelyeket befogad, nyomtalanul eltűnik benne, de ami kevés ott marad, az élesen és kitörülhetetlenül rajzolódik belé; emlékezésem ragyogó képtár.

Gyermekkorom megírásának ez a módja még egy nagy előnyt nyújt, amely mindenik között nem kevésbé értékes: társítja, ha kis mértékben is, a képzeletet a valósággal. Ismétlem: az elbeszélésben keveset hazudtam és a lényegben soha sem; de talán eleget hazudtam ahhoz, hogy tanítsak és tessek. Az igazságot meztelenül soha sem ismerték. A kitalálás, a mese, a rege, a monda mind megannyi álruha, amelyeknek redői mögött pillantották és szerették meg az emberek mindenha az igazságot. Azt merném hinni, hogy a *Kis Péter* szerény képzeleti

disz nélkül talán nem is tetszett volna; s ez kár lett volna; nem miattam, akinek nincsenek ilyes vágyai, hanem a rokonszenvező lelkek miatt, akikben ő kedves gondolatokat ébresztett s nem nagy csillogásu, de boldogító erényeknek emelt oltárt. A képzeletnek kis játéka nélkül e gyermekalak talán nem is mosolyogna.

Viszont azonban nem állítom, hogy ezzel a ferdítéssel nem járnak együtt bizonyos kellemetlenségek. Hiába, akárhogy is választ az ember, el kell készülnie lennie kedvrontó következményekre. Íróársam, az éleselméjű, nagy életismerő Lucien Descaves a *Kis Pétert* elemezve egy alkalommal kimutatta, apám mily sokat veszített azáltal, hogy képzeletem szeszélye orvosá alakította. Beismerem, hogy elveszített egy könyvesboltot, amely oly könyvbarátnak, mint Lucien Descaves, nem kis dolog. Azt azonban már jobban tudom én, mint akárki más, hogy apám egyáltalában nem ragaszkodott ahhoz a könyvesbolthoz, amelyet tőle elvettem. Minden kereskedelmi érzék hiján inkább arra termett, hogy olvassa könyveit, nem, hogy eladja. Természetfölöttiek felé forduló érdeklődése egyáltalában figyelmen kívül hagyta a dolgok külső képét: a könyveket nem alakjukért szerette és a könyvgyűjtőktől nem kis mértékben irtózott. Minden keresett ötletesség nélkül mondhatom, hogy Nozière doktor a maga dolgozószobájában sokkal mélyebben hasonlít apámhoz, mint apám maga az ő könyvesboltjában. Csak azt vettem el tőle, amit a véletlentől kapott, s e helyett olyan valamivel kárpótoltam, ami természetével megegyezett. De meg azt a könyvesboltot sem tüntettem el egészen a föld színéről. Ne haragudjék tehát ezért reám Lucien Descaves és jusson eszébe a könyvesbolt, amelyet másutt Jaques Tournebroche-nak nyitottam. Azt hiszem, hogy Descaves mutatott rá a legsúlyosabb hibámra; mert azért talán senki sem fog szemrehányást tenni, hogy keresztapámnak a lakását a Grands-Augustins utcából áttettem a száz lépésnyi távolságra levő Saint-André-des-Arts utcába, ahol Pierre de l'Estoile lakott. Gyermekkorom sok más alakjának egyáltalában nem változtattam meg a szokásait. Több olyan van, akinek még a nevét is megőriztem, mint például Dubois ur, akit csak a nemesi címektől fosztottam meg, amelyet különben maga sem használt.

Mondtam már, abba a kisértésbe estem, hogy mint Jean-Jacques, kihivjam mindazokat, akik magukat jobbnak merik mondani, mint én magamat. Sietve fűzöm ehhez, hogy ezzel nem nagyon büszkélkedem. Az embereket általában gonoszabbaknak tartom, mint amilyeneknek látszanak. Nem úgy mutatják magukat, mint amilyenek a valóságban; bujva csinálják azt, ami miatt gyűlöletet, vagy megvetést érdemelnének és csak olyan tettekkel lépnek előtérbe, amelyekért helyeslést, vagy bámulatot várnak. Ritkán nyitottam be tévedésből ajtón, amelyen túl olyan jelenet ne tárult volna elém, ami miatt szántam, utáltam, vagy gyűöltem az emberiséget. Mít tehetek róla? Nem helyes dolog ilyet mondani, de nem tudom magam visszatartani.

És vajjon az igazsággal szemben, amelyet oly szenvedélyesen szeretek, hü maradtam-e mindig? Az előbb ezzel dicsekedtem. De érettebb megfontolás után nem mernék rá esküdni. Nincs sok művészet ebben az elbeszélésben; de talán egy kevés mégis belecsuszott; s ha már művészetről beszélünk, ott mindig elrendezésről, takargatásról, hazugságról van szó.

Egyáltalában kérdésbe vonható, hogy az emberi nyelv ki tudja-e fejezni teljesen az igazságot; az állati kiáltásokból fejlődött ki s megőrizte annak jellemvonásait; érzelmeket, szenvedélyeket, szükségleteket, örömet és fájdalmat, gyűlöletet és szerelmet fejez ki. Nem arra van teremtve, hogy az igazságot mondja. Az igazság nincs meg a vadállatok lelkében és nincs meg bennünk sem; a bölcselők, akik erről tárgyalnak, holdkórosak.

Minden visszaszívás és habozás nélkül csak azt az egyet állithatom, hogy jóhiszemű voltam. Ismétlem: szeretem az igazságot. Azt hiszem, az emberiségnek szüksége van rá; de bizonyára még nagyobb szüksége van a hazugságra, amely vigasztalja, hizeleg neki s végtelen reménységgel csalogatja. Hazugság nélkül az emberiség kétségbeesésében és unalmában elpusztulna.

- VÉGE. -